

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРАВознавство

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2018

УДК 34(477)(075.8)

П 68

*Рекомендовано до друку
як навчальний посібник рішенням Вченої ради
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 3 від 1.11.2018 року)*

Рецензенти:

Музичук Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, декан факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Галіцина Наталія Вікторівна – доктор юридичних наук, доцент, директор Бердянського інституту державного та муніципального управління Класичного приватного університету.

Автори:

Мирошніченко Володимир Олександрович, к.п.н., доц. – вступ, розділи I, V, IX, XI, додатки;

Макаренко Тамара Петрівна, к.і.н., доц. – розділ II;

Іванова Наталія Сергіївна, к.політ.н., доц. – розділ III;

Федчиняк Артур Олександрович, к.п.н., доц., – розділ IV (1-а част.);

Линник Григорій Миколайович, к.ю.н., ст. викл. – розділ IV (2-а част.);

Каменський Дмитро Васильович, к.ю.н., доц. – розділ VI;

Дудорова Катерина Борисівна, к.ю.н., доц. – розділи VII, VIII;

Фролов Юрій Миколайович, д.ю.н., проф. – розділ X;

Правознавство: Навч. посіб. для студентів педагогічних спеціальностей /
П 68 [Колектив авторів] / За ред. Д.В. Каменського, В.О. Мирошніченка. – К. :
Центр учбової літератури, 2018. – 288с.

ISBN 978-617-673-821-3

Навчальний посібник «Правознавство» розкриває основні питання загальної теорії держави і права, історії держави і права України, державного права деяких зарубіжних країн та різних галузей вітчизняного права, що є найбільш необхідними саме для фахової підготовки майбутнього педагога.

Текст посібника складено на основі навчальних програм для неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також згідно із законодавством України станом на 1 жовтня 2018 року. Кожен розділ посібника містить у собі лекцію та практичне заняття.

Посібник має на меті надання широких теоретичних знань і практичних правових компетентностей студентам педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів України. Він також буде корисним для всіх хто має потребу у набутті базових правових знань.

УДК 34(477)(075.8)

ISBN 978-617-673-821-3

© Дудорова К.Б., Іванова Н.С., Каменський Д.В., Макаренко Т.П.,
Линник Г.М., Мирошніченко В.О., Федчиняк А.О., Фролов Ю.М., 2018
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. Загальна теорія держави і права	8
ЛЕКЦІЯ. Теорія держави і права	8
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Теорія держави і права	16
РОЗДІЛ II. Історія держави і права України	19
ЛЕКЦІЯ. Історія держави і права України (від найдавніших часів до Речі Посполитої)	19
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Історія держави і права України (від утворення Запорізької Січі до сьогодення)	43
РОЗДІЛ III. Державне право зарубіжних країн	45
ЛЕКЦІЯ. Державне право зарубіжних країн	45
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Державне право зарубіжних країн	72
РОЗДІЛ IV. Конституційне право України	74
ЛЕКЦІЯ. Основи Конституційного права України	74
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи Конституційного права України	92
РОЗДІЛ V. Адміністративне право України	94
ЛЕКЦІЯ. Основи адміністративного права України	94
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи адміністративного права України	109
РОЗДІЛ VI. Кримінальне право України	112
ЛЕКЦІЯ. Основні питання кримінального права України	112
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи кримінального права України	128
РОЗДІЛ VII. Цивільне право України	134
ЛЕКЦІЯ. Основи цивільного права України	134
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи цивільного права України	146
РОЗДІЛ VIII. Сімейне право України	149
ЛЕКЦІЯ. Основи сімейного права України	149
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи сімейного права України	159
РОЗДІЛ IX. Трудове право України	162
ЛЕКЦІЯ. Основи трудового права України	162
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи трудового права України	183

РОЗДІЛ X. Господарське право України	186
ЛЕКЦІЯ. Основи господарського права України	186
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Основи господарського права України	218
РОЗДІЛ XI. Освітнє право України та міжнародне освітнє право	221
ЛЕКЦІЯ. Освітнє право України та міжнародне освітнє право	221
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ. Освітнє право України	255
ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА	258
ДОДАТКИ (схеми та таблиці)	264

ВСТУП

Побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні передбачає суттєве підвищення правосвідомості та правової культури усіх суб'єктів суспільних відносин. Успішне вирішення цього завдання залежить від багатьох факторів, але у першу чергу від рівня освіти в країні. Освіта є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку суспільства і держави. Тому формування правової свідомості громадян за допомогою правової освіти і виховання є головним напрямом державної політики.

Правова освіта є складовою частиною системи освіти і має на меті формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів та активної позиції як члена громадянського суспільства, а також сприяє всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її розумових та фізичних здібностей, талантів, формуванню громадян, здатних до свідомого суспільного вибору.

На сьогодні в Україні спостерігається тенденція до демократизації суспільства та інтеграції його у європейський простір, унаслідок чого відбуваються зміни і в системі регулювання суспільних відносин, що, відповідно, вимагає знання, розуміння та юридично обґрунтованого застосування правових норм кожним громадянином. Засади подібних знань закладаються у дитинстві. Саме тому реалізація зазначених процесів стає можливою завдяки навчально-виховному процесу у загальноосвітніх навчальних закладах, де відбувається формування особистості, дитина отримує необхідні у житті знання, у тому числі і правові. Правову освіту учні отримують завдяки вивченню низки предметів суспільствознавчого спрямування, що, своєю чергою, призводить до необхідності поширення правової освіти серед самих вчителів-предметників зазначеного напрямку у процесі їх навчальної діяльності у закладі вищої освіти.

Необхідність правової освіти серед майбутніх вчителів була закріплено на державному рівні із прийняттям урядом Програми правової освіти населення та Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»). У подальшому поданий перелік було розширено низкою інших державних актів, зокрема новою редакцією Закону «Про загальну середню освіту», новим Законом «Про освіту» (2017 р.). Всі ці документи розглядають правову освіту і виховання як процес засвоєння знань про основи держави і права, можливість гармонійного узгодження загальнодержавних, міжнародних та індивідуально-особистісних інтересів, що є реальними тільки за

умови дотримання конституційних норм усіма громадянами. Таке ставлення до права, законних вимог, до Конституції України може сформуватись тільки під впливом систематичної та послідовної діяльності всіх навчально-виховних структур по формуванню правової культури особистості, реалізації змісту її правової освіти.

Сутністю правової освіти є спрямованість на оволодіння правовими знаннями, вміннями й навичками, на формування правосвідомості особистості (аксіологічних уявлень про право), підвищення рівня її правової культури, розвиток правових якостей та виховання законослухняного громадянина з активною громадянською позицією.

Отже, вивчення дисципліни «Правознавство» має на меті формування у студентів знань і складних умінь у галузі права, тобто правових компетентностей. Загалом, під компетентністю ми розуміємо якість особистості, що включає в себе складні уміння, які базуються на знаннях, цінності та досвід, що дозволяє ефективно здійснювати діяльність або певну функцію.

До базових правових компетентностей слід віднести:

- логіко-юридичну – володіння знаннями юридичних термінів та їх визначень, соціально-правових норм, установлювати причинно-наслідкові зв'язки між нормами права, основ загальних методів отримання висновків: дедукції та індукції; тлумачити правові терміни, поняття та застосовувати їх для пояснення соціальних явищ і процесів; осмислювати навчальний матеріал з права, виділяти в ньому головне; аналізувати його, узагальнювати та класифікувати; наводити конкретні приклади застосування даних норм у повсякденному житті, формулювати висновки;

- інформаційно-правову – уміння працювати з джерелами права, накопичувати юридичну інформацію у певній системі; застосовувати прийоми та алгоритми критики джерел права; аналізувати нормативно-правові акти; користуватись довідковою літературою та Інтернетом для самостійного пошуку науково-юридичної інформації з права;

- юридично-мовленнєву – вміння усно і письмово розкривати зміст правових понять з права; вести дискусію на юридичну тематику присвячену праву; застосовувати пояснення, доведення, міркування, узагальнюючу характеристику під час розкриття питань з права;

- практико-орієнтовану – уміння розв'язувати правові задачі-ситуації з права; аналізувати юридичні ситуації, реалізуючи приписи чинного законодавства для правомірної участі у суспільних відносинах; давати правильну правову оцінку окремим доказам, їх сукупності в юридичній справі та в конкретній процесуальній ситуації; орієнтуватися в системі чинного законодавства з права;

- аксіологічно-правову – володіння знаннями критеріїв, ієрархії цінностей, основ загальнолюдських та національних цінностей, знати основні цінності людей, що належать до певної правової культури і застосовувати загальнолюдські та національні цінності як критерії оцінки правових норм, зокрема норм права; усвідомлювати ціннісне значення права як регулятора суспільного життя; керуватися гуманістичною системою цінностей; ідентифікувати себе у системі цінностей сучасного правового суспільства.

Автори цього посібника намагались максимально підлаштувати навчальний матеріал до головної мети – формування у студентів, майбутніх педагогів, зазначених правових компетентностей.

Навчальний посібник «Правознавство» розкриває основні питання загальної теорії держави і права, історії держави і права України, державного права деяких зарубіжних країн та різних галузей вітчизняного права, що є найбільш необхідними саме для фахової підготовки майбутнього педагога. Кожен розділ посібника включає лекцію та практичне заняття. Наприкінці посібника розміщено список використаних та рекомендованих джерел і додатки.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЛЕКЦІЯ

Тема: Теорія держави і права

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з теорії держави і права, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Держава, функції і ознаки держави, поняття права та його ознаки, правові норми, функції права.

План

1. Основи теорії держави.

1.1. Основні теорії походження держави і права.

1.2. Поняття держави та її ознаки.

1.3. Характеристика внутрішніх і зовнішніх функцій держави.

2. Основи теорії права.

2.1. Поняття права та його ознаки.

2.2. Правові норми – особливий вид соціальних норм.

2.3. Функції права.

1. Основи теорії держави

1.1. Основні теорії походження держави і права

Держава і право існували не завжди. Про їх походження існує немало теорій, які по-різному трактують причини виникнення держави і права.

Основні теорії походження держави і права:

- теологічна (релігійна) теорія. Фома Аквінський (1225-1274) пояснює походження держави та права божественною волею, спираючись на Біблію, він обґрунтовує її вічність і непорушність, виправдовує будь-які реакційні держави; будь-яке посягання на державу приречене на невдачу;

- патріархальна теорія. Арістотель, Р. Фільмер, М. Драгоманов пов'язують виникнення держави з історичним процесом росту сім'ї, об'єднанням родів у племена, племен у державу. Державна влада є продовженням батьківської (патріархальної) влади, яку здійснює у державі монарх;

- договірна теорія походження держави і права. Г. Грацій, Б. Спіноза, Ж. Ж.Руссо, Д. Локк, Т. Гоббс, Д. Дідро, О. Радищев вважали, що держава – результат згоди, досягнутої між правителями і населенням певної території з метою забезпечення порядку і організації суспільного життя;

- теорія завоювання (насилля). К. Каутський, Л. Гумілович, Є. Дюрінг вважали, що держава виникає внаслідок завоювання одних народів іншими; держава є тією силою, що утворюється завойовниками для утримання в покорі завойованих народів і зміцнення повної влади над переможеними;

- органічна теорія. Г. Спенсер вважав, що держава, подібно біологічному організму, народжується, розвивається, старіє і відмирає; має своє політичне тіло – руки, ноги, голову, внутрішні органи, що виконують певні функції;

- психологічна теорія. Л. Петражицький, Г. Тард походження держави і права пояснювали властивостями людської психіки, необхідністю одних владарювати, а інших – підкорятися, усвідомленням залежності від видатної особистості. Народ є інертною масою і не здатний до прийняття рішень, а тому потребує постійного керівництва;

- технократична теорія. Л. Михайлівський вважав державу результатом розвитку науки і необхідністю регулювання відносин між людьми і технікою;

космічна теорія. Державні інститути занесені з космосу, створені при участі позаземних істот;

- сакральна (харизматична) теорія. Дж. Фрезер вважав, що держава виникла внаслідок віри в божественну силу носіїв влади – вождів, царів, князів;

- класово-економічна теорія. К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ульянов (Ленін) вважали, що держава та право виникли внаслідок економічного розвитку суспільства. Суспільний поділ праці привів до появи приватної власності. Відбувається розмежування суспільства на класи, між якими виникають різноманітні суперечності, які з часом стають непримиренними.

Держава і право з'явилися там і тоді, де і коли суспільство розділилось на класи з протилежними інтересами, конфлікти між якими неспроможна була врегулювати організація влади первісного суспільства. Право виникає одночасно з державою, а, отже, закономірності виникнення держави розповсюджуються і на процес права.

Право виникає шляхом:

- переростання первісних звичаїв, традицій, моралі в юридичні норми;

- правотворчої діяльності компетентних державних органів чи посадових осіб;
- перетворення рішень судових органів по конкретних справах у загальну форму, що стає обов'язковою при вирішенні аналогічних справ у майбутньому.

Виникнення держави і права в різних народів відбувалося неоднаково, мало свої особливості та фактори, характерні лише певному народові.

1.2. Поняття та ознаки держави

Держава – це суверенна, політико-територіальна організація публічної влади певної групи населення, яка має спеціальний апарат управління і примусу, здатна за допомогою права робити свої веління загальнообов'язковими.

Держава займає центральне місце в політичній системі, куди входять політичні партії, об'єднання громадян, трудові колективи, місцеве самоврядування тощо.

Основні ознаки держави:

- територія – частина планети, на яку поширюється суверенітет держави. Є матеріальною базою держави і основою визнання її суб'єктом міжнародного права;
- політичний публічний характер влади – реалізується в державно-правових інститутах, відділених від населення (політична риса) і виступаючих від імені суспільства в цілому (публічність влади);
- суверенітет – політико-правовий стан держави, який характеризується верховенством влади та незалежністю; неподільністю або єдністю, повнотою влади; рівноправністю у зносинах;
- механізм влади – система органів і організацій, які створює держава для реалізації своїх функцій і завдань;
- власні правові норми – загальнообов'язкові правила поведінки, що розроблені й прийняті державою і нею ж охороняються;
- система податків – платежі обов'язкового характеру, що встановлюються для утримання державного апарату, виконання загальносоціальних функцій держави у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо.

1.3. Функції держави

Основні функції держави – це основні напрямки її діяльності, що відображають суть і соціальне призначення державного управління суспільством. Основні функції держави: внутрішні (здійснюються в межах території держави та характеризують її внутрішню політику) – економічні, соціальні, забезпечення правопорядку, духовні, екологічні,

політико-правові та ін.; зовнішні (визначаються в діяльності держави на міжнародній арені, у взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародних відносин) – захист території, на яку розповсюджується державний суверенітет; захист миру та підтримання міжнародного правопорядку; співробітництво з іноземними державами в економічній, культурній, науково-технічній та інших сферах.

Форми здійснення функцій держави.

Правотворча (законодавча) – діяльність спеціальних органів держави щодо розробки та прийняття нормативно-правових актів, що визначають основні напрями державної діяльності.

Правореалізаційна (виконавча) – конкретизація та виконання нормативно-правових актів, а також практична діяльність державних структур щодо реалізації своїх повноважень.

Правоохоронна (судова) – діяльність органів та організацій щодо створення необхідних умов для дотримання законного виконання функцій держави, а також застосування форм юридичної відповідальності у випадку невиконання законних повноважень чи порушення прав та свобод особи в процесі їхньої реалізації.

2. Основи теорії права

2.1. Поняття та ознаки права

Право – це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які встановлюються, гарантуються і оберігаються державою з метою регулювання суспільних відносин.

Властивості права:

- нормативність – право складається із норм, загальних правил;
- всезагальність – єдиний для всіх суб'єктів права порядок регулювання суспільних відносин;
- загальнообов'язковість – поширюються на всіх учасників правовідносин і є обов'язковими для виконання;
- системність – норми права тісно пов'язані між собою, діють в єдності, з них складаються галузі та інститути права;
- формальна визначеність права – правові норми точні, а їх зміст закріплюється у вигляді закону або іншого нормативно-правового акту;
- забезпеченість права державою – держава встановлює, забезпечує і гарантує виконання правових норм; порушення правових норм зумовлює певні правові наслідки.

Право врегульовує найбільш важливі суспільні відносини.

Принципи права – основні положення, закріплені в законі: законність, гуманізм, демократизм, єдність прав і обов'язків, рівність громадян перед законом, внутрішня узгодженість.

Основна функція права – регулятивна (регулювати суспільні відносини) Право виконує й інші функції: виховна, охорона суспільних відносин, вплив на свідомість і відповідну поведінку людей, запобігання правопорушенням.

Об'єктивне право – це право, що діє в державі як загальна об'єктивна закономірність необхідності регулювання суспільних відносин людей. Це система загальнообов'язкових, формально визначених норм, які забезпечені державою і служать критерієм правомірної і неправомірної поведінки особи, служать тією основою, на базі якої визначається на практиці наявність або відсутність у особи юридичних прав і обов'язків.

Суб'єктивне право – це закріплені правом певні юридичні можливості особи. Це право на свою юридичну можливу поведінку, право на звернення до держави за захистом своїх юридичних можливостей.

Застосування права до кожного конкретного випадку супроводжується переходом від об'єктивного до суб'єктивного права. Тобто, поки норма права є загальною і поширюється на всі випадки певної сфери життєдіяльності, вона є об'єктивною. Коли ж ця норма торкається конкретної ситуації і реалізується в поведінці суб'єкта, то стає суб'єктивною.

2.2. Правові норми – особливий вид соціальних норм

Упорядкування суспільних відносин, або соціальне регулювання здійснюється за допомогою соціальних норм – правил поведінки загального характеру, що регулюють різні сфери суспільних відносин, мають зміст, зумовлений рівнем економічного, соціального і культурного розвитку суспільства, забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

За сферами суспільних відносин розрізняють:

- політичні норми – регулюють відносини між класами, партіями, народностями, їхню участь в органах державної влади та організації держави, відносини держави з іншими елементами політичної системи суспільства;
- економічні норми – регламентують відносини у сфері економіки;
- організаційні норми – закріплюють структуру, порядок, створення та діяльності державних органів і об'єднань громадян;
- культурні норми – визначають правила поведінки людей, зумовлені рівнем і традиціями матеріальної та духовної культури суспільства;
- естетичні норми – відображають ставлення людей до порядку оформлення і оцінки предметів духовної та матеріальної культури з точки зору краси, гармонії, елегантності, якості і т. п.;

- соціально-технічні норми – передбачають правила необхідного, доцільного поведіння людей з предметами природи, знаряддями праці та іншими технічними засобами.

За способами встановлення і забезпечення соціальні норми поділяються на:

- норми права (юридичні) – це загальнообов’язкові, формально визначені норми, які встановлюються, гарантуються та охороняються державою;

- норми моралі – це норми, принципи, правила поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до зумовлених економічним базисом уявлень людей про добро, зло, обов’язок, справедливість, честь тощо і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу;

- звичаї – це норми, які склалися історично, закріпились на практиці в результаті багаторазового застосування певного роду відносин;

- традиції – способи поведінки людей, соціальних груп, які склалися в суспільстві і передаються від покоління до покоління;

- норми об’єднань громадян (корпоративні норми) – це норми, які встановлюються та охороняються певними об’єднаннями громадян. Деяким з них держава надає юридичну обов’язковість (наприклад, нормам профспілкових і кооперативних організацій);

- релігійні норми – це норми, що регулюють поведінку і культові дії, які засновані на вірі в існування бога. Вони відображаються в статутах, священних книжках, інших релігійних актах.

Право є особливим видом соціальних норм, тому що правові норми виникають разом із виникненням держави; встановлюються, санкціонуються, охороняються державою; виражають волю домінуючої частини суспільства; утворюють систему; існують лише як одна (єдина) система норм у суспільстві; формують правила поведінки людей у вигляді прав і обов’язків; мають цілком визначені форми зовнішнього виразу; мають точно визначені межі дії, чинності; забезпечуються державним примусом. Інші соціальні норми існують у будь-якому суспільстві; встановлюються чи санкціонуються іншими суб’єктами; виражають волю різних частин суспільства; можуть не бути внутрішньо погодженими, не мати властивостей системи; існують у вигляді кількох відносно самостійних систем нормативного регулювання; виражаються не тільки через правила поведінки, а й через загальні принципи, цілі, гасла; можуть виражатись у будь-яких, не завжди фіксованих формах; не завжди мають визначені межі дії, чинності; забезпечуються тільки звичкою, внутрішнім переконанням,

моральним, громадським впливом та іншими позадержавними засобами.

Право і мораль у суспільстві ґрунтуються на єдиних засадах, виражають загальнолюдські цінності й ідеали. Правові норми та норми моралі – соціальні норми, що покликані регулювати відносини між учасниками суспільного життя.

Право – це система загальнообов’язкових правил поведінки, правових норм, санкціонованих державою.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей, одна з форм суспільної свідомості.

Єдність права і моралі ґрунтується на тому, що це є засоби соціального регулювання; вони є соціальними нормами; існують в реальній поведінці людини; основний їхній зміст – це права і обов’язки; виробляють повагу до прав і свобод особистості; протидіють свавіллю та беззаконню; при виникненні необхідності встановлюються, закріплюються і гарантуються.

Відмінність права і моралі.

Право	Мораль
існує тільки в соціально неоднорідному суспільстві;	існує як в державному, так і в додержавному суспільстві;
регулює тільки найважливіші суспільні відносини;	регулює й ті відносини, які не регулюються правом (дружба, любов);
має, як правило, писаний характер, втілюючись в формі офіційного документа;	існує, в основному, в усній формі, а в випадку письмового закріплення не має документальної форми;
розповсюджується на громадян держави і осіб, що знаходяться на його території;	розповсюджується на все населення або певну соціальну групу;
має обов’язковий для виконання характер;	виконується лише у випадках авторитетності норми для суб’єктів;
приймається в рамках спеціальної процедури;	закріплюється в суспільстві у довільному порядку.

Право реалізується за допомогою спеціальних органів держави; за порушення норм права настає юридична відповідальність. Мораль гарантується суспільством у цілому, а не окремими його структурами; при порушенні норм моралі застосовуються тільки засоби суспільного впливу.

Найбільшої ефективності право досягає при умові спів падання його вимог і вимог, що формуються в моральних нормах.

2.3. Функції права

Функції права – це основні напрямки правового впливу на особу (фізичну, юридичну) та суспільство (суспільні відносини).

Функції права поділяються на основні та другорядні. До основних відносять регулятивну та охоронну функції.

Регулятивна здійснюється шляхом власного правового впливу на особу (фізичну, юридичну) з метою забезпечення такої її суспільної поведінки, яка б відповідала суспільному правовому порядку, що ґрунтується на чинних нормах права.

Охоронна характеризується владним правовим впливом на особу (фізичну, юридичну) з метою охорони (захисту) її прав і свобод, майна і власності, законних інтересів, суспільних об'єднань громадян, охорони суспільства вцілому.

Загальносоціальні – гуманістична, організаторська, управлінська, комунікативна, орієнтаційно-оціночна, ідеологічно-виховна, гносеологічна, інформаційна.

Спеціально-юридичні – це закріплююча (статистична), стимулююча, творча (динамічна), обмежувальна, витиснювальна, відновлювальна, охоронна, захисна, каральна.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.

2. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. - 2014. – 635 с.

3. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

4. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доповн. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2014. – 608 с.

5. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368 с.

6. Селецький С.І. Теорія держави і права. Навчальний посібник рекомендовано МОН України. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 246 с.

7. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 4-те видання. – К.: Алерта, 2017. – 528 с.

8. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.]; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ
Тема: Теорія держави і права

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших базових правових компетентностей на матеріалі теорії держави і права, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Форми держави, громадянське суспільство, правова держава, поняття права та його форми, правові норми, система права, правовідносини.

План

1. Основи теорії держави.
 - 1.1. Форма держави (форми державного правління, форма державного устрою, форма державно-політичного режиму).
 - 1.2. Поняття та ознаки громадянського суспільства і правової держави.
2. Основи теорії права.
 - 2.1. Джерела (форми) права.
 - 2.2. Система права та система законодавства.
 - 2.3. Правовідносини: поняття, склад, види.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «громадянське суспільство», «демократія», «державний апарат», «правова держава», «джерела права», «юридична відповідальність».
2. Що, на Ваш погляд, є факторами формування вітчизняної системи законодавства?
3. Порівняйте норми права і норми моралі.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Норма права та її структура. 2. Правова свідомість і правова культура. 3. Законність і правопорядок.

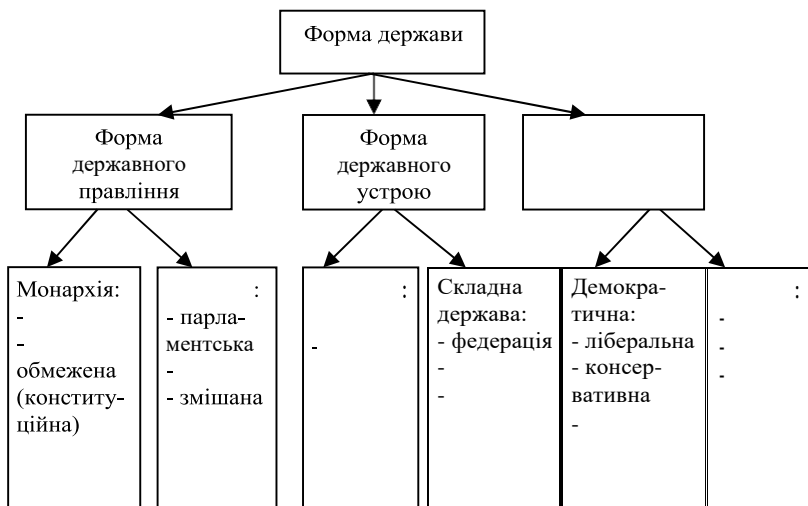
Питання для самостійної перевірки знань

- Назвіть типологію держав за формаційним та цивілізаційним підходам
- Що таке суверенітет?
- Які функції держави Вам відомі?

- У чому соціальна цінність демократії?
- Надайте загальну характеристику діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади?
- Охарактеризуйте права і свободи людини і громадянина України.
- Які Ви знаєте правові системи сучасності?
- Що таке публічне і приватне право?
- Які види правових норм Ви знаєте?
- Що таке колізії у законодавстві?
- Дайте визначення правозахисної діяльності.

Методичні рекомендації

Підготовка до практичного заняття передбачатиме детальне опрацювання питання «форма держави» і заповнення відповідної схеми:

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
3. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
4. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доповн. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2014. – 608 с.
5. Петришин О. В. та ін. Теорія держави і права: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2014. – 245 с.
6. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368 с.
7. Селецький С.І. Теорія держави і права. Навчальний посібник рекомендовано МОН України. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 246с.
8. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 4-те видання. – К.: Алерта, 2017. – 528с.
9. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.] ; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.
10. Тетарчук І., Дяків Т. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 184с.

РОЗДІЛ II. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Історія держави і права України (від найдавніших часів до Речі Посполитої)

Мета заняття: формування у студентів базових правових компетентностей на основі матеріалу з історії держави і права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Держава, періодизація, абсолютна монархія, Руська правда, литовські статути, унія, федеративна виборча монархія.

План

1. Предмет та завдання дисципліни «Історія держави і права України». Періодизація і джерела історії української державності та права.

2. Стародавні держави та право на території сучасної України.

3. Державно-правовий розвиток України княжої доби.

4. Еволюція вищих органів державної влади та права Великого князівства Литовського.

5. Утворення Речі Посполитої Польської. Правовий статус український земель у складі новоствореної держави.

1. Предмет та завдання дисципліни «Історія держави і права України». Періодизація і джерела історії української державності та права.

Історія держави і права України є історико-правовою наукою, оскільки вона має безпосереднє відношення як до науки історії, так і до науки про державу та право. За своїм характером це навчальна юридична дисципліна. Саме тому вона є невід'ємною частиною і необхідним елементом вищої юридичної освіти. На відміну від загальної історії, історія держави та права України не досліджує суспільство в цілому. Історія держави і права України вивчає процеси виникнення, розвитку, змін різних типів і форм держави, а також правових інститутів українського народу в хронологічній послідовності.

Історія держави та права України є невід'ємною складовою частиною багатомісячної історії нашого народу, який творив та розвивав власну державність, втрачав її не зі своєї волі, відроджував Українську державу, розбудовував її, творив і вдосконалював національне право.

Предметом історії держави та права України є закономірності та особливості виникнення, становлення, розвитку різних типів і форм держави та права, а також державно-правових інститутів і суспільно-політичних систем, що функціонували на території України, в їхній історичній конкретності та хронологічній послідовності. Історія держави та права України є важливою складовою історії нашого народу, яка загальними і специфічними методами виявляє закономірності розвитку державотворчих процесів і правових систем. Саме тому історія держави та права, маючи чітко визначений предмет дослідження, належить до юридичних, державно-правових дисциплін. Вона охоплює розвиток усіх аспектів еволюції держави на території України – її державного механізму, форм державної єдності, правової системи.

Процес набуття, поглиблення, розширення та розвитку знань називають «пізнанням». Людина пізнає світ різними способами та засобами, які в контексті наукових досліджень отримали назву «методи» (від лат. *methodus* – прийом, спосіб). Методи історії держави та права України – це сукупність прийомів, способів і засобів дослідження та практичного засвоєння дійсності, за допомогою яких пізнаються державно-правові явища у процесі їх виникнення, розвитку та функціонування на території сучасної України.

Система методів історії держави та права України включає такі складові:

- 1) загальні методи мислення (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія);
- 2) філософські методи (діалектичний);
- 3) загальнонаукові методи (історичний, системний, функціональний, структурний);
- 4) конкретно-наукові (приватнонаукові) методи (неюрідичні – статистичний, математичний та юридичні (власні) – історико-правовий, порівняльно-правовий, спеціально-юридичний).

Діалектичний метод – це універсальний метод, в основі якого лежить діалектика, тобто вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Цей метод використовується з метою продемонструвати зв'язки між певними суспільними явищами, що мають істотний вплив на становлення та розвиток українського права й державності.

За допомогою історичного методу, який ґрунтується на вивченні процесів формування та розвитку української державності та права в хронологічній послідовності, розкрито розуміння їх сутності.

Порівняльно-історичний метод дозволяє виявити загальні закономірності розвитку держави та права в різних народів, які

населляли українські землі в різні історичні епохи. Метод правової аналогії найчастіше застосовується в разі, коли відомості про певні явища не збереглися у первісній формі або є фрагментарними. Заповнити прогалини пізнання можна через зіставлення їх з іншими подібними фактами та подіями. Статистичний метод стає в пригоді для дослідження кількісних сторін історичного процесу, коли для об'єкта пізнання характерні значні числові показники.

Історія держави та права України перебуває в тісному зв'язку з загальною історією, теорією держави та права, історією держави та права зарубіжних країн, галузевими юридичними дисциплінами. Так, історія держави та права використовує результати узагальнень, категорії та поняття, розроблені теорією держави та права, й водночас надає конкретний історико-правовий матеріал для таких узагальнень. Проте відмінність між ними полягає в тому, що теорія держави та права узагальнює найхарактерніші закономірності всієї людської цивілізації, а історія держави та права вивчає конкретні державно-правові системи, їх особливості та характерні риси, в нашому випадку – на території України.

Історія держави та права України перекликається з історією держави та права зарубіжних країн, вирішуючи притаманні обом дисциплінам завдання. Як одна, так і інша застосовують спільні методи дослідження, виконують аналогічні функції, використовують спільний поняттєво-категоріальний апарат, проте розрізняються за предметом дослідження. Історія держави та права виступає в ролі своєрідного вступу до галузевих і спеціальних юридичних дисциплін. Вона вивчає історію формування галузей права від моменту їх виникнення до нинішнього часу, включаючи і основи чинного права, враховує специфіку окремих галузей, висвітлює їхню роль і значення. Вона з'ясовує взаємозв'язок певних галузей, показує їх підпорядкованість інтересам певних політичних сил, соціальних груп, класів і т.д.

Періодизація історії держави та права України відіграє важливу роль, оскільки ця навчальна дисципліна охоплює надзвичайно великий період історії, тож хаотично, вибірково її вивчати не можна. Має бути хронологічно, системно та логічно обґрунтований виклад матеріалу, поділеного для кращого засвоєння на певні періоди. Марксистська історична наука в основу періодизації клала типологічно-класові критерії, наприклад, рабовласницький період, феодальний, капіталістичний і соціалістичний періоди.

На теперішній час цей підхід вважається одностороннім, обмеженим. Логічнішою є загальносвітова цивілізаційно-хронологічна теорія, де певні періоди історичного розвитку визначаються не лише об'єктивно-матеріальними факторами та реальним співвідношенням

класових сил, а й ідейно-політичними факторами, накопиченими у процесі історичного розвитку.

На жаль, в українській державно-правовій науці досі немає єдиної, чіткої й обґрунтованої періодизації. Вчені визначають від 5 до 19 періодів.

Однак взявши за основу хронологічно-цивілізаційну підставу періодизації, обґрунтовану суттєвими змінами, що відбувалися на землях України, можна виокремити такі основні періоди розвитку державності та права на території сучасної України:

- I період – стародавні (перші) державні утворення на території України та їх право (середина I тис. до н.е. – V ст.).
- II період – держава і право Русі та Галицького-Волинського князівства (IX – XIV ст.).
- III період – держава та права на українських землях у складі Великого князівства Литовського, Польщі та Речі Посполитої (XIV – XVII ст.).
- IV період – Запорозька Січ і Гетьманщина (XVI – кін. XVIII ст.).
- V період – суспільно-політичний лад і право України у складі Австрійської, Австро-Угорської та Російської імперій (кін. XVIII – поч. XX ст.).
- VI період – національна державність і право України у 1917 – 1921 рр.
- VII період – радянська державність і право в Україні (1917 – 1991 рр.).
- VIII період – розпад СРСР і відродження Української незалежної держави (1991 – поч. XXI ст.).

Водночас можна виокремити більш глобальні періоди становлення та розвитку власне Української держави і права:

- 1) Русь і Галицько-Волинська держава;
- 2) Запорозька Січ і Гетьманщина;
- 3) УНР, Українська Держава та ЗУНР;
- 4) сучасна Українська республіка та право.

2. Стародавні держави та право на території сучасної України

Першим етносом, що населяв територію України, про які в джерелах збереглися певні відомості, були кімерійці (IX – перша половина VI ст. до н.е.). Цей давньоіранський кочовий народ, генетично близький до скіфів, займав значні простори між Дністром і Доном, а також Таманський і Кримські півострови. Вершники, об'єднані в загони, були основою кімерійського війська, їм були притаманні рухомість і маневреність, що давало значні переваги у боях із піхотою. Кімерійці – це насамперед кінні стрільці, озброєні сталевими чи залізними мечами,

бойовими молотками та булавами. На чолі загонів у першій половині VII ст. до н.е. стояли вожді Лігдаміс і Теушпа.

Незважаючи на значну територію, де мешкали кімерійці, наявність численних правителів-царів, створити повноцінну державу вони не спромоглися. Цьому завадили численні племена скіфів, які у другій половині VII ст. до н.е. витіснили кімерійців з Причорномор'я, частково асимілювавшись з ними, а частково потіснивши їх на Близький Схід.

Кочові племена скіфів захопили причорноморські степи, утворивши могутній племінний союз – Велику Скіфію, – який проіснував упродовж VII – III ст. до н.е. Скіфські племена освоювали територію між Меотидою (Азовським морем) та Істром (Дунаєм). Давньогрецький історик Геродот визначав Скіфію як величезний квадрат, розміром 4 тис. на 4 тис. стадій, що практично охоплював територію сучасної України.

Населення поділялося на дві великі групи: кочові племена, до яких належали скіфи-кочівники та царські скіфи, які відповідно розпорозилися на схід від Дніпра та в Криму, а також осілі племена – скіфи-хлібороби та скіфи-орачі, місцем розселення яких стало Лівобережжя та простори на захід від Дніпра.

На думку більшості скіфологів, наприкінці VI – початок V ст. до н.е. утворилася Скіфська держава, яка досягла найвищого розквіту за часів царя Атея в IV ст. до н.е. Держава стала централізованою, розпочалося карбування власної монети, було розширено кордони країни. Однак у III ст. до н.е. Велика Скіфія занепадала, хоча й ненадовго, її відродження, щоправда, у значно вужчих кордонах, розпочалося через кілька десятиліть. У степовому Криму утворилася нова держава – Мала Скіфія з центром у м. Неаполі Скіфському (поблизу сучасного Сімферополя). Відтоді історія пізніх скіфів впродовж 600 років спливалася в межах територіальних утворень Нижнього Придніпров'я, Степового Криму та Нижнього Придунав'я. У цьому ареалі розселення скіфи переходили до повної осілости, ставали землеробами.

Найбільшої могутності Мала Скіфія досягла в II ст. до н.е. за часів царя Скілур. Вона перебувала на піднесенні, що наприкінці II – III ст. змінилося занепадом. Таким чином, Мала Скіфія проіснувала до III ст. н.е., доки не була остаточно знищена готами.

Державний лад. За формою правління Скіфське царство відносять до монархії на чолі зі спадковим царем. В історії відомі імена таких скіфських царів як Скілур, Палак, Фарзай та Інісмей. У них зосереджувалася судова влада, інколи вони виконували жрецькі функції, були верховними власниками землі. Проте влада царя не була абсолютною. Вона обмежувалася радою скіфських племен та народними зборамивсіх воїнів, про існування яких повідомляв

Геродот. Апарат державного управління складався в основному з найближчих родичів царя та представників аристократії. На рівні місцевого управління ще панували пережитки родоплемінної організації. Старійшини та вожді племен традиційно очолювали місцеві органи влади.

Суспільний лад. Основні матеріальні ресурси зосереджувалися в руках скіфської знаті, до якої належали: царська родина, дружинники та багаті купці. Особливе місце в суспільній ієрархії посідала відокремлена соціальна верства – жерці. Вони перебували у привілейованому становищі відносно інших соціальних груп. Разом з царем, ймовірно, провадили судочинство.

Найчисленнішу верству скіфського суспільства становили вільні общинники. Саме на них покладалась обов'язки військової служби, сплати різноманітних повинностей. У Малій Скіфії вільні ремісники й торгівці становили основну частину міського населення. На нижній сходинці суспільної піраміди перебували раби. Вони не відігравали вирішальної ролі в системі виробництва матеріальних благ, але їхня частка у складі населення була значною. Кількість рабів зростала насамперед за рахунок військовополонених.

Джерела та основи риси права. Основним джерелом права Скіфського царства було звичаєве право, яке так і не набуло писемної форми. Паралельно існували норми права, встановлені царською владою. Існували у скіфів і міжнародні договори. Серед злочинів найнебезпечнішими вважались злочини проти царя, тобто замах на його життя або вбивство правителя, непокора царському розпорядженню. Такі протиправні діяння каралися смертю. Упродовж тривалого часу у скіфів зберігалася кровна помста. Шлюбно-сімейні відносини базувалися на принципах патріархату (зверхності батька). Дозволялося багатоженство. Привілейоване становище серед жінок мала старша дружина. Вдова померлого переходила як річ у спадок до старшого брата. Батьківський будинок з господарством спадкував молодший син (принцип мінорату).

Античні міста-держави та їх політико-правова система.

У VII ст. до н.е. на невеликому острові Березань переселенці з Греції заснували м. Борисфеніда, що стало першим елліністичним поселенням у Північному Причорномор'ї. Слідом за ним виникли Ольвія, Тіра, Херсонес, Пантикапей, Феодосія та низка інших міст, в яких панівною формою соціального, економічного й політичного устрою суспільства була полісна модель, властива організації життя в самій Греції. Вона полягала в існуванні єдиного комплексу, до якого входило місто як центр культури, політики, ремесла, торгівлі, з одного боку, та прилегла сільська округа (хора) як осередок землеробства – з іншого.

У своєму розвитку міста-держави Північного Причорномор'я пройшли три основні етапи:

1. Ранньоантичний (VII – Iст. до н.е.), який охоплював період від початку грецької колонізації до захоплення Понтійським царством усіх причорноморських держав.

2. Римський (Iст. до н.е. – 70-ті роки IVст. н.е.), який характеризується початком боротьби Римської імперії з Понтійським царством, її перемогою й поширенням впливу на все Північне Причорномор'я.

3. Пізньоантичний (70-ті роки IVст. – середина VIст.), який дослідники виокремлюють лише для Пантікапея та Херсонеса, які ввійшли до складу Візантії.

Державний лад міст Північного Причорномор'я визначався республіканськими традиціями, наявними в метрополії. Залежно від панівної в місті політичної сили поліси мали аристократичний характер як міста Боспорського царства чи демократичний як Ольвія та Херсонес.

Вищим органом законодавчої влади в містах Північного Причорномор'я були народні збори (еклесія), в роботі яких мали право брати участь лише повноправні громадяни міста, які досягли 25-річного віку. Жінки, іноземці та раби до участі у зборах не допускалися. Права громадянства надавалися лише тим іноземцям, які зробили великі послуги державі.

На народні збори покладалося розв'язання питань зовнішньої політики, оборони держави, вибори посадових осіб (магістратів), утримання флоту тощо. Збори також ухвалювали закони щодо грошового обігу, надавали право на звільнення від митних зборів, приймали постанови про натуралізацію іноземців.

Виконавчу владу здійснювали магістратури – колегії або окремі посадові особи – магістрати, обрані на народних зборах відкритим голосуванням терміном на один рік. Вищою магістратурою була колегія архонтів, яка складалася з п'яти осіб. Вона керувала всіма іншими колегіями, наглядала за фінансовою системою, відповідала за дипломатичні відносини. У разі потреби колегія архонтів скликала народні збори. Президент колегії очолював адміністративну владу всього міста.

Існували й інші колегії. Так, військовими справами відала колегія стратегів із шести осіб – найвищих воєначальників поліса. Термін повноважень членів колегії також становив один рік. Нагляд за порядком на ринках, якістю товарів, сплатою мита іноземними купцями здійснювала колегія агораномів. Колегія астиномів мала поліцейські функції та стежила за порядком у міському комунальному

господарстві, водопостачанні, наглядала за будівництвом, шляхами, ремісничою діяльністю тощо.

У деяких містах Північного Причорномор'я ще існувала посада царя. Щоправда, в Ольвії та Херсонесі вона була вже лише релігійною, особливим магістратом. Обрана на посаду особа виконувала обов'язки довічно.

Рада міста (буле), будучи постійним органом влади, також обиралася повноправними громадянами. Вона готувала рішення народних зборів, перевіряла кандидатів на виборні посади, контролювала їхню діяльність.

В античних містах існували й суди. Вони склалися з кількох відділів, кожен з яких вирішував окремі питання. Засуджені сплачували штрафи, в них конфісковували майно на користь держави. Особливо суворо карали вільновідпущеників, які порушили закон, їх можна було повернути до попереднього рабського стану.

Суспільний лад міст Північного Причорномор'я характеризувався наявністю рабів і рабовласників. З-поміж джерел рабства вирізнялися воєнний полон, народження від рабині, купівля рабів на невольничих ринках або в сусідніх племенах. Рабська праця використовувалась у домашньому господарстві, ремісничих майстернях, частково в сільському господарстві. Поряд з рабською широко використовувалась праця прикріплених до землі місцевих жителів – пелатів. Обробляючи землю, вони змушені були віддавати частину врожаю власникам земельних угідь.

Джерелами права в містах Північного Причорномор'я були рішення народних зборів, декрети рад міст, розпорядження магістратів і магістрів, місцеві звичаї. Земля перебувала як у державній, так і в приватній власності. Тому значного розвитку набуло зобов'язальне право. Налагоджені торговельні зв'язки з сусідніми країнами зумовили появу таких договорів як позики, дарування, купівлі-продажу, поклажі тощо. Більшість важливих угод купівлі-продажу укладалися при свідках, у державних установах або у присутності чиновників. Відомості про стан кримінально-правових відносин – надзвичайно скупі. Найнебезпечнішими злочинами вважалися зрада, змова. За їх здійснення на винного очікувала смертна кара.

Суспільний, державний лад і право Боспорського царства.

Об'єднаними тенденції між грецькими містами-полісами призвели до створення Боспорського царства. Воно сформувалося в V – IVст. до н.е. внаслідок союзу кількох грецьких держав, таких як Пантикапей, Фанагорія, Гермонасса, Феодосія та ін. Воно охоплювало територію Керченського і Таманського півостровів, а також південне узбережжя Азовського моря до гирла Дону. Центром і столицею царства було

місто Пантикапей (сучасна Керч). Цю державу створили не лише грецькі поселенці, до неї входила територія місцевих племен.

Свого найвищого політичного і культурного розвитку Боспорське царство досягло в IV – III ст. до н.е., а з II ст. н.е., зруйноване готами та розгромлене гунами, воно ввійшло до складу Візантійської імперії. У Боспорському царстві одразу після об'єднання містам надавалася певна самостійність у розв'язанні внутрішніх справ. Поступово залишки автономії скасувались, і в перших століттях нашої ери Боспор перетворився на державу з монархічною формою правління, де в царя зосереджувалася вся повнота влади. Він став головним розпорядником матеріальних благ і людських ресурсів.

Функції виконавчої влади виконували придворні чиновники: міністр двору, особистий секретар царя, охоронець царської скарбниці, спальник, управитель сіл тощо. До центрального апарату управління входили начальник двору, начальник фінансів, охоронець скарбниці, керуючий справами релігійних культів таїн. Зв'язок з місцевими племенами й сусідніми державами здійснювався через спеціальний штат на чолі з головним перекладачем.

За римських часів Боспор опинився у васальній залежності від Риму. Царі стали офіційно титулуватися «друг кесаря і друг римлян». При вступі на престол боспорський цар обов'язково затверджувався римським імператором, від якого одержував символ царської влади – скипетр. Римські правителі опікувалися Боспором, тримали тут свої залоги. Держава поділялася на округи, якими управляли призначені царем намісники. При цьому широка автономія Боспору залишалася.

Суспільний лад Боспорського царства як і міст Північного Причорномор'я характеризувався наявністю рабів і рабовласників.

До пануючої верхівки належали царська сім'я та її оточення, чиновники центрального й місцевого апаратів влади, судновласники, работоргівці, власники земельних ділянок, ремісничих майстерень, заможні купці, представники родоплемінної й військової знаті, жерці.

У Боспорській державі жили вільні піддані середнього достатку, які не мали рабів, іноземці, а також вільні селяни-общинники (пелати). Новим явищем соціального життя Боспору в римській період стала поява вільновідпущеників. Найнижчий щабель соціальної драбини традиційно займали раби, які поділялися на приватних і державних.

Право. В істориків права надто мало відомостей про боспорське право. Джерелами права були звичаї місцевих племен, закони й декрети грецьких міст-полісів, закони Боспорського царства. Найбільша кількість юридичних норм стосувалася регулювання майнових відносин, насамперед права державної і приватної власності на землю, рабів, основні знаряддя й засоби виробництва, а також захист цих норм.

Право власності, право володіння, зобов'язальне право регулювалися найчіткіше.

Найтяжчими злочинами вважалися змова та замах на життя царя, повстання, державна зрада, зносини з політичними емігрантами. За ці злочини присуджувалася смертна кара з конфіскацією майна.

3. Державно-правовий розвиток України княжої доби.

Утворення Руської держави супроводжувалося формуванням феодального права. Система права ґрунтувалася на досить широкій базі загальних і партикулярних (особливих) джерел права. У тогочасних джерелах не існувало чіткого розмежування на галузі права, але наявні норми можна розподілити на цивільно-правові та кримінально-правові. Суб'єктами права були лише вільні люди – за злочин раба відповідав його пан, а вбивство холопа прирівнювалося до знищення майна.

Джерела права Русі поділялися на дві групи: місцеві та рецептовані (іноземні). Місцевими джерелами права на Русі були як звичай, так і закон.

Основною, системоутворюючою формою права на Русі являлося звичаєве право. Джерелом звичаєвого права в Київській Русі були насамперед звичаї, традиції, побутове й культурне багатство, які домінували у свідомості народу, їх використання в повсякденному житті було тісно пов'язане із загальною культурою й духовністю народу. У свідомості народу вони поступово трансформувались і набували характеру правових. Створюючи й застосовуючи традиції і звичаї, будучи впевненим, що треба діяти, виходячи з доброти, справедливості тощо, народ на підсвідомому рівні творить право, яке може докорінно відрізнитися від офіційних, державних нормотворчих актів. Звичаєве право є продуктом народної правотворчості, перебуває в постійному розвитку, а його зрілість і досконалість залежить від правосвідомості народу. Норми звичаєвого права є самостійними видами соціальних норм.

У Русі IX ст. звичай набув значення неписаної норми права. У стародавніх письмових пам'ятках застосовувалися різноманітні поняття звичаєвого права: звичай, норів, правда, покон і закон. Правові звичаї проявлялися в різних формах: у формі обряду «посадження князя на стіл» (узаконення князівської влади); через «рукобиття», що символізувало укладання договору; у формі обряду «покори», що символізувало примирення родичів убитого з убивцею тощо. Досліджуючи українські прислів'я і приказки, ми можемо отримати відповіді на розуміння народом суті права, про норми й інститути давньоукраїнського права: «молодий князь, молода і дума», «що

вирішить місто, те й села будуть робити» – це свідчення про обов'язковість рішення народних зборів (віче) міста і для селян.

З українських прислів'їв ми дізнаємося про шлюбно-сімейні взаємини та про право власності: «Чоловік дружині отець, а дружина чоловікові вінець», «Чоловік з дружиною лається, третій не втручається», «Молодшому синові батьків двір, старшому – новосілля», «Чий двір, того й хороми», «Чия воля старіша, той і правіший»; про визначення межі володіння: «Куди коса і плуг ходили». Є українські прислів'я і приказки, що характеризують кримінальне право і процес: «З одного вола дві шкури не здереш», «Повинну голову і меч не січе», «Розбійника, грабіжника і душогубця де спіймають, там і судять», «Правда важча за золото, але у воді не тоне», «Заліза і змії боїться» тощо.

Звичаєве право будь-якого народу характеризується своєрідними рисами й особливостями, які формуються під впливом його психологічного складу, матеріальної та духовної культури.

Першою писаною збіркою права, яка, на жаль, не дійшла до нас, був «Устав і закон руський» (Закон Руський). На його існування вказує згадка, що міститься у ст.6 русько-візантійського договору 945 р.

Писані норми права на Русі зустрічаються також у формі договорів. В історичних і правових пам'ятках того часу вони мають назву «миру», «ряду». Відомі такі договори:

- договір князя з народом. Укладався в разі обрання князя на віче або в разі самовільного захоплення князівського стола. У період становлення держави (IX – XI ст.) укладалися як усно, так і письмово. З XII ст. договори стали оформлятися лише в письмовій формі. У них зазначалися умови, на яких князь мав здійснювати свою владу. Договір скріплювався взаємною присягою народу й обраного князя. Вона складалася обома сторонами у формі хресного цілування;

- міжкнязівські договори. Відомі з XII ст., мали на меті запобігти чи припинити міжусобні війни, розв'язати існуючі суперечності. Зазвичай називалися «хрестовими грамотами»;

- договори Русі з Візантією 911, 945, 971 років. В історико-правовій літературі часто зустрічається згадка про договір 907 р. Проте, за твердженням дослідників руської історії та права, посилення на нього є некоректним, адже не доведена реальність існування самого договору. Договір 911 р. містив зобов'язання греків перед Києвом і навпаки. Зобов'язання греків були набагато ширшими, ніж у слов'ян. Договір 945 р. князя Ігоря є додатковим до договору 911 р. Його норми мають характер уточнень і доповнень, спричинених новими обставинами. Невдалий похід Ігоря на Візантію і, як наслідок, звуження зобов'язань греків перед Руссю, знайшов відображення в статтях, які забороняють

русичам боротися за Корсунську землю, зобов'язують надавати грекам військову допомогу. Договір 971 р. був самостійною угодою князя Святослава після поразки в бою під Доростолем. У чотирьох статтях київський князь бере односторонні зобов'язання не воювати з греками, завжди виступати союзником, мати з ними «мир і міцну дружбу».

Князівські уроки та устави. Урок означає «уректи», тобто проголосити, висловити, а устав – «установити», «постановити». Уроки видавалися за власним бажанням князя, стосувалися здебільшого фінансових справ держави, носили тимчасовий характер. Устави мали погоджуватися з представниками державної влади, насамперед з князівською Радою і діяли на увесь період перебування князя при владі. Так, «Устави» та «Уроки» княгині Ольги (X ст.) є першими зразками князівської правотворчості. Окрім того, серед цього виду джерел збереглися:

1) Устав земляний князя Володимира Святославовича – визначав основи державного ладу та правового становища дружинників;

2) Устав князя Володимира (церковний) – конспективний кодекс церковного судового права, що діяв від часу прийняття християнства аж до XVIII ст. У його основі лежала грамота князя Володимира, що додавалася до Кормчої книги. У ній підтверджувалися постанови візантійського імператорського законодавства про церкву і визначався обсяг візантійської церковної юрисдикції;

3) Устав князя Ярослава (церковний) – розвивав ідеї, закладені в Уставі князя Володимира. Він визначав церковну юрисдикцію у справах моралі, сім'ї та шлюбу, а також тих, що стосувалися злочинів священиків, членів їхніх родин, церковної обслуги. Оригінал тексту не зберігся.

Найвідомішим джерелом права періоду, що нами розглядається, безумовно, є «Руська Правда» – перший відомий кодифікований збірник феодального права Руської держави. Комплексному аналізу юридичної природи цього джерела права присвячена наступне питання лекції.

Рецептовані (запозичені) джерела права. Окрім власне руських (місцевих) джерел права, широкого застосування набули й іноземні форми права. Їх поява на Русі була зумовлена впливом візантійської церкви, особливо після прийняття християнства у 988 р. До них належать:

- «Закон судний людем» – юридичний збірник, укладений болгарським царем Симеоном (893 – 927 рр.), що являв собою переробку візантійських і давньоєврейських законів. Мав велике поширення на Русі;

- «Номоканони», які на Русі називалися Кормчі книги – це юридичні збірники, де містились як церковні правила, так і настанови римських і

візантійських імператорів про церкву. Формувалися в епоху Вселенських соборів у зв'язку з потребою кодифікації і практичного використання значної кількості церковно-канонічного та світського законодавства щодо церкви, напрацьованого на той час. Найдавнішим Номоканоном традиційно вважається «Номоканон у 50 титулах» Івана Схоластика (565 – 578 рр.), а найвідомішим і найбільш важливим для становлення християнської церкви – «Номоканон у 14 титулах», авторство якого приписується константинопольському патріарху Фотію 883 р.;

- «Еклога» (грец. – відбір, вибір) – офіційний законодавчий звід візантійського права VIII ст. мав на меті обмежити церковні привілеї та землеволодіння, спрямовувався проти пишності обрядів, збільшення кількості монастирів. Проголошувався намір слідувати принципам християнської моралі, зокрема запроваджувався, принцип рівності всіх перед законом, оплатність діяльності суддів, безкоштовність судових послуг для учасників процесу. Звід значно пом'якшувалася відповідальність за злочинні діяння. Збірник регулював також шлюбно-сімейні відносини, зобов'язальне право, питання власності.

- «Прохірон» (букв. – той, що є під руками) – своєрідний посібник для вивчення законодавства Візантійської імперії, змінив багато джерел права. Виданий у 879 р. за імператора Василя Македонянина. Був своєрідним практичним керівництвом у тогочасному візантійському судочинстві. Його 40 титулів (глав) містили стислий виклад нормативних положень цивільного, кримінального, почасти судового і церковного права. У галузі спадкового права скасував інститут заповіту, збільшив розмір шлюбного подарунку нареченого. Перекладені слов'янською мовою «Еклога» та «Прохірон» отримали на Русі назву «Градського закону»;

- «Книги законні» – це переклад візантійських законів. Їх джерелами були закони візантійських імператорів, «Еклога» та «Прохірон». На Русі з'являються в кінці XII – на початку XIII ст. Основна увага приділена кримінальному праву, зокрема системі покарань за злочини проти держави, віри, життя, здоров'я, честі фізичних осіб.

«Руська правда»: історія створення, списки та редакції.

«Руська правда» – це систематизований збірник норм давньоруського права, основне історичне джерело вивчення суспільного ладу та державно-правових інститутів Руської держави. Це перший зі збірників руських законів, що дійшли до нас, – джерело не менш цінне та унікальне, ніж літописи, яке демонструє як у зв'язку зі зміною суспільних відносин трансформувалися й норми права, які сформувалися протягом X – XI ст. Поза сумнівами і те, що окремі статті «Правди» сягають ще в язичницьку давнину.

Питання про походження «Руської правди», час появи її найдавнішої частини ще повністю не досліджене. Так, академік Б. Греков відносить її створення до VI ст. Проте переважна більшість сучасних дослідників поєднують «Руську правду» з іменем Ярослава Мудрого. Суперечливим залишається і питання про місце видання цієї частини «Руської правди». У літописі вказується Новгород, хоча чимало авторів небезпідставно називають Київ. Оригінал «Руської правди» не зберігся, її текст пощастило відтворити по 106 списках, що збереглися у Кормчих книгах та інших юридичних збірниках. Списки – це тексти «Руської правди», переписані, вірогідно, місцевою адміністрацією, судьями, один в одного, їх цікавив насамперед зміст постанов, а не форма їх викладу. Залежно від часу написання, обсягу та авторства дослідники поділяють «Руську правду» на три редакції:

1. Найдавніша або «Коротка правда». В її тексті трапляються фрагменти, що відносяться до VIII – IX ст. Вона поділяється на кілька частин:

- «Правда Ярослава», час укладення якої відносять до періоду князювання Ярослава Мудрого (перша пол. XI ст.), складалася з 18 статей, майже повністю присвячених кримінальному праву та процесу. Умовно їх можна поділити на дві частини: 1) норми права про злочини проти особи (ст. 1 – 9); 2) норми права про злочини проти майнових прав і про способи відновлення права власності на рухомі речі (ст. 10 – 18);

- «Правда Ярославичів» – укладена трьома синами Ярослава Мудрого й ухвалена на одному з князівських з'їздів (скемів) у період між 1054 і 1073 рр. Відрізнялася відсутністю чітко впорядкованої системи. Юридичні норми були розташовані хаотично та мали між собою лише хронологічний зв'язок. Складалася з 23 статей (ст. 19 – 41), що доповнювали «Правду Ярослава» та були присвячені в основному злочинам проти особистих, майнових прав і деяким питанням кримінального процесу;

- «Покоя вірний» (ст. 42) – виданий у 30-х роках XI ст., стосувався надходжень від штрафів, накладених за протиправні діяння, а також винагород князівським слугам;

- «Урок мостикам» (ст. 43) – датується кінцем XII – початком XIII ст., присвячений організації мостіння головних торгових вулиць Новгорода. Належить до пам'яток новгородського адміністративного законодавства.

2. «Розширена правда» (або Велика, Широка, Просторова), час укладення якої відносять до періоду князювання Володимира Мономаха або його сина Мстислава (перша третина XII ст.), за змістом повніша, ніж «Коротка правда». Поділялася на дві частини:

- «Суд Ярослава Володимировича. Правда Руська», яка містила 52 статті – більшість норм «Короткої правди», які онуки і наступники Ярослава Мудрого доповнили новими юридичними нормами цивільного, кримінального, кримінально-процесуального права;

- «Устав великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха» – охоплював статі 53 – 121. Окрім цивільного, кримінального, процесуального права, регулював шлюбно-сімейні відносини, питання спадщини, опікунства та інші галузі права. Кожній статті «Короткої правди» відповідали одна чи кілька статей Статуту зокрема і «Розширеної правди» загалом.

3. «Скорочена правда», створена вилученням низки застарілих норм із «Розширеної правди». Більшість науковців відносять її появу до XII – XVст. чи навіть XVIIст. Вона є вибіркою з «Розширеної правди», пристосованою до більш розвинених суспільних відносин періоду феодальної роздробленості та монгольської супрематії (окупації, домінування) Русі.

Кожна редакція відображає певний етап суспільно-політичного розвитку Руської держави. Текст у всіх списках пам'ятки – суцільний (неструктурований). Дослідники запропонували умовний поділ Короткої редакції на 43 статті, Поширеної – на 121 або 142 статті (залежно від списку) і Скороченої редакції – на 52 статті. Існують відмінності між окремими списками однієї редакції в послідовності розміщення статей та їх формулюванні.

У часи, коли створювалася «Руська правда» ще не розрізнялися окремі галузі права, але, виходячи з сучасних підстав, тепер виокремлюють низку норм кримінального права, цивільного права (права власності, зобов'язального права, спадкового права), процесуальні норми (без поділу на цивільний і кримінальний процес) тощо. Дослідники здебільшого не вбачають певної логічної системи у викладі цих норм.

На теперішній час в історико-правовій науці «Руська правда» переважно розглядається як офіційне джерело світського характеру, кодекс феодального права, що від імені княжої влади забезпечував правовий захист життя, тілесної недоторканності, честі, майнових та інших інтересів панівних верств суспільства, а також обмежений захист інших верств населення. Вона відобразила становлення феодальних відносин на Русі: розвиток товарного господарства, поглиблення соціальної диференціації суспільства та посилення феодальної залежності сільського населення (смердів, холопів, закупів).

Встановлено, що «Руська правда» базувалася на власне вітчизняних джерелах права; питання ж про вплив на неї німецького, візантійського та болгарського права залишається дискусійним. Після занепаду Русі

«Руська правда» продовжувала діяти в Галицько-Волинському князівстві й Великому князівстві Литовському, Московському великому князівстві (до 1497 р.) та на інших колишніх давньоруських землях.

4. Еволюція вищих органів державної влади та права Великого князівства Литовського

Велике князівство Литовське (офіційна назва – Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське) – багатонаціональна феодальна держава, що існувала з 30-х років XIIIст. до 1596 р., до її складу входили литовські, білоруські, українські та окремі російські землі. Перша столиця – Тракай (за іншими даними – Новгородок), з 1323 р. – м. Вільно (тепер Вільнюс).

Велике князівство Литовське виникло як об'єднання різних земель і князівств Литви та Західної Русі в результаті еволюції їхніх соціально-економічних і політичних відносин. Процес державотворення на литовських землях обумовлювався передусім становленням феодального суспільства, а на феодально роздроблених західноукраїнських землях – необхідністю політичної консолідації для захисту інтересів панівної верхівки, суспільного поступу та боротьби із зовнішніми ворогами. Велике князівство Литовське як ранньофеодальна монархія утворилося за князя Міндовга (1219 – 1263 рр.).

Утвердження Литви на українських землях розпочалося 1340 р., коли литовський князь посів князівський стіл на Галичині та Волині. У свою чергу польський король Казимир 1349 р. заволодів Галичиною. Зрештою, поляки і литовці поділили між собою території, що колись належали Галицько-Волинському князівству. За договором 1366 р. Галичина, а також землі Холмщини та Белзщини зі складу Волині перейшли до Польщі, а решта Волині дісталася Великому князівству Литовському. Ще раніше литовці поширили свій вплив на білоруські території: спочатку приєднали Полоцьке князівство, а наприкінці XIII – початку XIVст. – Вітебське. Згодом Мінська земля також потрапила до складу Литви. Залежними територіями стали Турово-Пінське князівство (басейн р.Прип'яті), а потім Берестейщина, що в західній її частині називалася Підляшшям.

У середині XIVст. князівство Литовське розпочало експансію на Наддніпрянську Україну. Скориставшись ослабленням монголо-татарського ярма, литовський князь Ольгерд поширив свою владу на Чернігівщину та Новгород-Сіверський. Після розгрому ординців у 1363 р. на р. Сині Води (на території сучасної Вінницької області) Ольгерд став князем Київським. У 1411 р. до Великого князівства Литовського було приєднано Подільську землю.

Характерно, що входження українських земель до Великого князівства Литовського проходило майже без збройної боротьби, криваві сутички відбувалися тільки з татарами, які вважали ці землі сферою свого впливу. Литовці здобули прихильність українського населення тим, що воювали з татарами, виганяючи їх з України, та дотримувалися місцевих звичаїв, мови, релігії. «Ми старини не чіпаємо і новини не вводимо», – проголошували вони. І дійсно, місцеве управління, організації влади галицьких і волинських князів, норми права, устрій земель певний час залишались без змін.

Таким чином, на початку XVст. утворилася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусії, більшої частини України (Волинь, Київщина, Поділля, частина Лівобережної України) та західні землі Російської Федерації. Держава мала офіційну назву – Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Проте в історичній літературі її часто називають Литовсько-Руською державою, підкреслюючи, що близько 9/10 території князівства становили приєднані українські, білоруські та великоросійські землі.

З приєднанням наприкінці XIVст. величезних східноєвропейських просторів становище Великого князівства Литовського на зовнішньополітичній арені не поліпшилося. Тиск Тевтонського ордену, набіги кримських татар, небезпека з боку Московського князівства, яке проголосило своїм гаслом «збирання руських земель», спонукали Литву до пошуків надійного союзника для організації опору зазіханням сусідніх держав. Ним стало Королівство Польське, що переживало період політичного піднесення.

З укладенням династичного шлюбу між литовським князем Ягайлом і польською королевою Ядвігою та підписанням у 1385 р. Кревської унії об'єднавча ідея отримала втілення. Однак на заваді процесу об'єднання став великий князь литовський Вітовт. У 1392 р. Ягайло затвердив Вітовта довічним великим князем литовським. Городельський сейм 1413 р. надав Литві гарантії того, що навіть після смерті Вітовта, вона матиме статус держави з власними органами управління. До 1569 р. Велике князівство Литовське, маючи тісні відносини з польською короною, існувало як самостійне державне утворення.

Водночас варто зазначити, що інша частина українських земель – Північне Причорномор'я та Кримський півострів – потрапила до складу Золотої Орди (Кипчакського ханства), утвореної онуком засновника Монгольської імперії Чингісхана, – Бату. Вторгнення наприкінці XIV ст. на територію Золотої Орди середньоазійського правителя Тамерлана привело до розпаду держави на чотири незалежні ханства – Астраханське, Казанське, Сибірське та Кримське. Останнє було

засноване 1443 р. намісником Кримського улусу Хаджі-Гіреєм. Воно простяглося на просторах Криму, Північного Причорномор'я, Призов'я та Прикубані. Проіснувавши впродовж кількох десятиліть як самостійне державне утворення, Кримське ханство наприкінці XV ст. визнало свою васальну залежність від Османської імперії.

У цілому для державно-правового розвитку Великого князівства Литовського в соціальному плані характерним є синтез ранньофеодальних інститутів незавершеного феодалізму корінної Литви з розвиненими інститутами пізньофеодального (роздробленого) ладу Західної Русі.

У національному плані сприйняття Литвою розвиненої руської культури, в тому числі юридичної, консервація давньоруських традицій дали підставу трактувати Велике князівство Литовське як своєрідного правонаступника Київської Русі. Староруська мова була в країні державною, православна віра – основною релігією, адміністрація, військова організація та судочинство спиралися на руські традиції. Асиміляція литовського елемента була настільки значною, що Велике князівство Литовське традиційно в літературі іменують Литовсько-Руською державою, а право цієї держави трактується як литовсько-руське право. На зламі XIX – XXст. київська школа істориків права аргументувала концепцію так званого західноруського права, за якою право Великого князівства Литовського слід включити до історії руського права як таке, що ґрунтується на давньоруському і поряд зі східноруським (московським) правом є його логічним продовженням.

Державний лад Великого князівства Литовського був синтезом давньоруських і польських державотворчих традицій (з домінуванням останніх). Це позначилося на всіх державних органах Великого князівства Литовського. Процес еволюції державного ладу у Великому князівстві Литовському дослідники умовно поділяють на три етапи.

У XIII – XIVст. вирішення найважливіших питань внутрішнього та зовнішнього життя країни відбувалося на засіданнях снемів – князівських з'їздах, які в Литві отримали назву «старії думи». У них брали участь усі дорослі чоловіки князівського роду і, навіть, найбільш авторитетні жінки. У цей період великому князеві належала законодавча влада лише в одному воєводстві – власній вотчині, Віленському князівстві. В інших землях законодавча і виконавча влада належала членам «старих дум» – удільним князям.

У XV ст. влада великого князя посилилася, до нього перейшли законодавчі функції. Здійснювати державне управління з 1413 р. йому допомагала державна рада, що складалася з обласних намісників. Згодом державна рада стала називатися пани-радою. У кінці XV – на початку XVI ст. пани-рада стала органом законодавчої влади. До її

складу входило близько 80 осіб, серед яких 4 католицькі єпископи, представники місцевої адміністрації та центральної влади.

У середині XV ст. у Литві з'явився шляхетський вальний сейм. Проте до 1566 р. сейм не мав значного впливу на формування державної політики. Лише після появи II Литовського статуту до вального сейму перейшла більша частина законодавчих повноважень. Решта залишалась у компетенції великого князя литовського. До складу сейму входили представники центральних і місцевих органів влади, князі, шляхта.

Сейм був органом станово-представницької монархії. Починаючи з 1507 р., до його складу обиралися лише представники шляхетського стану. Саме відтоді посада великого князя стала формально виборною. Вона й надалі передавалась у спадок, але сейм мав затвердити того представника князівської династії, який мав управлінські здібності. Сейм скликався з ініціативи князя і складався з двох палат – панів-радних і шляхетства.

Центральна адміністрація Литовсько-Руської держави складалася з призначених спочатку особисто великим князем, а потім за погодженням з панами-радою та сеймом урядовців. Першою особою тут був маршалок земський, який за відсутності великого князя головував на зборах панів-ради. Його заступником був маршалок двірський, який керував князівським двором і всіма придворними. Державною канцелярією відав канцлер, його заступником був підканцлер. Фінансовими справами займався підскарбій земський, а його заступником був двірський підскарбій.

Військом командували гетьман земський (або великий) та гетьман двірський (або польний). Іншими урядовцями були придворні чини: чашник, кухмістер, ловчий, стольник, кравчий, які, крім виконання своїх безпосередніх функцій, нерідко виступали в ролі посланців князя чи його представників у різних регіонах держави чи за її межами.

Місцеву владу очолювали намісники. Вони призначалися князем з місцевих магнатів або довірених людей. Важливе місце в системі місцевого самоврядування належало сільським громадам або «жопам». Управління в громаді здійснювали обрані на віче на один рік старець чи отаман та громадська рада. Вони забезпечували збір податків, розподіляли обов'язки між членами громади, здійснювали громадський (копний) суд.

Копні суди діяли на всій українській території. Скликалися для розв'язання суперечок між сусідами, між членами всієї громади та жителями окремих громад. Територія копи складалася з кількох десятків сіл. Розглядалися як цивільні, так і кримінальні справи. Серед цивільних переважали суперечки щодо володіння земельними

ділянками, невиконання зобов'язань, шлюбно-сімейні справи. З кримінальних вирізнялися майнові злочини – крадіжка, пограбування, розбій, підпал. Практикувалася кваліфікована смертна кара, насамперед, повішення, спалення, четвертування.

Джерела права та основні риси права.

До найважливіших литовсько-руських пам'яток права можна віднести звичаєве право, «Руську правду», а також привілеї (приватні закони) литовських князів. Останні поділялися на дві категорії – загальноземські та обласні. Зміст загальноземських привілеїв полягав у наданні великими князями литовськими певних пільг окремим фізичним особам, суспільним станам, містам, церквам, монастирям. Найвідомішими серед цієї групи джерел були:

Шляхетський привілеї Ягайла 1387 р. забороняв католикам одружуватися з православними, доки останні не перейдуть у лоно римської церкви. Городельський привілеї 1413 р. ще більше звужував права православних, їм заборонялося обіймати вищі посади в державі, брати участь у засіданнях панів-ради, шляхетських з'їздах чи сеймиках. Гродненський привілеї 1432 р. і Орокський привілеї 1434 р. гарантували політичні та майнові права української й білоруської аристократії в разі прийняття католицизму. Православним князям та боярам було обіцяно не застосовувати до них покарань інакше, ніж на підставі судового вироку.

Віленський привілеї 1457 р. урівнював литовську та українську шляхту у правах із польською. Їм дозволялося здійснювати судочинство щодо селян, вони звільнялися від податків і повинностей, отримували право вільного виїзду за кордон. Водночас шляхті й духівництву заборонялося селити у своїх володіннях непохожих селян і невільників. Привілеєм фактично був започаткований процес закріпачення селянства.

Віленський привілеї 1492 р. закріпив пріоритетне становище панів-ради в політичній системі Великого князівства Литовського. Цим законом князь обмежив власні права. Пани-рада наділялася законодавчими функціями. Жодне ухвалене разом із князем рішення не могло бути скасовано князем без погодження з радою.

Від кінця XIV ст. великий князь почав надавати привілеї окремим землям, воєводствам. У літературі вони отримали назву «установні грамоти» або обласні привілеї. Правові джерела цієї групи визначали правове становище окремої території в політичній системі всієї держави. У них знайшли відображення також норми кримінального, цивільного, фінансового права, визначалися права та обов'язки шляхетського стану, духівництва, міщан тощо.

У другій половині XV ст. з'явилися збірники законів, які інколи називають кодексами. Першою спробою кодифікації литовсько-руського права став Судебник Казимира IV Ягеллончика 1468 р. В основу Судебника було покладено місцеве звичаєве право та судову практику з кримінальних справ.

Своєрідним джерелом права є Литовська метрика – документи й матеріали князівської канцелярії, перші згадки про яку датуються другою половиною XIV ст. У більш ніж 550 книгах містяться законодавчі акти, судові вироки, декрети, що вносилися за рішенням князя та панів-радних.

Широка дипломатична діяльність відображена в міжнародних договорах князів з Тевтонським орденом (1367 р.), Польщею, південно-руськими князівствами. Найважливішою пам'яткою права Литовсько-Руської держави були статuti. Упродовж 60 років литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, результатом якої стали три Литовські статuti: 1529 р. («Старий»), 1566 р. («Волинський») і 1588 р. («Новий»).

Перший Литовський статут був ухвалений з ініціативи шляхти на сеймі у 1529 р. Він містив норми державного, цивільного, шлюбно-сімейного, спадкового, земельного, лісового, мисливського, кримінального та процесуального права. У 30 – 40-х роках XVI ст. у Великому князівстві Литовському сталися значні соціально-політичні зміни. Зміцнилося економічне та правове становище шляхетства. Значну частину шляхти не задовольняв Литовський статут 1529 р. Тому шляхта наполегливо вимагала внести в її інтересах зміни до нього. Проект було затверджено на засіданні сейму 1554 р., а чинності статут набув з 1566 р. Він законодавчо оформив панування шляхти в суспільно-політичному житті Великого князівства Литовського. Другий Литовський статут 1566 р. містив норми державного права, судоустрою, приватного права, кримінальне та процесуальне право.

Третій Литовський статут 1588 р. був класичним кодексом феодального права, що всебічно регулював найважливіші суспільні відносини.

Правова неврегульованість окремих суспільних відносин вимагала термінового заповнення прогалин шляхом видання князями «уставів» та «ухвал». З цієї групи правових пам'яток найбільше значення мала «Устава на волюки» 1557 р. У ній містилися положення земельної реформи Литовського князівства. Селянські землі поділялися на ділянки – волюки (волюка приблизно дорівнювала 22 га). Селянство поділялося на дві категорії. До першої належали «путні бояри» та селяни, що обробляли князівські землі. Вони отримували по дві волюки, з яких, сплачували натуральні податки. Друга група забезпечувалася земельними наділами до однієї волюки для тяглих селян. Селяни всіх

категорій позбавлялися права на земельну власність. Власниками визнавалися церква, шляхта і великий князь литовський. Селянство мало право лише на користування землею. Воно переходило у спадок як до дружини, так і до дітей. Для другої категорії селян різко зростав розмір повинностей. Тягли селяни, крім панщини, мали інші види повинностей як натуральних, так і відробіткових. Волочна реформа заборонила селянам перехід із одного місця на інше. Як і приватні, князівські селяни також ставали прикріпленими до землі. «Устава на волоки» фактично запроваджувала кріпацтво на українських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського.

У сільському господарстві впроваджувалася фільваркова (фермерська) система господарювання на князівських землях. Під фільварок виділялася найродючіша земля, на якій залежні селяни працювали по два дні на тиждень. Згідно з «Уставою» тут мали вирощуватися стада великої рогатої худоби, закладатися ставки та озера. Волочна реформа змінила застарілі органи місцевого самоврядування на представників великокнязівської адміністрації – вїйтів та лавників. Реформа стосувалася не лише селянських земель, а й міських. Міщанам установлювалися чіткі розміри та види податків.

5. Утворення Речі Посполитої Польської. Правовий статус український земель у складі новоствореної держави.

На початку XIV ст. у Польському королівстві (Царстві Польському) відбувався процес централізації польських земель. Незворотності об'єднавчі тенденції набрали за часів князювання Казимира III (1333 – 1370 рр.). У 1340-х роках до своїх володінь Казимир долучив і західноукраїнські землі – Галицьку, Белзьку та Холмську, що остаточно були приєднані в 1387 р. Окрім того, скориставшись із внутрішніх чвар у Литві, 1430 р. Польща поширила свою владу на Західне Поділля з центром у Кам'янці. Відтоді в адміністративному аспекті вся територія Польського королівства, включно з українськими землями, поділялася на Велику Польщу, що складалася з п'яти воеводств, розташованих на мазовецьких і пруських землях, і Малу Польщу, до якої належали й приєднані українські етнічні території.

Від кінця XIV ст. (1385 р. – Кревська унія) впродовж наступних майже 200 років долю більшості українських земель визначав політичний курс Польського королівства та Великого князівства Литовського, спрямований на взаємне зближення. Він зумовлювався, поряд з іншими, двома обставинами:

1) необхідністю організації опору агресії хрестоносців – Тевтонському та Лівонському орденам (духовно-рицарські ордени), які становили значну воєнну загрозу для обох держав;

2) появою і поступовим політичним зміцненням Московського царства, що намагалось розширити свої володіння за рахунок сусідніх держав, насамперед Литви та Польщі.

Результатом тривалого зустрічного руху стало затвердження на Люблінському сеймі 1 липня 1569 р. унії, яка юридичне оформила об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського в одну федеративну феодально-кріпосницьку державу – Річ Посполиту (дослівно республіка), що проіснувала до 1795 р. Основними умовами, на яких відбулося об'єднання, були такі:

- на чолі держави ставав король, який обирався на спільному сеймі представників Польщі та Литви;
- король присягав на вірність обом народам;
- підтверджувались усі права та вольності шляхти та привілеї окремих осіб;
- укладені до унії міжнародні договори обох країн денонсувалися, якщо вони були спрямовані проти однієї з договірних сторін;
- запроваджувалася спільна монета;
- узаконювалося право набувати землі для польської шляхти в Литві та для литовської в Польщі.

Після злиття двох держав в одну Велике князівство Литовське не втратило повністю своєї самостійності. Воно ще мало у своєму розпорядженні власне військо, законодавство, окрему адміністрацію, чинну фінансову систему. Втрати торкнулися донедавна належних їй українських земель – Брацлавщини, Київщини, Волині, Поділля, Підляшшя, що відійшли до Польщі.

Таким чином, унаслідок Люблінської унії 1569 р. більша частина українських територій підпала під владу Польщі та стала відкритою для польської колонізації. Українські землі в складі Польщі були поділені на воєводства: старі – Руське, Белзьке та Подільське й нові – Волинське, Брацлавське, Київське, а з 1630-х рр. – Чернігівське.

Список рекомендованих джерел:

1. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2006.- 416 с.
2. Іванов, В. М. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 728 с.
3. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С.Кульчицький, Б.Й.Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.
4. Музиченко П. П. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / П.П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 471 с.

5. Орленко В.І. Історія держави і права України: посібник для підготовки до іспитів / В.І. Орленко, В.В. Орленко; В. І. Орленко, В. В. Орленко. – 3-тє вид., доповн. та перероб. – Київ: Паливода А.В., 2008. – 164 с.
6. Основи держави і права України [Текст] : підручник / В. Л. Оргинський [та ін.]. – К. : Знання, 2008. – 583 с.
7. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.
8. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України : навч. посіб. /. Г.І Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.
9. Тащик Б.Й., Бойко І.Й. . Історія держави і права України. Академічний курс. Підручник. – К.: Ін Юре, 2015.- 387 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Історія держави і права України (від утворення Запорізької Січі до сьогодення)

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших базових правових компетентностей на матеріалі історії держави і права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Вольності війська Запорозького, Гетьманат, Конституція Пилипа Орлика, республіка, універсали, радянські конституції, незалежність, суверенітет.

План

1. Формування території та політичний розвиток Запорізької Січі.
2. Суспільний і державний лад Гетьманщини у др. пол. XVII ст. – XVIII ст.
3. Державотворча діяльність Української Центральної Ради.
4. Українська Держава П.Скоропадського та її право.
5. Становлення радянської влади в Україні. Конституція УСРР 1919 р., 1929р., УРСР 1937р., 1978р.
6. Проблеми розвитку державності в Україні на сучасному етапі. Конституційний процес в Україні.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «Гетьманщина», «Вольності війська Запорозького», «універсал», «Конституція», «суверенітет».
2. Зобразіть у вигляді таблиці – «Періодизація історії держави і права України».

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Предмет та завдання дисципліни «Історія держави і права України». Періодизація і джерела історії української державності та права. 2. Стародавні держави та право на території сучасної України 3. Державно-правовий розвиток України княжої доби. 4. Еволюція вищих органів державної влади та права Великого князівства Литовського 5. Утворення Речі Посполитої Польської. Правовий статус український земель у складі новоствореної держави.

Питання для самостійної перевірки знань

- Дайте характеристику політико-правовому устрою Запорізької Січі.
- Які документи видавала Центральна Рада? Про що у них йшлося?
- Які досягнення Української Держави П.Скоропадського?
- Що таке радянські конституції? Яке вони мали значення?
- Назвіть основні проблеми розвитку державності сучасної України

Методичні рекомендації

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2006.- 416с.
2. Іванов, В. М. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 728 с.
3. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С.Кульчицький, Б.Й.Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.
4. Музиченко П. П. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / П.П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 471 с.
5. Орленко В.І. Історія держави і права України: посібник для підготовки до іспитів/ В.І.Орленко, В.В.Орленко; В. І. Орленко, В. В. Орленко. – 3-тє вид., доповн. та перероб. – Київ: Паливода А.В., 2008. – 164 с.
6. Основи держави і права України [Текст] : підручник / В. Л. Ортинський [та ін.]. – К. : Знання, 2008. – 583 с.
7. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.
8. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України : навч. посіб. / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.
9. Тащик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України. Академічний курс. Підручник. – К.: Ін Юре, 2015. – 387 с.

РОЗДІЛ III. ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ЛЕКЦІЯ

Тема: Державне право зарубіжних країн

Мета заняття: формування у студентів логіко-юридичної, інформаційно-правової, юридично-мовленнєвої та аксіологічно-правової компетентностей з державного права зарубіжних країн.

Перелік ключових термінів та понять теми

Державне право зарубіжних країн, Бундестаг, Бундесрат, Палата лордів, Палата громад, Конгрес, Сенат, Національні збори, конституційний звичай, республіка, монархія, парламентаризм, англосаксонська судова система, судовий прецедент, громадянство, підданство, народовладдя.

План

1. Основи конституційного права ФРН.
2. Конституційне право Франції.
3. Основи конституційного права Великої Британії.

1. Основи конституційного права ФРН

Конституція. Основний закон ФРН було прийнято у 1949 р., який у 1990 р. став єдиною конституцією для всієї Німеччини. Конституція Федеративної Республіки Німеччини складається з преамбули і 14 розділів, які об'єднують 146 статей.

Основний закон ФРН закріплює основоположні принципи конституційного ладу, серед яких:

- пріоритет прав і свобод людини та громадянина (I розділ);
- загальне визначення держави як демократичної, соціальної і федеративної, правової (II розділ);
- розділення влад (III–VIII, IX розділи).

За способом зміни Основний закон ФРН належить до жорстких конституцій. Вона може бути змінена лише спеціальним конституційним законом, який приймається 2/3 голосів у кожній палаті парламенту (Бундестазі та Бундесраті).

Конституційний контроль. У Німеччині конституційний контроль здійснює Федеральний конституційний суд (ФКС), який є органом конституційної юстиції. Під контролем Конституційного суду перебувають усі органи державної влади (президент, Бундестаг, Бундесрат, уряд). ФКС перевіряє всі закони на предмет їх формальної та матеріальної відповідності конституції, може анулювати будь-який конституційний акт.

На території земель конституційний контроль здійснюють свої конституційні суди, які контролюють відповідність актів земель федеральної та місцевої конституції.

Німеччина за формою правління є парламентською республікою, а за територіальним устроєм – федерацією.

Основи правового статусу особи у ФРН. Основні права і свободи (особисті, політичні, соціально-економічні, соціально-культурні) закріплені в Основному законі ФРН (I розділ).

До особистих прав і свобод відносять:

- право на життя і фізичну недоторканість (ст.1, 3 Конституції);
- свобода особи (ст. 2 Конституції);
- свобода віросповідання, суспільних і релігійних поглядів (ст.4

Конституції);

- свобода совісті (ст.5 Конституції);
- свобода пересування (ст.11 Конституції);
- право на недоторканість житла (ст.13 Конституції);
- право на таємницю листування, поштового, телефонного і

телеграфного зв'язку (ст.10 Конституції);

- право відмови від військової служби, якщо вона суперечить переконанням (із заміною на альтернативну службу).

До політичних прав і свобод належать:

- свобода думок (ст. 5 Конституції);
- свобода друку (ст. 5 Конституції);
- свобода отримання і передачі інформації (ст. 5 Конституції);
- право збиратися мирно і без зброї (ст. 8 Конституції);
- право створювати союзи та громадські організації (ст. 9

Конституції);

- право створювати об'єднання (профспілки) для охорони та поліпшення умов праці й економічних умов (ст. 9 Конституції);

- право петицій (ст. 17 Конституції).

До соціально-економічних і соціально-культурних прав відносять:

- право вибору професії, місця роботи й місця освіти (ст. 6, 12

Конституції);

- право власності в право спадкоємства (ст. 14, 15 Конституції);

- свобода мистецтва (ст. 18 Конституції);

- свобода науки та досліджень (ст. 18 Конституції);

- свобода викладання і право створення приватних шкіл (ст. 7

Конституції).

Усі права і свободи особи у ФРН забезпечується на федеральному і на земельному рівні.

Законодавча влада ФРН. Законодавча влада у Німеччині здійснюється парламентом, який складається з двох палат – Бундестаг (нижня палата) і Бундесрат (верхня палата).

Бундестаг (Федеральні збори) – складається з 631 депутата, які обираються прямими виборами строком на 4 роки. Одна половина депутатів обирається в округах по мажоритарній системі відносної більшості, а інша – за партійними списками в кожній землі за пропорційною системою з подальшим урахуванням розподілу місць.

Найважливішими функціями Бундестагу є:

- прийняття законів,
- затвердження федерального бюджету,
- обрання федерального канцлера,
- участь у виборах федерального президента,
- контроль за діяльністю уряду,
- ратифікація міжнародних договорів.

Діяльністю Бундестагу керує президія, яка складається з голови, заступників голови і секретарів. Одним із найважливіших органів Бундестагу є Рада старійшин, що складається з голови, віце-голів і 24 членів, які призначаються фракціями пропорційно до їх чисельності.

Важливу роль у роботі Бундестагу виконують комітети, які структурно поділяються на галузеві, особливі та слідчі. Кількість членів комітетів може складати від 17 до 33 осіб. Засідання комітетів проходять у закритому режимі.

Бундесрат (Федеральна рада) – складається з членів земельних урядів, які представляють 16 земель Німеччини. Кожній землі надається від 3-х до 6-ти місць залежно від чисельності населення, яке там проживає. У складі Бундесрату 69 місць. Бундесрат не має певного терміну своїх повноважень, тому є постійним органом, який не може бути розпущений жодним іншим органом. Депутати Бундесрату не мають парламентської недоторканості й позбавлені значної частини пільг, що надаються депутатам Бундестагу. Бундесрат обирає свого голову строком на 1 рік, який керує його роботою. Робота Бундесрату відбувається у комітетах, які є постійними і їх сфера повноважень відповідає поділу функцій між міністерствами й відомствами.

Повноваження Бундесрату:

- законодавчі повноваження;
- участь у здійсненні виконавчої влади Федерації;
- участь в обранні членів Федерального конституційного суду;
- участь у справах Європейського Союзу.

Законодавчий процес. Право законодавчої ініціативи мають члени уряду, Бундестагу і Бундесрату.

Бундестаг розглядає законопроекти у трьох читаннях.

Перше читання – інформування про законопроект за пропозицією Ради старійшин. Наступним кроком є передання на обговорення в комітети, що триває кілька місяців.

У другому читанні відбувається обговорення законопроекту і внесення поправок, проводиться голосування по частинах і по внесених поправках.

На третьому читанні можливе ще одне обговорення законопроекту і внесення поправок, але від імені фракції, яке завершується голосуванням.

Ухвалені Бундестагом закони передаються до Бундесрату президентом Бундестагу. Схвалений закон Бундесратом підписується федеральним президентом, який дає розпорядження про публікацію закону.

Виконавча влада ФРН. Виконавча влада у Німеччині представлена президентом і канцлером.

Президент Німеччини є головою держави й обирається шляхом непрямих виборів Федеральними зборами на 5 років. Повторне обрання може бути тільки один раз (V розділ, ст. 54 Конституції).

Повноваження президента ФРН:

1) зовнішньополітичні:

- представництво ФРН у міжнародних відносинах (ч.1, ст. 59 Конституції);
- акредитація і приймання послів (ч.1, ст. 59 Конституції);
- укладання від імені ФРН договорів з іноземними державами (політичні договори і договори, що стосуються предмету федерального законодавства, потребують схвалення парламенту) (ч. 2, ст. 59 Конституції);

2) внутрішньополітичні:

- призначає Федерального канцлера, а за його поданням – Федеральних міністрів та звільняє їх (ст. 63–64 Конституції);
- призначає та звільняє федеральних суддів, федеральних урядовців, офіцерів і унтер-офіцерів (ч.1, ст. 60 Конституції);
- в окремих випадках здійснює право помилування (ч.1, ст. 60 Конституції);
- розпорядження і накази Федерального президента дійсні після контрасигнації Федеральним канцлером і компетентними Федеральними міністрами (ст. 58 Конституції);
- право скликання Бундестагу і розпуску, у разі необрання Федерального канцлера (ч. 4, ст. 63 Конституції).

Бундестаг і Бундесрат можуть висунути перед Федеральним конституційним судом обвинувачення проти Федерального президента

в умисному порушенні ним Конституції ФРН або іншого федерального закону (потрібно понад 2/3 членів Бундестагу або 2/3 голосів Беденсрату). Рішення ухвалює Федеральний конституційний суд (ст. 61 Конституції).

Президент не несе відповідальність за свої дії під час виконання своїх обов'язків на посту голови держави, а всі акти президента контрасигнуються Федеральним канцлером (крім актів, що стосуються призначення і звільнення Федерального канцлера, розпуску Бундестагу при необранні вчасно канцлера). Президент діє за вказівкою Федерального уряду, тому є лише головою держави, а реально виконавчу владу здійснює Федеральний уряд.

Федеральний уряд складається з Федерального канцлера і Федеральних міністрів. Головою уряду є Федеральний канцлер, який обирається Бундестагом без дебатів, за пропозицією Федерального президента (ст. 63 Конституції).

Повноваження Федерального канцлера ФРН:

- визначає основні напрями політики держави й несе відповідальність (ст. 65 Конституції);
- здійснює керівництво Федеральним урядом (ст. 65 Конституції);
- подає пропозиції президенту про призначення та звільнення Федеральних міністрів (ст. 64 Конституції);
- призначає одного з Федеральних міністрів своїм заступником (ст. 69 Конституції).

Федеральний канцлер виконуючи свої обов'язки спирається на допоміжний апарат: Службу федерального канцлера, Службу преси й інформації, Федеральну розвідувальну службу. Канцлер несе відповідальність перед Бундестагом. Термін повноважень канцлера складає 4 роки. Дострокове припинення його повноважень можливе у зв'язку з виходом у відставку (смертю), винесенням Бундестагом конструктивного квотуму недовіри (ст. 68 Конституції).

Компетенція Федерального уряду ФРН:

- ведення питань внутрішньої та зовнішньої політики;
- право законодавчої ініціативи;
- видання постанов загального характеру на основі делегованого законодавства;
- видання постанов щодо виконання законів;
- видання загальних адміністративних розпоряджень;
- контроль за виконанням землями федеральних законів, загальний нагляд і координація діяльності органів управління на землях.

Припинення повноважень Федерального канцлера означає припинення повноважень усіх Федеральних міністрів і формування нового уряду (ст. 69 Конституції).

Система судової влади ФРН. Судова влада Німеччини здійснюється Федеральним конституційним судом, Верховним федеральним судом, федеральними судами і судами земель (ст. 92 Конституції).

Судова система ФРН складна і розгалужена, у її основу покладено принцип спеціалізації судів за характером розглянутих справ:

- загальна юстиція (складається із загальних судів, які розглядають цивільні та кримінальні справи, спори про порушення порядку);
- адміністративна юстиція (складається з адміністративних судів, які розглядають позови громадян до державних службовців з питань дотримання прав громадян, спори з питань охорони навколишнього середовища, спори між адміністративно-територіальними одиницями тощо);
- фінансова юстиція (складається з фінансових судів, які розглядають податкові та митні спори);
- трудова юстиція (складається із судів, які розглядають спори між працедавцями і працівниками, між профспілками і союзами працедавців);
- соціальна юстиція (складається із судів у соціальних справах, які розглядають позови громадян до державних установ з питань виплати пенсій і соціальних допомог) (ст. 96 Конституції).

Ці суди незалежні один від одного й від інших органів.

Система загальної юстиції включає чотири ланки: дільничий суд, суд землі, Верховні земельні суди, Федеральна земельна палата.

Система адміністративної, фінансової, трудової, соціальної юстиції складається з трьох ланок: земельні суди, Вищі земельні суди, Федеральні суди (Федеральний адміністративний суд, Федеральна фінансова палата, Федеральний трудовий суд, Федеральний соціальний суд).

У Німеччині діє ефективний інститут конституційного контролю – *Федеральний конституційний суд*. Федеральний конституційний суд складається з двох сенатів по вісім членів у кожному. Судді обираються в рівній пропорції Бундестагом і Бундесратом, з терміном повноважень – 12 років (ст. 94 Конституції).

Повноваження Федерального конституційного суду:

- розгляд спорів між Федерацією і землями, а також земель між собою;
- розгляд спорів щодо тлумачення Конституції;
- розгляд питань, пов'язаних із порушенням прав людини, гарантованих конституційними нормами;
- розгляд скарг на рішення Бундестагу про перевірку правильності виборів, придбання і членства в нижній палаті тощо (ст. 93 Конституції).

Виборча система ФРН. У Німеччині функціонують прямі і непрямі вибори. Прямими виборами обираються депутати Бундестагу, а непрямими – президент. Бундесрат не є виборним органом і складається з членів урядів земель.

Бундестаг обирається всім народом Німеччини. Половина депутатів Бундестагу (328) обирається в округах по мажоритарній системі відносної більшості шляхом прямого голосування, інша половина депутатів (328) – по пропорційній системі за списками політичних партій (5% загороджувальний бар'єр). Бундестаг обирається на 4 роки і знаходиться у стані постійної сесії.

Кожний виборець має по 2 голоси. Перший – для вибору кандидата у виборчому окрузі, а інший – за кандидата з партійного списку.

Активним виборчим правом користуються всі дієздатні громадяни ФРН, які досягли 18 років. До виборців висувається ценз осілості – 3 місяці на території Німеччини.

Пасивним виборчим правом користуються громадяни ФРН, які досягли 18 років, перебувають у громадянстві не менше 1 року і не позбавлені активного виборчого права.

Президент ФРН обирається спеціальним органом – Федеральні збори, які формуються тільки для виборів президента і складаються з членів Бундестагу та членів, які обираються ландтагами земель. Право висування кандидата на пост президента має кожен член Федеральних зборів. Кандидатом може бути громадянин ФРН, який досяг 40-річного віку і володіє правом обрання в Бундестаг (ч.1, ст. 54 Конституції).

Федеральні збори скликаються не пізніше, ніж за 30 днів до закінчення 5 річного терміну повноважень президента. Вибраним на пост президента вважається кандидат, який одержав більшість голосів членів Федеральних зборів (ч. 4, ст. 54 Конституції).

У землях ландтаги (земельні парламенти) формуються шляхом прямих виборів за змішанною виборчою системою з 5% загороджувальним бар'єром.

Німецький федералізм. Федеративна Республіка Німеччини складається з 16 земель (Баварія, Баден-Вюртемберг, Берлін, Брандербург, Бремен, Гамбург, Гессен, Макленбург-Предпомеранія, Нижня Саксонія, Північна Рейн-Вестфалія, Саксонія, Рейланд-Пральц, Саар, Саксонія-Анхальт, Шлезвіг-Гольштейн, Тюрінгія). Суб'єкти ФРН мають високий ступінь автономності, свої конституції, парламенти, уряди.

Існує розмежування компетенції між федерацією і землями. У сфері законодавчої компетенції домінує федерація, у сфері управління і правосуддя – землі. У відомстві земель перебувають: конституційне законодавство, адміністративний лад земель, поліційна і комунальна

сфери, школа, культура, ЗМІ, деякі питання соціальної сфери, законодавство про місцеве самоврядування, здійснення виконавчої влади й управління, судноплавства, охорона узбережжя, імміграція тощо. Влада земель підпорядковується вказівкам верховної влади федерації. Усі влади федерації і земель надають взаємну правову і службу допомогу.

Найвищими представницькими органами (парламентами) є ландтаги (у 15 земель – однопалатний, в Баварії – двопалатний). Термін повноважень становить 4 роки, а у землях Північної Рейн-Вестфалії та Саару – 5 років.

Повноваження ландтагів земель:

- затвердження бюджету;
- розробка й ухвалення земельних законів;
- обрання голови земельного уряду;
- парламентський контроль за діяльністю уряду землі.

Уряд землі складається з прем'єр-міністра і міністрів. Ландтаг обирає прем'єр-міністра більшістю голосів, а він призначає решту членів уряду. Прем'єр-міністр одночасно виконує функції голови уряду й голови землі. А конституції земель встановлюють парламентську відповідальність земельних урядів перед ландтагами.

Місцеве управління і самоврядування в Німеччині – це питання компетенції суб'єктів федерації. Згідно з ч. 2 ст. 28 Конституції громадам гарантоване право регулювати в межах закону під свою відповідальність усі справи самоврядування та управління.

Більшість земель ФРН адміністративно поділяються на округи, повіти і громади (Баварія, Баден-Вюртемберг, Гессен, Нижня Саксонія, Північна Рейн-Вестфалія, Саксонія, Рейланд-Пральц), а інша частина ділиться тільки на повіти та громади (Брандербург, Макленбург-Предпомеранія, Саар, Саксонія-Анхальт, Шлезвіг-Гольштейн, Тюрінгія). Міста Берлін, Бремен і Гамбург прирівнюються до повітів і мають свої особливості адміністративного устрою.

Система місцевого управління в Німеччині створюється в округах, де органом місцевого управління є урядовий президент. Він призначається земельним урядом (або прем'єр-міністром землі) і підпорядковується міністру внутрішніх справ землі. При урядовому президенті утворюється урядова президія, яка складається з урядовців. У округах представницькі органи відсутні, а в повітах місцеве управління здійснюють ландрати, які є головами місцевої адміністрації та відповідальні перед урядовим президентом певного округу.

Паралельно з органами місцевого управління у повітах діють органи місцевого самоврядування, які утворюють виборні органи на термін від 4 до 6 років, що представляють інтереси населення повіту.

Представницьким органом в общинах є *групада*, яка обирається населенням общини. Групада обирає бургомистра, який є одноосібним головою виконавчої влади в общині й обирається на термін від 8 до 12 років.

Держава надає громадам кадровий, організаційний, плановий (будівництво), правотворчий, фінансовий і податковий суверенітет. Фінансова база громад формується коштом платежів і податків (із землі, майна, промислів, на автотранспортні засоби, за утримання собак, від розважальних заходів), цільових зборів, разових внесків, федеральних і земельних дотацій, кредитів.

Громади мають власні та делеговані згори (у тому числі обов'язкові та добровільні) повноваження. До власних повноважень належать: постачання громадянам води, електроенергії, тепла і газу; каналізація, очищення стічних вод, вивіз сміття; планування території; будівництво та утримання місцевих доріг, лікувальних та освітніх установ, спортивних споруд, будинків для людей похилого віку, парків, кладовищ; пожежна охорона; оновлення й утримання місцевого транспорту; розвиток комунального господарства.

2. Конституційне право Франції.

Конституція Франції. Французька конституція складається з трьох документів: Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Преамбули до Конституції 1946 р., Конституції 1958 р.

Конституція 1958 р. визначила основні принципи П'ятої республіки. Вона містить преамбулу і 15 розділів, що складаються з 92 статей. Конституція 1958 р. закріплює сутність французької держави і регулює взаємовідносини її органів. Вона встановлює, що Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою (ст. 2 Конституції) та проголошує принцип народного суверенітету, який здійснюється народом через представників чи на референдумі (ст. 3 Конституції).

Конституція Франції 1958 р. за способом зміни є жорсткою. Процедура перегляду Конституції складається з двох етапів. Перший етап – це внесення поправок і їх прийняття (з ініціативою перегляду можуть виступити Президент і депутати парламенту). Другий етап – законопроект підлягає ратифікації на референдумі або в Конгресі конституційною більшістю у 3/5 від загальної кількості голосів.

За формою правління Франція є змішаною республіканською, оскільки голова держави обирається без участі парламенту й уряд призначається ним без згоди парламенту (ознаки президентської республіки). Уряд несе відповідальність перед нижньою палатою парламенту (ознака парламентської республіки).

За формою територіально-політичного устрою Франція є складною унітарною державою.

Конституційний контроль у Франції здійснюється двома органами: Конституційною радою (контроль актів парламенту) і Державною радою (контроль актів органів виконавчої влади).

Основи правового статусу особи у Франції. Основні права і свободи закріплені у трьох документах – у Декларації прав людини і громадянина 1789 р., в Преамбулі до Конституції 1946 р., у Конституції 1958 р. містяться тільки виборчі права і рівноправність.

До особистих прав і свобод належать:

- свобода і рівність у правах (ст. 1 Конституції);
- природні і невідчужувані права;
- рівність усіх громадян перед законом (ст. 1 Конституції);
- свобода розповсюдження думок, свобода висловлюватися,

писати і друкувати;

- свобода віросповідання (ст. 1 Конституції);
- право приватної власності;
- можливість робити все, що не шкодить іншим.

До політичних прав і свобод належать:

- політичний плюралізм і свобода створення політичних партій (ст. 4 Конституції);

- свобода думки і свобода слова;
- свобода асоціацій, мітингів і демонстрацій;
- рівний доступ до посад на державній службі;
- рівне право на освіту;
- рівне право на безпеку;
- рівність громадян незалежно від статі, раси, національності, віросповідання, політичних переконань, соціального та майнового стану (ст. 1 Конституції).

До соціальних і економічних прав відносять:

- профспілкові права (ст. 34 Конституції);
- право на страйк;
- право трудящих на участь у колективному визначенні умов праці, в укладанні трудових договорів і в керівництві підприємствами;
- гарантії розвитку особи та сім'ї (турбота держави про матір і дитину, допомога літнім особам);
- державні гарантії охорони здоров'я;
- забезпечення державного відпочинку й дозвілля;
- забезпечення загальнодоступної освіти для всіх членів суспільства.

Законодавча влада Франції. Законодавча влада у Франції здійснюється парламентом, який складається з двох палат – Національних зборів (нижня палата) і Сенату (верхня палата).

Національні збори складаються з 577 депутатів, які обираються строком на 5 років загальним прямим голосуванням за змішаною мажоритарною системою.

Сенат представляє інтереси територіальних колективів. Складається з 348 сенаторів, які обираються шляхом непрямих виборів на 9 років, і кожні три роки оновлюється на одну третину.

Голова Національних зборів обирається на термін повноважень палати. Голова Сенату обирається після кожного оновлення складу палати (ст. 32 Конституції).

Парламент збирається один раз на рік на сесію, що відкривається в перший робочий день жовтня і закінчується в останній робочий день червня (ст. 28 Конституції). Можуть проводитися додаткові засідання і надзвичайні сесії, відкриття і закриття яких здійснюється декретом Президента республіки. Роботою кожної з палат керує бюро, до якого входять голови, віце-голови, секретарі та квестори.

Кожна палата парламенту створює постійні комісії, які розглядають законопроекти, прийняті для розгляду палати (ст. 43 Конституції), а також для вивчення окремих питань можуть створюватись тимчасові спеціальні комісії та комісії з контролю і проведення розслідувань.

Повноваження парламенту Франції:

- ухвалення законів (законодавча ініціатива) (ст. 24, 39 Конституції);
- затвердження державного бюджету і звіту про його виконання (ст. 34 Конституції);
- контроль за діяльністю виконавчої влади (ст. 24 Конституції);
- розв'язання питань війни і миру (ст. 35 Конституції);
- ратифікація найважливіших міжнародних договорів (ст. 53 Конституції);
- продовження надзвичайного стану на термін понад 12 днів (ст. 36 Конституції);
- створення особливих судів для розгляду справ вищих посадових осіб та оголошення амністії (Висока палата правосуддя і Суд правосуддя республіки) (ст. 68 Конституції).

Законодавчий процес. Законодавча ініціатива належить прем'єр-міністру і членам парламенту. Законопроект проходить три читання у кожній палаті, їх підготовку здійснює комісія палати.

Перше читання – внесення законопроекту в бюро однієї з двох палат парламенту і розв'язання питання про прийняття його до розгляду. У другому читанні відбувається розгляд законопроекту у відповідній комісії та надання проекту закону для обговорення пленумом палати. Третє читання полягає у голосуванні за проектом у цілому. Закон приймається у разі схвалення в ідентичній редакції обома палатами

парламенту. Ухвалені парламентом закони повинні бути протягом 15 днів підписані президентом.

Виконавча влада у Франції представлена президентом і урядом. Голова держави – президент – обирається без участі парламенту. Уряд призначається президентом і несе відповідальність перед нижньою палатою.

Президент стежить за додержанням Конституції, забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних інститутів, спадкоємність держави, є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, забезпечує дотримання міжнародних угод і договорів (ст. 5 Конституції).

Президент Республіки обирається строком на 5 років, шляхом загального, прямого, рівного і таємного голосування (ст. 6 Конституції). У травні 2008 р. за пропозицією голови держави комісія з реформування інститутів влади включила запис про обмеження тривалості президентських повноважень до не більше двох разів поспіль. Згідно з Конституцією, вибори президента проводяться не раніше як через 20 і не пізніше як через 35 днів до закінчення його терміну повноважень.

Повноваження президента Франції поділяються на дві групи:

1. особисті повноваження, які здійснюються самостійно;
2. повноваження, які потребують контрасигнації членів уряду.

Повноваження, які здійснюються самостійно:

- право розпуску нижньої палати парламенту (Національних зборів) (ст. 12 Конституції);
 - право призначення і звільнення прем'єр-міністра, міністрів та інших вищих посадовців (ст. 13 Конституції);
 - право звернення з посланнями до палат парламенту (ст. 18 Конституції);
 - право внесення на референдум законопроектів (ст. 11 Конституції);
 - право головувати на Раді міністрів на свій розсуд (ст. 9 Конституції);
 - право головувати в радах і вищих комітетах Національної оборони (глава збройних сил) (ст. 15 Конституції);
 - право звернення у Конституційну раду із запитаннями і право призначати 1/3 його членів (ст. 56 Конституції);
 - право помилування (ст. 15 Конституції);
 - право введення надзвичайного стану (ст. 16 Конституції).
- Повноваження, які потребують контрасигнації членів уряду:
- ратифікація міжнародних угод (ст. 52 Конституції);
 - призначення дипломатичних представників (ст. 14 Конституції);

- право призначення на цивільні та військові державні посади (ст. 13 Конституції);

- скликання парламенту на надзвичайну сесію (ст. 16 Конституції);

- підписання декретів і ордонансів, прийнятих Радою міністрів.

У сфері судової влади президент виконує такі повноваження: активно впливає на склад і діяльність Вищої ради магістратури й очолює її.

Президент за Конституцією політично не є відповідальний. Він може бути засуджений лише за державну зраду. Обвинувачення може бути пред'явлене йому тільки обома палатами парламенту, що повинні прийняти ідентичне рішення відкритим голосуванням і абсолютною більшістю голосів своїх членів. Судить президента в такому випадку може тільки Високий суд правосуддя, члени якого, обираються в рівній кількості Національними зборами і Сенатом зі свого складу після кожного повного або часткового поновлення палат. Високий суд правосуддя складається з 24 суддів і 12 заступників (ч. 2 ст. 67 Конституції).

Президенту допомагає в його діяльності особистий апарат, який розташований у Єлисейському палаці і складається з кабінету, генерального секретаріату, військового комітету, чиновник для особливих доручень. Усі співробітники призначаються та звільняються президентом за його власним розсудом.

Уряд це колегіальний орган, що складається з Ради міністрів і Кабінету міністрів.

Рада міністрів – засідання уряду під головуванням президента республіки, а Кабінет міністрів – збори міністрів під головуванням прем'єр-міністра.

Президент обирає і призначає кандидатуру на посаду прем'єр-міністра. Прем'єр-міністр добирає міністрів і представляє президенту, який призначає їх. У розпорядженні уряду знаходиться адміністративний апарат і збройні сили.

Особлива роль в уряді належить прем'єр-міністру.

Повноваження прем'єр-міністра Франції:

- відповідає за національну оборону;

- забезпечує виконання законів;

- здійснює парламентарні повноваження;

- призначає на цивільні та військові посади;

- має право законодавчої ініціативи (ст. 21 Конституції).

За пропозицією прем'єр-міністра скликаються надзвичайні сесії парламенту, проводяться закриті засідання палат у формі секретного комітету і можуть подовжуватися строки чергових сесій парламенту.

Прем'єр-міністру в здійсненні його функцій допомагає генеральний секретар уряду, а також кабінет прем'єр-міністра, генеральні секретаріати планування, оборони та ін.

Французький уряд несе колективну відповідальність перед Національними зборами. За ініціативою депутатів Національних зборів може бути поставлена на голосування резолюція осуду уряду.

У випадку відмови в довірі або прийняття резолюції осуду прем'єр-міністр повинен вручити президентові заяву про відставку уряду. Остаточне рішення приймає президент, який може прийняти відставку уряду і призначити нового прем'єр-міністра або прийняти рішення про достроковий розпуск Національних зборів і призначення нових позачергових виборів.

Судова влада Франції. У Франції судова влада представлена системою загальних судів і системою адміністративних сідів.

Система загальних судів Франції:

1. трибунали малої інстанції – розглядають справи з незначними по сумі позовними вимогами, а також кримінальні справи за обвинуваченням у злочинах невеликої тяжкості (з позбавленням волі до 2-х місяців). Утворюються у головному місті невеликого департаменту, у центральному місті судового округу або в кантоні;

2. трибунали великої інстанції – розглядають по першій інстанції більшу частину цивільних і кримінальних справ. Утворюються у кожному департаменті або судовому окрузі. Палати засідають у складі 3-х суддів, але деякі справи суддя може розглядати одноосібно;

3. апеляційні суди – розглядають цивільні, кримінальні, соціальні справи, справи неповнолітніх та військовослужбовців. Утворюються у судових округах, що охоплюють 3-4 департаменти. справи розглядаються колегіально, у складі декількох суддів.

4. касаційний суд – очолює судову систему загальної юрисдикції і розглядає касаційні скарги.

Система адміністративних судів Франції:

1. адміністративні суди першої інстанції;

2. апеляційні адміністративні суди;

3. Державна рада – очолює систему судів адміністративної юстиції, розглядає скарги на рішення адміністративних судів, дає висновки уряду про відповідність його актів закону.

Крім цих судів у Франції існує два спеціальних органи, що не увійшли до судової системи, вони створені для суду над вищими чиновниками:

1) Суд правосуддя республіки – судить міністрів;

2) Високий суд правосуддя – розглядає обвинувачення проти президента.

Конституційна юстиція. У Франції діє Конституційний рада, що має спеціальний статус як орган конституційного нагляду, яка складається з 9 членів, з терміном повноважень 9 років, без права повторного призначення і оновлюється на 1/3 кожні 3 роки. Три члени Конституційної ради призначаються президентом, три – головою Національних зборів, три – головою Сенату. Крім дев'яти членів, зазначених вище, у Конституційну раду довічно входять по праву колишні президенти. Голова призначається президентом (ст. 56, 57 Конституції).

Конституційний рада виносить ухвали про відповідність законів конституції, стежить за ходом і правильністю проведення президентських і парламентських виборів, загальнонаціональних референдумів(ст. 58-60 Конституції).

У Франції в судах різного рівня діють прокурори і представляють у судах державу. Генеральний прокурор перебуває у Касаційному суді.

Виборча система. У Франції існують прямі і непрямі вибори. Прямими виборами обираються – президент, депутати Національних зборів, члени місцевих представницьких установ. Непрямими виборами обираються сенатори (ст. 34 Конституції).

При виборах президента і депутатів Національних зборів застосовується мажоритарна система абсолютної більшості (ст.. 7 Конституції).

Під час виборів членів регіональних рад застосовується пропорційна виборча система. Регіональні вибори проводяться в департаментах, від якого обирається не менше 3-х представників.

При виборах сенаторів застосовується непряма система – їх обирають колегією виборників, що складається з обраних у департаменті депутатів Національних зборів та регіональних і генеральних радників даного департаменту, делегатів муніципальних рад або їхніх заступників.

Основними принципами виборчого права є загальність, рівність і таємне голосування.

Активним виборчим правом наділені громадяни, що мають політичні та громадянські права, досягли до дня виборів 18 років (ст. 2 Кодексу). Передбачається ценз осілості – не менше шести місяців.

Пасивне виборче право надається для обрання в Національні збори по досягненні 23 років, у Сенат – 35 років, у регіональні та генеральні ради – 21 року, у муніципальні ради – 18 років. Для посади президента вікові межі не встановлено.

Місцеве самоврядування і управління у Франції.

Франція за формою державного устрою є децентралізованою унітарною державою. Складовими частинами адміністративно-

територіальної структури Франції є комуна, кантон, округ, департамент і регіон. Кантон і округ не мають виборних органів управління та самоврядування, а є територіями на яких діють спеціальні адміністративні органи.

З 1982 р. Франція була поділена на 22 регіони (області), що охоплюють кілька департаментів (від 3 до 5). Регіони мають власний бюджет, розробляють власні плани економічного, соціального, культурного, наукового розвитку, плани розвитку інфраструктури регіону.

Головним представницьким органом регіону є регіональна рада, члени якої обираються шляхом загальних і прямих виборів у пропорційній виборчій системі. Вибори проводяться по департаментах. Кількість представників, що обираються від департаментів не може бути менша за три. Регіональна рада має право ухвалювати обов'язкові рішення з усіх питань, які віднесені до ведення регіону.

Представником центральної влади в регіоні є регіональний комісар республіки – префект, який інформує їх про події на підвідомчій території, керує діяльністю місцевих державних служб.

Департамент у Франції є другим рівнем адміністративно-територіального устрою на якому працюють два органи влади: генеральна рада (орган самоврядування) і префект (орган державної влади).

Генеральна рада обирається на 6 років, що поновлюється наполовину кожні три роки, шляхом загальних прямих і вільних виборів, які проводяться у кантонах за мажоритарною системою в два тури. Генеральна рада зі свого складу обирає голову, який одночасно є керівником виконавчого органу і департаменту. До відання генеральної ради віднесене прийняття бюджету, організація департаментських служб, керування майном департаменту.

Префект (комісар Республіки) керує роботою всіх місцевих посадових осіб, відділень, управлінь і агентств, що представляють центральний уряд. На префекта департаменту покладено здійснення контролю за законністю дій і рішень виборчих органів і посадових осіб департаменту.

Комуна (община) – низова адміністративно-територіальна одиниця у Франції, яких нараховується біля 37 тис. Представницьким органом комун є муніципальні ради, чисельність радників в яких коливається від 9 до 69 залежно від кількості населення комун. Особливий статус мають найбільші міста Франції (у Парижі 163 члени ради, у Марселі – 101 радник, у Ліоні – 73).

Муніципальні радники обираються шляхом загального прямого і таємного голосування строком на 6 років. Муніципальна рада

встановлює місцеві податки, приймає бюджет, розпоряджається майном комун, призначає службовців, приймає програми розвитку, займається ринками і місцевими дорогами.

Муніципальна рада обирає мера зі свого складу таємним голосуванням на 6 років і його заступників. Мер одночасно є представником муніципальної ради і очолює комунальну адміністрацію. Значна самостійність комун і відсутність посадових осіб, які призначаються урядом, певною мірою врівноважується жорстким адміністративним контролем з боку уряду через префектів регіонів і департаментів, які мають право припиняти виконання незаконних рішень муніципальних рад.

3. Основи конституційного права Великої Британії.

Конституція Великої Британії складається з двох частин: писаної і неписаної. До писаної частини конституції Великої Британії належать статутне право (закони, які регулюють конституційні питання) і судові прецеденти (судові рішення конституційного характеру).

До неписаної частини відносяться конституційні угоди, які ніде юридично не зафіксовані, але регулюють важливі конституційні питання.

Ще однією складовою частиною конституції Великої Британії є доктринальні джерела авторитетних учених-юристів. Найбільш авторитетними визнаються роботи У.Беджгота, А.В.Дайсі.

Конституція Великої Британії за способом зміни є «гнучкою», оскільки конституційні закони приймаються і змінюються в тому ж порядку, що і звичайні закони. На сучасному етапі британська конституція є єдиною для Об'єднаного Королівства Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії.

Ще однією особливістю у Великої Британії є відсутність органів конституційного контролю, оскільки неможливо зіставляти акти, що видаються, ухвалювати судові рішення з уже існуючими парламентськими законами і чинними присудами, якщо вони не наділені юридичною силою.

За формою правління Велика Британія є конституційною монархією, а за формою територіального устрою – децентралізованою унітарною державою.

Конституційно-правовий статус особи у Великої Британії.

Відсутність писаної конституції сприяє утворенню особливого конституційно-правового регулювання прав і свобод людини та громадянина. Права британців регулюються такими правовими актами, як Велика Хартія Вільностей 1215 р., Петиція про право 1628 р., Хабеас корпус акт 1679 р., Білль про права 1689 р., Акти про права людини

1998 р., а також прецедентним правом і конституційними угодами. У конституційному праві Великої Британії не існує загальноновизнаної класифікації прав і свобод громадян на конституційні (основні) та галузеві (похідні). Для британців права і свободи це індивідуальні права, які обмежені державою через суспільний договір.

Значне місце серед індивідуальних прав займає *право на свободу особистості*, яке полягає у праві особи не піддаватися тюремному ув'язненню, арешту або будь-якому іншому обмеженню свободи без належних юридичних підстав (Хабеас корпус акт 1679 р.).

Свобода приватного життя включає таємницю листування і телефонних переговорів, захист від електронних засобів контролю за особистим життям, свободу совісті і віросповідання (Хабеас корпус акт 1679 р.).

Право на захист приватної власності від свавілля держави, фізичних і юридичних осіб. Держава може вилучити частини власності у вигляді податків лише на основі законодавства (Білль про права 1689 р.). *Свобода зборів та асоціації* означає право участі у діяльності політичних партій, профспілок та інших громадських об'єднань, права обирати і бути обраним. Ці права здійснюються громадянами з обмеженнями, які встановлюються у законодавстві (в *Акті про суспільний порядок 1994 р.* закріплюється, що проведення зборів повинно бути узгоджено з власником земельної ділянки, на території якої вони проводяться.)

Свобода слова означає право громадян висловлювати свою думку в усній і письмовій формі незалежно від держави. Свобода слова тісно пов'язана зі *свободою преси, теле- і радіомовлення, свободою вираження у театрі, кіно, відеозаписами.*

Соціальні права включають: право на відпочинок, право на соціальне забезпечення, право на рівну платню за рівну працю, право на освіту, право на здоров'я і захист від забруднення навколишнього середовища.

Громадянство. Конституційно-правове регулювання інституту громадянства, що пов'язане з придбанням, зміною або його втратою встановлюється в Актах про громадянство 1948 р. і 1981 р. Відповідно визначають наступні категорії британського громадянства:

1. громадяни Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії складають основну категорію громадян, які користуються всіма правами і свободами;

2. громадяни британських залежних територій проживають у колишніх британських колоніях і не користуються правом вільного в'їзду на територію Великої Британії, але можуть у спрощеному порядку

одержати громадянство Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії;

3. громадяни британських заморських територій користуються перехідним, тимчасовим правовим статусом, що дає їм право у спрощеному порядку одержати громадянство Об'єднаного Королівства Великої Британії і Північної Ірландії.

Законодавство Великої Британії про громадянство закріплює наступні способи набуття громадянства:

- філіація, яка здійснюється на основі принципу крові та ґрунту;
- натуралізація;
- реєстрація.

Законодавча влада Великої Британії належить парламенту, який складається з монарха, Палати лордів і Палати громад. Однак повноваження монарха належать до виконавчої влади.

Палата лордів (верхня палата) – формується монархом шляхом призначення і складає 788 духовних і світських лордів. Палату лордів очолює лорд-канцлер, який призначається монархом на пропозицію прем'єр-міністра строком на 5 років. Лорд-канцлер також займає посаду міністра юстиції, є головою Апеляційного суду та канцлерського відділення Високого суду.

Компетенція Палати лордів включає в себе наступні повноваження (у 2005 р. був прийнятий Акт про конституційну реформу, вступила в силу у 2009 р.):

а) законодавчі – внесення поправок у законопроекти і відхилення законопроектів, прийнятих Палатою громад; внесення законопроектів, які передбачають ухвалення міжнародних договорів; вивчення окремих законопроектів і актів делегованого законодавства.

б) контрольні – створення тимчасових комітетів для вивчення відповідних питань.

Палата громад (нижня палата) – обирається шляхом загальних, прямих виборів на базі мажоритарної системи відносної більшості строком на 5 років і складається з 650 депутатів (на останніх виборах 2010 року).

Палату громад очолює спікер, який обирається з числа найстарших і найшановніших депутатів палати, кандидатура якого була схвалена монархом. Основними завданнями спікера є забезпечення зв'язку між Палатою громад і монархом; здійснення організаційного керівництва палатою.

До найважливіших повноважень палати належать: прийняття законів, формування бюджету, розгляд фінансових біллей і парламентський контроль за діяльністю уряду.

Палата громад включає в себе загальні, спеціальні і об'єднані комітети, а також Комітет всієї палати.

1. Загальні комітети (постійні) – формуються для постатейного розгляду законопроектів (біллів) публічних і приватних (функціонує одночасно кілька комітетів, які налічують від 16 до 50 членів).

2. Спеціальні комітети – створюються на початку парламенту нового скликання і налічують від 11 до 17 членів (з числа депутатів після консультації з керівництвом партійних фракцій). Особливе місце серед них займають Комітети з контролю за діяльністю уряду, Комітет з особливих важливих питань, Комітет у справах Європейського Союзу тощо.

3. Об'єднані комітети – формуються з різного числа членів Палати лордів і Палати громад, створюються для розгляду питань, що стосуються обох палат парламенту (Комітет з прав людини, Комітет з делегованого законодавства).

4. Комітет всієї палати – представляє собою Палату громад у повному складі та збирається для розгляду тільки найважливіших законопроектів. Головою комітету виступає заступник перший спікера.

Законодавчий процес парламенту Великої Британії полягає у розгляді і ухваленні законопроектів (біллів) відповідно до встановленої процедури, які вносяться у будь-яку з палат парламенту, крім фінансових біллів, які вносяться тільки у Палату громад.

Види законопроектів (біллів):

1) публічні білли – регламентують сферу загальнонаціональних інтересів і встановлюють загальні нормативні приписи;

2) приватні білли – регулюють правовий статус окремих осіб та поширюються на конкретну місцеву територію;

3) змішані білли – встановлюють приписи окремим особам, але інколи стосуються національних інтересів.

Законопроекти проходять три читання у кожній палаті. У першому читанні здійснюється внесення законопроекту. У другому читанні обговорюються загальні положення законопроекту з подальшою його передачею у комітети палати, які детально їх вивчають. У третьому – відбувається доповідь головного комітету законопроекту розглядається на пленарному засіданні палати. Якщо білл одержує більшість голосів, то він передається в іншу палату. Якщо білл прийнятий обома палатами в одній і тій же редакції, він передається монарху для затвердження і після його схвалення стає законом, Якщо ж одна з палат не погоджується з поправками іншої палати, і вони не можуть вирішити свої розбіжності, законопроект розвалюється.

Виконавча влада у Великої Британії представлена трьома інститутами: монархом, Таємною радою і урядом.

Велика Британія є найстарішою парламентською монархією. *Британський монарх* є главою держави в Об'єднаному королівстві та у Британських заморських територіях, джерелом суверенної влади і символом єдності нації. Статус монарха регулюється Актом про престолонаслідування 1701 р. та найважливішими судовими прецедентами, що встановлюють повноваження вищих органів державної влади. У Великої Британії діє кастильська система престолонаслідування, відповідно до якої трон успадковується по прямій висхідній лінії спадкоємцями обох статей, але перевага віддається чоловікам. Особливою вимогою до британського монарха та членів сім'ї є належність до англіканської церкви. Положення монарха у системі влади визначається формулою «монарх царює, а не править».

Монарх здійснює свої повноваження у межах «королівської прерогативи» (повноваження за загальним правом), обмеженої законом і судовою практикою.

Прерогативні повноваження британського монарха:

1) особисті прерогативи – право на особливі регалії (корона, матія, звання, скіпетр,) та привілеї у відповідності зі статусом персони і традиціями:

- право на королівський двір;
- право на палаци;
- звільнення від податків монарха і сім'ї (Єлизавета II відмовилась від цього привілею);
- право на цивільний лист (щорічні виплати з державного бюджету на утримання монарха);
- «монарх не може бути не правий» – означає, що монарх не підлягає політичній відповідальності у зв'язку з управлінням державою (відповідають міністри);
- «монарх не може поступати не правильно» – означає судовий імунітет монарха (монарх недоторкана особа);
- «монарх ніколи не вмирає» – означає, що існує система престолонаслідуванн і передбачає постійне функціонування інституту монарха.

2) Політичні прерогативи:

- а) повноваження у сфері внутрішньої політики:
- законодавча: право скликання і розпуску парламенту; підписи законопроектів, ухвалених парламентом; право абсолютного вето;
 - управлінська: право призначати і звільняти міністрів, голову кабінету; здійснювати керівництво збройними силами; управління власністю Корони; дарування почесних звань, дворянських титулів; призначення членів Палати лордів тощо;
 - судова: призначення суддів; право помилування;

б) повноваження у сфері зовнішньої політики:

- право оголошувати війну і укладання миру;
- право призначати дипломатичних представників;
- право на визнання іноземних держав і урядів;
- право підписання міжнародних договорів.

Всі акти, що видає монарх, належать контрасигнації (підпису) прем'єр-міністра.

При монарху діє *Таємна рада*, яка допомагає управляти країною і складається з членів королівської сім'ї, єпископів, міністрів, суддів Апеляційного суду, спікера Палати громад, британських послів у зарубіжних країнах тощо. Засідання Таємної ради відбуваються щомісяця, коли монарх може бути присутнім. Таємна рада ухвалює рішення від імені монарха у формі прокламацій або наказів. Також монарх випускає королівські хартії (дають особливий статус приєднаним органам, наприклад, дають містечкам статус міста і селища) за рекомендацією Таємної ради. Таємна рада може створювати різні комітети. Монарх може видалити особу з ради або особа може подати у відставку для уникнення виключення.

Уряд у Великій Британії складається з двох органів: *уряду*, що включає всіх міністрів і *кабінету*, у який входить близько 20 членів уряду, які запрошуються прем'єр-міністром для обговорення і ухвалення рішень з внутрішньої і зовнішньої політики. Міністрів підбирає прем'єр-міністр і затверджує на посаді монарх. Міністри призначаються з числа членів парламенту, з метою здійснення постійного парламентського контролю за їх діяльністю.

Очолює британський уряд *прем'єр-міністр*, якого формально призначає монарх. Прем'єр-міністром призначається лідер партії, що отримала більшість місць у Палаті громад парламенту. Прем'єр-міністр одночасно є главою уряду і Кабінету, займає посаду Першого лорда казначейства і міністром у справах цивільної служби.

Повноваження прем'єр-міністра Великої Британії:

- призначення на вищі державні посади;
- формування уряду і керівництво його діяльністю;
- контроль за виконанням рішень уряду міністрами і відомствами;
- представництво уряду у парламентських дебатах і дача відповідей на парламентські питання про урядову політику;
- підтримка постійних відносин між Кабінетом і монархом, надання рад монарху з питань політики;
- інформування лідера урядової опозиції з найважливіших питань оборони і безпеки.

Кабінет міністрів збирається на регулярній основі щотижня у вівторок зранку з метою обговорення найважливіших питань державної

політики та прийняття рішень. Кабінет має безліч комітетів, які зосереджені на конкретних областях політики: комітет з оборони і зовнішньої політики; комітет з оборони і внутрішньої політики; комітет із законотворчості; комітет з економічної політики і планування тощо.

Повноваження Кабінету міністрів Великої Британії:

- остаточне визначення політичного курсу держави, який виноситься на обговорення і затвердження парламенту;
- постійне координація і розмежування сфер діяльності міністрів і відомств;
- контроль за тим, щоб апарат виконавчої влади діяв відповідно до політичної лінії, визначеної парламентом.

Усередині кабінету прем'єр-міністром утворюється вузьке неформальне об'єднання членів кабінету – «внутрішній кабінет» з трьох-п'яти найбільш впливових міністрів, найважливіші політичні рішення приймаються кабінетом.

Судова система Великої Британії є децентралізованою і складається з Верховного суду Великої Британії та автономних судових систем Англії і Уельсу, Північної Ірландії та Шотландії.

Найвищим судовим органом є *Верховний суд Великої Британії*, якому передали судові повноваження Палата лордів і Судовий комітет Таємної ради. Верховний суд складається з 12 незалежних суддів. Верховний суд розглядає цивільні справи на території всієї Великої Британії та кримінальні справи на території Англії, Уельсу, Південної Ірландії. Однак його юрисдикція не поширюється на територію Шотландії, яка автономна і має свій Вищий кримінальний суд. Верховний суд також виконує функції Судового комітету Таємної ради у сфері розгляду справ з питань відповідності місцевого законодавства Шотландії, Уельсу, Південної Ірландії праву Великої Британії.

Судова система Англії, Уельсу та Північної Ірландії включає:

1) Апеляційний суд має апеляційну юрисдикцію з кримінальних і цивільних справ (18 членів, які практикують не менше 15 років). Відділення з кримінальних справ розглядає скарги на рішення Суду Корони, відділення з цивільних справ – апеляції на рішення Високого суду, судів графств, трибуналів;

2) Високий суд має цивільну і частково кримінальну юрисдикцію. Членами є судді, які призначаються монархом за рекомендацією лорд-канцлера з числа баррістерів, що практикують не менше 10 років. Високий суд має три відділення: відділення королівської лави, відділення лорда-канцлера, сімейне відділення. Відділення королівської лави – це суд першої інстанції і розглядає широкий спектр цивільних справ (виконання договорів і у зв'язку з деліктами), формує Комерційний суд для розгляду торгових спорів і Адміралтейський суд

для розгляду позовів про відшкодування збитків у зв'язку зі здійсненням морських перевезень. Відділення лорда-канцлера – це суд першої інстанції, який розглядає суперечки про нерухомість, про довірчу власність, про стягнення податків, про управління спадковим майном, про торгіві товариства тощо. Сімейне відділення – суд першої інстанції, який має виняткову юрисдикцію у вирішенні спорів з сімейних справ, розглядає скарги на рішення судів магістрів, судів графств і Суду Корони у справах про опіку, усиновлення, встановлення батьківства.

3) Суд Корони має виняткову юрисдикцію щодо тяжких кримінальних злочинів в обмежену цивільну юрисдикцію щодо справ видачі ліцензій. Суд Корони складається з судді відділення королівської лави Високогосуду, окружних суддів, рекордерів.

4) Суди магістрів (нижні суди) мають кримінальну і цивільну юрисдикцію. Членами судів є мирові судді. Кримінальна юстиція розглядає сумарні злочини (діяння, за які передбачений штраф до 400 ф.ст. або позбавлення волі на строк до 6 місяців). Цивільна юрисдикція розглядає шлюбно-сімейні справи, справи про встановлення батьківства і про стягнення обов'язкових платежів.

5) Суди графств мають цивільну юрисдикцію щодо розгляду справ, пов'язаних з порушенням договорів і правопорушеннями, які тягнуть обов'язок відшкодування заподіяного збитку (на суму до 5 тис. ф. ст.). членами є окружні судді і рекордери.

Судова система Шотландії включає:

1) Високий суд юстиціарів (Вищий кримінальний суд) має кримінальну юстицію, розглядає справи про тяжкі кримінальні злочини, а у порядку апеляційної інстанції – скарги на вироки шерифських і районних судів. Судді призначаються монархом за пропозиції державного секретаря у справах Шотландії.

2) Суд сесій має цивільну юрисдикцію і складається з двох палат: внутрішньої і зовнішньої. Внутрішня палата розглядає у порядку апеляції скарги на рішення зовнішньої палати і на рішення головних шерифів, а зовнішня палата – справи з першої інстанції.

3) Шерифські суди розглядають справи у порядку кримінального і цивільного судочинства.

4) Районні суди мають кримінальну юрисдикцію відносно злочинів, за які покарання не більше 3-х місяців позбавлення волі або штраф до 2 тис. ф. ст. Членами районних суддів є магістри і мирові судді.

Виборча система Великої Британії. У Великій Британії важливе значення мають вибори у Палату громад. Вона обирається шляхом загальних, рівних виборів при таємному голосуванні виборців на основі мажоритарної системи відносної більшості, строком на 5 років. Вибори

у Палату громад можуть бути загальними і проміжними (додаткові в окремих округах у зв'язку з вакансією депутатського мандата).

Активне виборче право надається всім громадянам Великої Британії, які досягли 18 років; громадянам Ірландської Республіки і Британської Співдружності Націй, які постійно мешкають у Великої Британії. Громадяни Великої Британії, які постійно мешкають за кордоном, мають право брати участь у парламентських виборах тільки протягом 5 років після того, як вони покинули країну.

Активне виборче право не надається іноземцям; душевнохворим; перам (які засідають у Палаті лордів; особам, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за вироком суду; особам, які осуджені за шахрайство на виборах (строком на 5-10 років).

Пасивним виборчим правом мають право користуватись громадяни Великої Британії, які досягли 21 року і мають право голосу. Пасивне виборче право не надається: членам Палати лордів; банкрутам; священникам англійської церкви, церкви Шотландії, церкви Ірландії та римокатолицької церкви; душевнохворим; особам, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі строком більше 1 року; деякі категорії держслужбовців (юристи, військові, поліцейські).

Особа, яка має бажання балатуватись на виборах у Палату громад, повинна надати урядовцю з виборів документ про висунання і внести виборчу заставу. Кандидат може висуватись від кількох округів одночасно. У випадку перемоги у кількох округах, кандидату необхідно протягом тижня визначитись, який округ він буде представляти.

Число депутатів, які обираються до Палати громад, відповідає кількості виборчих округів (659), які є одномандатними. Як правило, в окрузі балатується 2-3 кандидати, і вибраним вважається той, хто одержав більше голосів виборців у порівнянні з іншими.

Регіональне та місцеве самоврядування у Великої Британії.

Велика Британія за формою державного устрою є децентралізованою унітарною державою, яка складається з Англії, Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії та кількох дрібних островів навколо Великої Британії (Сарк, Мен, Нормандські острови тощо). Велика Британія також володіє колоніальні володіння – острів Святої Олени, Гібралтар та інші дрібні острови.

Адміністративно-територіальний розподіл окремих регіонів Великої Британії має свої особливості. Територія Англії ділиться на графства, адміністративні округи і приходи. Окремою адміністративно-територіальною одиницею є Великий Лондон, який складається з міських районів і Сіті. Територія Уельсу ділиться на міста-графства, графства і общини. Територія Шотландії – на територіальні одиниці місцевого управління і общини.

Після ряду реформ на всіх рівнях адміністративно-територіального поділу Великої Британії місцева влада представлена органами місцевого самоврядування. Самоврядування в адміністративно-територіальних одиницях здійснюється радами, які обираються місцевим населенням. Виняток становлять графства Північної Ірландії, столичні графства Англії та Великий Лондон.

Члени місцевих рад (радники) обираються громадянами на певний термін і здійснюють свою діяльність на безплатній основі, суміщуючи з основною професійною діяльністю. Рада обирається з числа радників голови і формує комітети, які працюють у формі сесій.

У віддані ради графств знаходяться: рішення питань дорожнього руху; вирішення питань освіти і бібліотек; планування в місті й графстві; забезпечення пожежної безпеки; здійснення соціального обслуговування; правоохоронна діяльність; працевлаштування молоді; робота музеїв і художніх галерей; служби по захисту інтересів споживачів.

У віданні рад округів знаходяться: забезпечення охорони здоров'я; житлове будівництво; міське і сільське планування; оподаткування; збір сміття; видовища і реклама; кладовища; фабрики та установи.

У віддані рад приходів знаходяться: розподіл земельних ділянок; пішохідні доріжки; автобусні стоянки; місцевості для відпочинку; землі під кладовища і поховання.

Нормативні постанови органів місцевого самоврядування встановлюють загальнообов'язкові правила для певної території і до вступу у силу повинні бути затверджені відповідним центральним урядовим відомством. В свою чергу, законність актів органів місцевого самоврядування контролюється судовими органами.

Список рекомендованих джерел

1. Правознавство : підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-ге вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

2. Державне право зарубіжних країн : навч. посібник / Б.В. Калиновський, О.Я. Лапка, Н.Я. Лапка, Т.О. Пікуля, Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко; за заг. ред. О.Я. Лапки. – К. : КНТ, 2012. – 528 с.

3. Закоморна К.О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навч. матеріали та схеми) : посібник для підготовки до іспитів / К.О. Закоморна. – 2-ге вид., перероб. – Х. : Право, 2016. – 280 с.

4. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посібник / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; за ред. М.В. Бесчастного. – К. : Знання, 2008. – 467 с.

5. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / авт.-упоряд. В.О. Серьогін, Ю.М. Коломоєць, О.В. Марцеляк; за заг. ред. В.О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.

6. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / А.Є. Шевченко, В.К. Антошкіна, О.А. Кирпичов, Ю.М. Фролов. – Донецьк: Юго-Восток, 2013. – 342 с.

7. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник для підготовки до іспитів / І.В. Тетарчук, Т. Дяків. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 206 с.

8. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В.М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 464 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Державне право зарубіжних країн

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої, логіко-юридичної, інформаційно-правової, юридично-мовленнєвої та аксіологічно-правової компетентностей з державного права зарубіжних країн.

Перелік ключових термінів та понять теми

Конституція, Біль про права, Декларація незалежності 1776 р., громадянство, Імператор, Сенат, Конгрес, федералізм, політичні партії, виборче право, народовладдя.

План

1. Основи конституційного права США.
2. Основи конституційного права Канади.
3. Конституційне право Японії.
4. Конституційне право Китайської Народної Республіки.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «конституція», «парламентарна монархія», «республіка», «федералізм», «громадянство», «правовий статус особи», «активне виборче право», «місьцеве самоврядування».
2. Охарактеризуйте канадську модель федералізму.
3. Подайте схематично порівняльну характеристику систему органів державної влади США, Канади, Японії та КНР.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат :

1. Правове положення штатів у США.
2. Канадська партійна система.
3. Особливості японської конституції.
4. Правовий статус Імператора Японії.
5. Особливості партійної системи КНР.

Питання для самостійної перевірки знань

- Яка структура Конституції США? Який порядок внесення змін до Конституції США?
- З яких основних питань Конгрес США має право приймати закони і резолюції?
- Які особливості має судова система Канади?
- Чим характеризується адміністративно-територіальний поділ і самоврядування Канади?
- Як формується і які повноваження має парламент Японії?
- Чим характеризується конституційний контроль у Японії?

- Охарактеризуйте специфіку правової системи Китаю.
- Чим характеризується виборча система КНР?

Методичні рекомендації

Робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь в обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство : підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
2. Державне право зарубіжних країн : навч. посібник / Б.В.Калиновський, О.Я. Лапка, Н.Я. Лапка, Т.О. Пікуля, Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко; за заг. ред. О.Я. Лапки. – К. : КНТ, 2012. – 528 с.
3. Закоморна К.О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навч. матеріали та схеми) : посібник для підготовки до іспитів / К.О. Закоморна. – 2-ге вид., перероб. – Х. : Право, 2016. – 280 с.
4. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посібник / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; за ред. М.В. Бесчастного. – К. : Знання, 2008. – 467 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / авт.-упоряд. В.О. Серьогін, Ю.М. Коломоєць, О.В. Марцеляк; за заг. ред. В.О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.
6. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / А.Є. Шевченко, В.К. Антошкіна, О.А. Кирпичов, Ю.М. Фролов. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 342 с.
7. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник для підготовки до іспитів / І.В. Тетарчук, Т. Дяків. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 206 с.
8. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В.М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 464 с.

РОЗДІЛ IV. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи Конституційного права України

Мета заняття: формування у студентів логіко-юридичної, інформаційно-правової, юридично-мовленнєвої, та аксіологічно-правової компетентностей з конституційного права України.

Перелік ключових термінів та понять теми

Конституція, суверенітет, громадянство, права, свободи та обов'язки людини та громадянина, Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів України, народовладдя.

План

1. Поняття Конституції, її місце в системі законодавства та властивості.
2. Загальні засади конституційного ладу в Україні.
3. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.
4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України.
5. Загальна характеристика системи органів держаної влади.

1. Загальна характеристика Конституції України, її місце в системі законодавства

Конституція – політичний нормативно-правовий акт держави (Основний Закон), який закріплює основи суспільного ладу, державний устрій, систему, порядок утворення, принципи організації і діяльності державних органів, права та обов'язки громадян. Конституція України є основним джерелом права України.

Конституції класифікують на такі види:

За формою вираження:

1) писана конституція – один або декілька документів (законів), що визначені як конституція держави; писаною називають конституцію, якщо вона складається з декількох різних, але погоджених за змістом між собою документів (Конституція Швеції);

2) неписана конституція – це група політико-правових уявлень, концепцій, доктрин відносно організації державного життя в суспільстві, рідкісне явище в сучасному світі;

3) змішана конституція – основний закон держави, що органічно поєднує в собі елементи писаної і неписаної конституцій (Конституція Великої Британії).

За способом прийняття:

1) даровані – підготовлені і введені в дію одноособовим актом диктатора, монарха;

2) народні конституції – це ті, що прийняті загальнодержавними, демократичними засобами. Вони в свою чергу діляться на конституції, прийняті парламентом, через референдум, конституційною асамблеєю (зібранням).

За порядком внесення змін і доповнень:

1) гнучкі – зміни вносяться засобами, встановленими для будь-якого іншого закону;

2) жорсткі – внесення змін і доповнень у жорстку конституцію передбачає наявність особливої процедури.

За часом чинності:

1) тимчасові – приймаються на певний термін або до настання певного випадку;

2) постійні – основний закон, прийнятий на невизначений термін.

За формою державного устрою:

1) федеративні;

2) конституції суб'єктів федерації;

3) конституції унітарних держав.

28 червня 1996 р. о 9 год 30 хв був прийнятий і набув чинності Основний Закон України. За класифікаційними ознаками Конституцію України можна визначити як:

- писану,

- кодифіковану,

- конституцію унітарної держави з автономним утворенням,

- жорстку конституцію: внесення змін і доповнень у Конституцію вимагає не менше 2/3 голосів від конституційного складу Верховної Ради України,

- демократичну (народну): прийнята парламентом України від імені українського народу – громадян України всіх національностей.

Конституція України складається з преамбули та 15 розділів (161 ст.).

2. Загальні засади конституційного ладу в Україні

І розділ Конституції «Загальні засади» закріплює основи конституційного ладу в Україні:

ст. 1 – Україна визнається суверенною, незалежною і демократичною, соціальною, правовою державою,

ст. 2 – територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою,

ст. 2 – Україна є унітарною державою:

ст. 5 – Україна є республікою;

ст. 5 – носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування;

ст. 3 – людина, її життя і здоров'я, честь, і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю;

ст. 3 – підпорядкування діяльності держави утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини;

ст. 4 – в Україні існує єдине громадянство;

ст. 8 – закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України:

ст. 8 – визнається і діє принцип верховенства права;

ст. 11 – держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх народів і національних меншин;

ст. 15 – основною засадою суспільного життя визнана його багатоманітність – політична, економічна та ідеологічна; жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова; держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України;

ст. 13 – держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів, право власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки і визначає об'єкт права власності Українського народу (землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси);

ст. 13 – право приватної власності є непорушним: усі суб'єкти права власності є рівними перед законом;

ст. 14 – гарантується право власності на землю;

ст. 16 – забезпечення екологічної безпеки є обов'язком держави;

ст. 18 – у зовнішній політиці Україна проголошує принципи забезпечення своїх національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва із зарубіжними країнами за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права. Це буде сприяти більш швидкому входженню України до світового співтовариства на рівноправних засадах;

ст. 19 – правовий порядок ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

ст. 20 – визначає державні символи України.

3. Громадянство України як один із інститутів конституційного права

Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. Відповідно до Закону України «Про громадянство» (18.01.2001 р.) громадянство України набувається:

- 1) за народженням;
- 2) за територіальним походженням;
- 3) внаслідок прийняття до громадянства;
- 4) внаслідок поновлення у громадянстві;
- 5) внаслідок усиновлення;
- 6) внаслідок встановлення над дитиною опіки чи піклування;
- 7) внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки;
- 8) у зв'язку з перебуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини;
- 9) внаслідок встановлення батьківства;
- 10) за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Умовами прийняття до громадянства України є:

- 1) визнання і дотримання Конституції та законів України;
- 2) зобов'язання припинити іноземне громадянство,
- 3) безперервне проживання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;
- 4) отримання дозволу на постійне проживання в Україні;
- 5) володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування. Ця умова не поширюється на осіб, які мають певні фізичні вади (сліпі, глухі, німі);
- 6) наявність законних джерел існування. Ця умова не поширюється на осіб, яким надано статус біженця в Україні або притулок в Україні.

До громадянства України не приймається особа, яка:

- вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид;
- засуджена в Україні до позбавлення волі за вчинення тяжкого злочину (до погашення або зняття судимості);
- вчинила на території іншої держави діяння, яке визнано законодавством України тяжким злочином.

Документами, що підтверджують громадянство України, є:

- 1) паспорт громадянина України;
- 2) свідоцтво про належність до громадянства України;
- 3) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 4) тимчасове посвідчення громадянина України;
- 5) проїзний документ дитини;
- 6) дипломатичний паспорт;
- 7) службовий паспорт;

- 8) посвідчення особи моряка;
- 9) посвідчення члена екіпажу;
- 10) посвідчення особи на повернення в Україну.

Громадянство України припиняється:

- внаслідок виходу з громадянства України (здійснюється за клопотанням особи);
- внаслідок втрати громадянства України (внаслідок вступу на службу в органи державної влади до іноземної держави без згоди на те державних органів України; якщо громадянство набуто внаслідок фальшивих документів; якщо особа, яка перебуває за межами України не стала на консульський облік протягом п'яти років);
- за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Іноземець – особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав.

Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України

Поняття прав людини

Конституція України містить положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека в Україні визначені як вища соціальна цінність, а права і свободи людини та їх гарантія визначають сенс і спрямування діяльності держави. Затвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

За кожною особою визнається певний комплекс природних, невід'ємних прав та властивостей, які зумовлюються самим фактом існування людини і мають розглядатися як гарантія її гідності (ідея природного права).

Основні міжнародно-правові акти стосовно прав людини:

- Загальна декларація прав людини (ООН, 1948);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (0011,1966);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ООН, 1966);
- Європейська конвенція про права і основні свободи людини (Рада Європи, 1950р.);
- Європейська соціальна хартія (Рада Європи, 1961);
- Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ) підписаний у Гельсінкі у 1975 р.;
- Конвенція про права дитини (ООН, 1989) та ряд інших.

В Конституції України закріплені світовий і національний досвід основоположних принципів у сфері прав людини і громадянина.

Рівноправність громадян

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, не може бути привілеїв і обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24).

Єдність прав і обов'язків громадян

Права і свободи невід'ємні від обов'язків громадян. Єдність прав і обов'язків складає основу кожного суспільства. Обов'язки людини – це вимоги, що ставляться суспільством до неї для того, що б не порушувалися права людини і суспільство нормально функціонувало.

Неприпустимість зловживання правом

Під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна враховувати певні обмеження, встановлені в інтересах здійснення прав і свобод інших людей. Зневажання таких обмежень вважається зловживанням права. За порушення обмежень свого права передбачається відповідальність.

Гарантованість конституційних прав і свобод

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3), конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ст. 22).

Взаємна відповідальність людини і держави

Держава бере на себе відповідальність за забезпечення прав людини, але й людина також несе відповідальність перед державою.

Найважливішими правами людини, що забезпечують її життя, особисті цінності, свободу, недоторканість, особисту безпеку, правовий захист, є особисті права. До них належать:

- право кожного на життя – ст. 27 – це перше з невід'ємних прав людини, ніхто не може бути позбавлений свавільно життя, без дотримання цього права всі інші права не мають сенсу, цінності і корисності;

- право на повагу його гідності – ст.28 – Конституція встановлює норму, за якою катування та інші жорстокості, нелюдські або такі, що принижують гідність особи, види поводження і покарання є грубими порушеннями прав людини;

- право на свободу світогляду і віросповідання – ст. 35 – зазначена свобода вбирає в себе як право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, так і безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність;

- право на свободу думки і слова, вільно висловлювати свої погляди і переконання – ст. 34 – це право включає свободу

дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання держави, воно гарантує духовну і творчу свободу, не обмежену ніякою обов'язковою ідеологією;

- право на свободу і особисту недоторканість – ст. 29 – відповідно до нього права ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, ніж за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах і в порядку, встановлених законом;

- право на недоторканість житла – ст. 30 – не допускається проникнення у житло, на присадибну ділянку, в допоміжні будівлі та інше без згоди людини;

- право на таємницю листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції – ст. 31 – таємниця кореспонденції належить до особистих таємниць людини, ніхто не може зазнавати безпідставного посягання на таємницю його кореспонденції;

- право на захист від втручання в особисте і сімейне життя – ст. 32 – гарантія невтручання в особисте і сімейне життя – це гарантія на особисту і сімейну таємницю, на забезпечення можливості перебувати в стані відносної незалежності від держави і суспільства;

- право на свободу пересування, право на вільний вибір місця проживання, право і вільно залишати територію України – ст. 33 – гарантується не тільки громадянам України, але й всім іншим особам, що на законних підставах перебувають на її території; проте, Конституція передбачає можливість окремих обмежень свободи пересування і вибору місця проживання для громадян України та іноземців в умовах воєнного або надзвичайного станів;

Політичні права і свободи визначають можливість громадян брати участь у здійсненні влади, в керівництві державними справами і в суспільно-політичному житті. До політичних прав і свобод належать:

- ст. 38 – право брати участь у референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування;

- ст. 40 – право спрямовувати індивідуальні чи колективні письмові звернення, або особисто звертатися в органи державної влади, місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів;

- ст. 34 – право на свободу думки і слова, на вільне волевиявлення своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію в будь-який спосіб;

- ст. 36 – право на свободу об'єднання в політичні партії і суспільні організації;

- ст. 39 – право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації.

Соціально-економічні права людини, закріплені в Конституції України.

ст. 41 – право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності;

ст. 42 – право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, право на державне забезпечення захисту у підприємницькій діяльності;

ст. 42 – право споживачів на державний захист своїх прав;

ст. 43 – право на працю;

ст. 44 – право працюючих на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів;

ст. 45 – право на відпочинок;

ст. 46 – право на соціальний захист;

ст. 47 – право на житло;

ст. 48 – право на достатній життєвий рівень для себе і своєї родини;

ст. 49 – право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування;

ст. 50 – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на відшкодування шкоди, заподіяної погіршенням стану довкілля, та право на отримання і використання екологічної інформації;

ст. 53 – право на освіту, право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови;

ст. 54 – право на вибір і заняття інтелектуальною, творчою діяльністю, свобода літературної, художньої, наукової діяльності і творчості, право інтелектуальної власності та авторські права;

ст. 54 – право на користування культурними цінностями народу та ін.

Конституція України визначає гарантії прав людини в галузі правосуддя:

ст. 55 – право на судовий захист своїх прав і свобод від порушень і протиправних посягань;

ст. 57 – право знати свої права і обов'язки;

ст. 56 – право на відшкодування матеріальних і моральних збитків;

ст. 59 – право на правову допомогу;

ст. 60 – право на невиконання явно злочинних розпоряджень чи наказів;

ст. 61 – ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності за одне і те саме правопорушення;

ст. 62 – тільки суд встановлює вину особи у вчиненні злочину;

ст. 63 – особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів;

ст. 63 – підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Держава не тільки проголошує права і свободи людини, а й бере на себе обов'язки щодо їхньої реалізації.

Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Конституція України. Ст. 101).

Уповноважений Верховної Ради з прав людини призначається на посаду та звільняється з неї ВР України. Він:

розглядає звернення, заяви і скарги громадян з приводу порушення їхніх прав і свобод;

вживає заходи до відшкодування шкоди, заподіяної зазначеними порушеннями;

діє незалежно від будь-якої влади, не пов'язаний ніяким імперативним мандатом;

його посада несумісна з будь-якою політичною посадою або діяльністю, перебуванням на іншій посаді в органах державної виконавчої влади і органах місцевого самоврядування, членством у політичній партії чи профспілках, зайняттям підприємницькою діяльністю чи іншою оплачуваною роботою, окрім наукової чи викладацької.

Основні конституційні обов'язки громадян України:

- захищати Батьківщину, незалежність і територіальну цілісність України;
- поважати державні символи України;
- не завдавати шкоди природі, культурній спадщині;
- платити податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом;
- неухильно дотримуватися Конституції та законів України;
- не зазіхати на права і свободи честь і гідність інших людей.

5. Загальна характеристика системи органів державної влади

Конституційний склад Верховної Ради України (ст. 76) – чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років.

До повноважень Верховної Ради України належить (ст. 85):

- внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції;
- призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 цієї Конституції;
- прийняття законів;

- затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;
- визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;
- затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією;
- заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленої статтею 111 цієї Конституції;
- розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення та радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України;
- призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України;
- здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону;
- затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;
- прийняття Регламенту Верховної Ради України;
- призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати;
- призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: заслуховування його щорічних

довідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні;

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України;
- призначення на посади та звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України;
- призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України;
- затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України;
- схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;
- встановлення державних символів України;
- надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади;
- призначення на посади та звільнення з посад третини складу Конституційного Суду України;
- обрання суддів безстроково;
- дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим;
- утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів;
- призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування;
- затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації;

- надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;
- здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією та законом;
- прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України;
- призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату;
- затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності;
- затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї. Верховна Рада України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Повноваження Верховної Ради України припиняються (ст. 90) у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання.

Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо:

- 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до статті 83 цієї Конституції;
- 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України;
- 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися. Рішення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України приймається

Президентом України після консультацій з Головою Верховної Ради України, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України (ст. 94).

Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду.

У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим

Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом.

Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Президент України є главою держави і виступає від її імені (ст. 102).

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України (ст. 106):

- забезпечує державну незалежність, національну безпеку і право наступництва держави;
- звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;
- приймає рішення про визнання іноземних держав;
- призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;
- призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою;
- призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією;
- припиняє повноваження Верховної Ради України у випадках, передбачених цією Конституцією;
- вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, подання про призначення Верховною Радою України Прем'єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції; (Пункт 9 частини першої статті 106 в редакції Закону N 2222-IV від 08.12.2004)

- вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України;
- призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора України;
- призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України;
- призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення;
- вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;
- зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності цій Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності;
- скасовує акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України;
- призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави;
- очолює Раду національної безпеки і оборони України;
- вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;
- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;
- приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації— з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;
- призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України;
- утворює суди у визначеному законом порядку;
- присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини;
- нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними;
- приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні;
- здійснює помилювання;

- створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби;

- підписує закони, прийняті Верховною Радою України;

- має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;

- здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

- Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам.

- Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України.

Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у (ст. 113) системі органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

До складу Кабінету Міністрів України входять (ст. 114): Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до статті 83 Конституції України, або депутатської фракції, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента

України, інші члени Кабінету Міністрів України призначаються Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів України складає повноваження (ст. 115) перед новообраною Верховною Радою України.

Прем'єр-міністр України, інші члени Кабінету Міністрів України мають право заявити Верховній Раді України про свою відставку.

Відставка Прем'єр-міністра України, прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України мають наслідком відставку всього складу Кабінету Міністрів України. У цих випадках Верховна Рада України здійснює формування нового складу Кабінету Міністрів України у строки і в порядку, що визначені цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України, який склав повноваження перед новообраною Верховною Радою України або відставку якого прийнято Верховною Радою України, продовжує виконувати свої повноваження до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України (ст. 116):

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;

- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;

- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;

- забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;

- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання;

- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;

- спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади;
- утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади;
- призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України;
- здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України.

Конституційний статус місцевих державних адміністрацій

Державні адміністрації – це колегіальні органи виконавчої влади, які формуються їх головами. З метою забезпечення централізації виконавчої влади голови цих адміністрацій призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Кабінету Міністрів. При здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом і Кабінетом Міністрів; підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня.

Діяльність голів місцевих державних адміністрацій підлягає також контролю з боку районних та обласних рад, які представляють спільні інтереси територіальних громад. Рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня.

Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації та дає обґрунтовану відповідь.

Основні напрями діяльності місцевих державних адміністрацій:

- виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету, Міністрів, інших органів виконавчої влади;
- законність і правопорядок;
- додержання прав і свобод громадян;
- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного і культурного розвитку, програм охорони довкілля, а також програм соціально-економічного та культурного розвитку корінних народів і національних меншин у місцях їх компактного проживання;
- підготовка, виконання та звіт про виконання відповідних обласних та районних бюджетів;
- взаємодія з органами місцевого самоврядування;
- реалізація інших, наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень.

Голова державної адміністрації несе персональну відповідальність за виконання покладених на державну адміністрацію завдань і здійснення нею своїх функцій.

До місцевих органів виконавчої влади належать також виконавчі комітети рад депутатів, місцеві органи міністерств та відомств: відповідні відділи, управління (внутрішніх справ, юстиції, фінансів, культури, освіти тощо), а також адміністрації державних підприємств та установ, посадові особи яких виконують функції організаційно-розпорядчого характеру, спрямовані на забезпечення координації і взаємодії, управління в процесі трудової діяльності.

Рекомендована література

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
4. Конституційне право України: підручник / за ред.: В. П. Колісник, Ю.Г. Барабаш. – Х.: Право, 2010. – 416 с.
5. Конституція України: Науково-практичний коментар / Ред. кол.: В.Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003.
6. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 4-вид. переробл. та доопр. – К.: Ліра-К, 2012. – 576 с.
7. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / В.Л. Федоренко. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи конституційного права України

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої, логіко-юридичної, інформаційно-правової, юридично-мовленнєвої та аксіологічно-правової компетентностей з конституційного права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Конституція, конституційні права, громадянство, органи державної влади, народовладдя.

План

1. Поняття Конституції, її місце в системі законодавства.
2. Загальні засади конституційного ладу в Україні.
3. Громадянство України як один з інститутів конституційного права.
4. Конституційні права, свободи та обов'язки громадян України.
5. Загальна характеристика системи органів державної влади.
6. Народовладдя в Україні та форми його здійснення. Органи місцевого самоврядування.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «Конституція», «громадянство», «права і свободи людина і громадянина», «система органів державної влади», «органи місцевого самоврядування», «виборча система».
2. Що, на Ваш погляд, є народовладдям?
3. Зобразіть у вигляді схеми систему органів державної влади України.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Конституція України – основний Закон держави. 2. Форма правління, державного устрою й політичного режиму України. 3.Виборче право та виборча система в Україні. 4. Основні положення конституційного ладу України. 5. Державна символіка України.

Питання для самостійної перевірки знань

- Які риси характеризують чинну Конституцію як Основний закон держави?
- Назвіть засади конституційного ладу країни за ступенем їх важливості.
- Які види референдумів існують і який з них застосовувався в правовому житті нашої країни?

- На які групи поділяються конституційні права та обов'язки громадян України?

- Назвіть аргументи відносно того, що Верховна Рада України єдиним органом законодавчої влади.

Методичні рекомендації

Робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.

2. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.

4. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред.. В.Л. Оргинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.

5. Конституційне право України: підручник / за ред.: В. П. Колісник, Ю.Г. Барабаш. – Х.: Право, 2010. – 416 с.

6. Конституція України: Науково-практичний коментар / Ред. кол.: В.Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003.

7. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 4-вид. переробл. та доопр. – К.: Ліра-К, 2012. – 576 с.

8. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / В.Л. Федоренко. – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

РОЗДІЛ V. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи адміністративного права України

Мета заняття: формування у студентів логіко-юридичної, інформаційно-правової, юридично-мовленнєвої, та аксіологічно-правової компетентностей з адміністративного права України.

Перелік ключових термінів та понять теми

Адміністративне право, суб'єкти адміністративного права, державна служба, правовий статус державних службовців, адміністративний примус, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, види адміністративних стягнень, адміністративне затримання.

План

1. Адміністративне право та його особливості.
2. Джерела адміністративного права України.
3. Державна служба в Україні.
4. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність.

1. Адміністративне право та його особливості.

Адміністративне право – самостійна галузь правової системи України, яка регулює суспільні відносини, що виникають у сфері державного регулювання і контролю, з приводу здійснення органами державного управління управлінських функцій, у сфері економіки, соціально-культурного будівництва, адміністративно-політичного устрою.

Поняття адміністративне походить від слова «адміністрація» (латинською мовою – управління). Тому адміністративне право інколи називають правом управління. Норми адміністративного права забезпечують реалізацію соціально-економічних і політичних прав громадян, зафіксованих у Конституції (наприклад, норми адміністративного права визначають порядок прийому у вузи). Адміністративне право регулює суспільні відносини в сфері управління народним господарством, освітою, охороною здоров'я, наукою, культурою і т. д.

Адміністративно-правові відносини діляться на 3 основні групи:

1) відносини між органами державного управління і державними підприємствами;

- 2) між органами державного управління і суспільними організаціями;
- 3) між органами державного управління і громадянами.

Особливість адміністративних правовідносин в тому, що однією з сторін в них завжди виступає орган державного управління.

Адміністративне право закріплює правові і організаційні форми участі громадян в управлінні державою, встановлює посадові правила поведінки як для компетентних органів і посадовців, так і для пересічних громадян.

Через норми адміністративного права держава в особі його уповноважених органів проводить в життя найважливіші організаційні заходи економічного і соціально-культурного характеру для задоволення суспільних потреб і забезпечення нормальних умов життя своїх громадян.

Отже, предмет адміністративного права фактично складають управлінські суспільні відносини і контроль.

Адміністративно-правове регулювання цих різноманітних управлінських суспільних відносин здійснюється за допомогою наступних методів:

1. Розпорядження – покладання прямого юридичного обов'язку вчинити ту або іншу дію в умовах, передбачених правовою нормою (потрібно поступати саме так, а не інакше);
2. Заборона – покладання прямого юридичного обов'язку не здійснювати ту або іншу дію в умовах, передбачених правовою нормою;
3. Дозвіл – юридичний дозвіл здійснювати в умовах, передбачених правовою нормою ті або інші дії на свій розсуд.

Немає жодної сфери державного та суспільного життя, яку б обходили питання адміністративно-правового регулювання.

Норми адміністративного права регулюють діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, державних та недержавних підприємств, установ, організацій. Вплив цих норм відчувають на собі й конкретні особи, адже існує чимало правил, якими визначається їхня поведінка. Це правила дорожнього руху, водокористування, пожежної безпеки тощо

Крім того, норми адміністративного права регулюють відносини, що склалися під впливом інших галузей права. Проте хоч би в якій сфері вони виникали і хоч би хто в них вступав, це завжди відносини між керівниками та керованими. Вони ґрунтуються на підпорядкуванні однієї сторони іншій і мають такі особливості.

Особливості адміністративно-правових відносин:

- нерівність сторін – одна із сторін завжди має юридично владні повноваження по відношенню до іншої сторони;

- можуть виникати за ініціативою будь-якої із сторін – органу управління, громадянина і т.п. Причому згода другої сторони не є обов'язковою умовою виникнення правовідносин. Вони можуть виникати всупереч бажанню однієї із сторін;

- адміністративно-правові суперечки вирішуються, як правило, в адміністративному порядку, тобто шляхом безпосереднього юридично владного і одностороннього розпорядження повноважного органу управління або посадовця;

- за порушення вимог адміністративно-правових норм сторони несуть відповідальність не один перед одним, а перед державою.

Залежно від характеру юридичного зв'язку між сторонами можна виділити *вертикальні* і *горизонтальні* адміністративно-правові відносини.

Вертикальні – полягають в тому, що у однієї сторони є владні повноваження, яких немає у іншої сторони (вищестоящі і нижчестоячі органи управління, між організаційно несупідрядними органами управління і т.д.). Основна ознака таких правовідносин – наявність повноважень по здійсненню односторонніх владних дій у однієї із сторін по відношенню до іншого учасника цих відносин.

Горизонтальні – такі, в яких сторони юридично рівноправні. Цей принцип властивий відносинам, які складаються між громадянином і органом управління (посадовцем), наприклад, оформлення на роботу, поведження із заявою і т.д.

Отже, адміністративне право регулює: суспільні відносини, які виникають у зв'язку із забезпеченням суб'єктами публічної влади, насамперед публічною адміністрацією, прав і свобод людини та громадянина; суспільні відносини, які мають місце у сфері публічного адміністрування об'єктів державної та комунальної власності; суспільні відносини, які мають місце у внутрішньоорганізаційній діяльності органів публічної влади; суспільні відносини у сфері взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства.

2. Джерела адміністративного права України.

У юридичній літературі під джерелом адміністративного права розуміють зовнішню форму вираження його норм. Відомо, що по своєму змісті адміністративно-правова норма відрізняється від норм інших галузей права тим, що регулює відносини управлінського характеру. Нормами адміністративного права визначаються границі належного поведження органів виконавчої влади, їхніх службовців, громадян, а також громадських організацій (їхніх органів) у сфері виконавчо-розпорядницької діяльності держави. За допомогою адміністративно-правових норм органи керування, державні що

служать, громадяни, громадські організації наділяються певними повноваженнями. У цих нормах установлюються також гарантії реалізації прав і дотримання обов'язків. Отже, завдяки дії адміністративно-правових норм створюється певний правовий режим управлінської діяльності.

Адміністративно-правові норми втримуються безпосередньо в Конституції України, законодавчих актах, нормативних наказах, постановах уряду, інших нормативних актах державних органів, рішеннях місцевих рад. До джерел адміністративного права ставляться не тільки самі нормативні акти державних органів, але й затверджені цими актами кодекси, устави, правила й т.п., що регулюють управлінську діяльність.

Таким чином, джерело адміністративного права – це акт правотворчості органів державної влади, органів виконавчої влади, що складається з адміністративно-правових норм або навіть одного правила поведінки, що регулює виконавчо-розпорядницьку діяльність. Якщо акт охоплює поряд з нормами адміністративного права норми інших галузей права (фінансового, цивільного й ін.), то для адміністративного права він буде джерелом лише в частині, що як би наповнена адміністративно-правовим змістом.

Кожне джерело адміністративного права відрізняється від інших своїми особливостями, обумовленими цільовою спрямованістю й змістом норм, які його становлять, їхньою юридичною чинністю, масштабом функціонування (дії). Джерело може бути загальної й локальної дії, обов'язковим до виконання всіма органами керування й об'єктами, незалежно від підпорядкування, або як тільки підприємствами, установами, посадовими особами, підвідомчими органу, що видав акт. До системи джерел адміністративного права ставляться нормативні акти, що діють у межах України, а також такі, котрий регулюють роботу українських установ за кордоном. Можуть існувати джерела, що діють у межах області, міста, району й т.п.

Специфіка джерел адміністративного права визначається також їхньою субпідрядністю, що у свою чергу відображає дію принципу централізму. Складовою частиною останнього є положення про обов'язковість рішень вищих органів для нижчестоящих. Супідрядність джерел виражається в наступному: а) всі вони ґрунтуються на нормах Конституції й законах України, що мають вищу юридичну чинність; б) джерела – нормативні акти органів виконавчої влади всіх ланок служать юридичною базою для джерел – нормативних актів, які приймаються нижчими органами виконавчої влади; в) джерела – нормативні акти вищих органів виконавчої влади характеризуються більшим масштабом дії, чим аналогічні акти нижчих органів;

г) джерела – нормативні акти галузевого (відомчого) характеру базуються на джерелах загального характеру.

З огляду на розмаїтість джерел адміністративного права, їх доцільно розділити на такі види.

1. Конституція України (Основний Закон).

2. Законодавчі акти України: закони України, кодекси, положення, устави й інші кодифіковані акти управлінського характеру (наприклад, КУпАП й ін.).

3. Постанови Верховної Ради України, що містять адміністративно-правові норми організаційно-правового характеру (наприклад, затверджене постановою Верховної Ради України Положення про паспорт громадянина України).

4. Укази й розпорядження Президента України (наприклад, затверджене Указом Президента України Положення про Міністерство юстиції України).

5. Нормативні акти органів виконавчої влади України: нормативні постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України; положення, устави, правила, інструкції, інші акти, затверджені Кабінетом Міністрів України (наприклад, Положення про порядок легалізації об'єднань громадян); нормативні накази міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади.

6. Нормативні накази керівників державних підприємств, установ й організацій.

7. Нормативні акти місцевих рад, їхніх виконавчих органів (наприклад, рішення, що встановлюють правила, за порушення яких передбачена адміністративна відповідальність).

8. Розпорядження місцевих державних адміністрацій (їхніх голів).

9. Міжурядові угоди України з іншими державами й міжнародно-правові акти, ратифіковані й визнані нашою державою.

10. Акти Конституційного Суду України (наприклад, рішення про відповідність Конституції України постанови Кабінету Міністрів "Про затвердження переліку платних послуг, надаваних в установах охорони здоров'я й вищих медичних навчальних закладах").

Особливе місце в системі джерел адміністративного права займають нормативні акти, які регулюють адміністративну відповідальність. Це – Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), законодавчі акти України. Ці акти спрямовані на охорону державного й громадського порядку, державного й колективного майна, прав і воль громадян, установленого порядку керування, а також прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій. Їхня реалізація забезпечує зміцнення законності, запобігання правопорушень, виховання громадян у дусі точного й неухильного дотримання Конституції й законів

України, поваги до прав, честі й достоїнству інших громадян, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

3. Державна служба в Україні.

Одним з найголовніших понять у адміністративному праві є поняття державної служби, оскільки саме його розуміння розкриває майже увесь спектр адміністративних правовідносин.

Державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження.

Державна служба може бути розглянута в декількох аспектах:

- соціальному, тобто державна служба як соціальна категорія – це професійне здійснення за дорученням держави громадсько-корисної діяльності особами, які обіймають посади в державних організаціях;

- політичному – як діяльність з реалізації державної політики, досягнення відпрацьованих усіма політичними силами державно-політичних цілей і завдань у суспільстві і державі;

- соціологічному – це практична реалізація функцій держави, компетенції державних органів;

- правовому – юридичне встановлення державно-службових відносин, при реалізації яких і досягається практичне виконання посадових обов'язків, повноважень службовців і компетенції державних органів.

Щодо поняття державної служби в Україні необхідно зазначити, що відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну службу» під нею необхідно розуміти професійну діяльність осіб, які обіймають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів.

Разом з тим необхідно зазначити, що в теорії адміністративного права існує набагато більше визначень ніж їх пропонує український законодавець. До ознак державної служби можна зарахувати такі: – є різновидом державної, суспільно-корисної діяльності; – здійснюється на професійній основі особами, які обіймають посади в державних органах; – спрямована на практичне виконання завдань та функцій держави; – за виконану роботу державні службовці отримують заробітну плату.

Державна служба здійснюється на професійній основі. Такий порядок обумовлюється необхідністю забезпечення неперервної,

компетентної діяльності державних організацій. Правовий інститут державної служби складають норми конституційного, трудового, цивільного, фінансового та інших галузей права. Вони регламентують правовий статус державних службовців, у тому числі й порядок проходження державної служби, види заохочень і відповідальності службовців, обмеження, пов'язані з прийняттям і проходженням державної служби, підстави припинення державної служби. Адміністративно-правові норми, які регламентують питання державної служби, складають частину цього інституту і є самостійним інститутом адміністративного права.

Одним із завдань державної служби є досягнення стійкості засад і цілісності держави. Державний апарат має поряд з виконанням вимог Конституції та законів України виконувати постанови органів державного управління. У цьому полягає основний обов'язок держслужби, який забезпечує управління державою.

Ще одним вагомим завданням державної служби є забезпечення ефективності діяльності державних органів на основі постійного вдосконалення функціонування апарату, впровадження нових досягнень науки, прогресивних методів вирішення управлінських завдань.

До завдань державної служби можна віднести також подальшу демократизацію шляхів формування та діяльності апарату, викорінення бюрократизму, протекціонізму, корупції, створення соціальних, правових та інших умов, необхідних для успішної роботи чиновників.

Функції, притаманні державній службі як суспільному інституту, відображають її роль і призначення в суспільстві. Вона має забезпечити ефективне функціонування усіх трьох гілок влади, з її допомогою можуть бути реалізовані інтереси, права і свободи громадян.

До головних функцій державної служби належать, зокрема:

- забезпечення реалізації державної політики в управлінні суспільними процесами;
- залучення до державної служби та утримання на ній найбільш компетентних і відданих справі кадрів;
- побудову кар'єри та просування по службі на основі особистих якостей, заслуг і результатів роботи державних службовців;
- професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації персоналу державної служби;
- здійснення ефективного управління державною службою;
- забезпечення зв'язків з громадськістю.

Основні принципи, що лежать в основі державної служби, закріплені в Конституції України та в Законі України «Про державну службу». Зокрема, державна служба спирається на такі основні принципи:

- служіння народові України;
- демократизм і законність;
- гуманізм і соціальна справедливість;
- пріоритет прав людини й громадянина;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність,
- чесність, відданість справі;
- персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліни;
- дотримання прав і законних інтересів органів місцевого й регіонального самоврядування;
- дотримання прав підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян.

Вивчаючи питання про види державної служби, слід мати на увазі, що на законодавчому рівні це питання в Україні не врегульоване. Немає єдиної думки з цього приводу і в науці. Найчастіше державну службу класифікують на такі види, як:

- службу в органах законодавчої, виконавчої та судової влади;
- цивільну та мілітаризовану (воєнну) службу;
- цивільну (в органах законодавчої, виконавчої влади) та спеціалізовану (військову, дипломатичну, митну, в правоохоронних органах та ін.).

У науковій літературі можна зустріти також класифікацію цивільної служби на:

- загально-функціональну (тобто діяльність, яка не відрізняється своєю специфікою, має загальний характер);
- спеціальну (судова, дипломатична, діяльність державного нотаріуса).

Цивільна і мілітаризовані служби можуть включати в себе різні підвиди, які об'єктивно необхідні державі і створені для реалізації спеціальних функцій і особливої внутрішньогалузевої компетенції.

Право проходження державної служби надається громадянам України незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань і місця проживання. Для її проходження вони мають одержати відповідну освіту і професійну підготовку та пройти в установленому порядку конкурсний відбір, або за іншою процедурою, передбаченою чинними законодавчими й нормативними актами. Головним компонентом державної служби як юридичного інституту є посада.

Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових

повноважень. Посадовими особами вважаються керівники й заступники керівників державних органів та їхнього апарату, інші державні службовці, на яких законами чи іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій. Посада визначає коло службових обов'язків, права й межі відповідальності державного службовця, вимоги щодо його професійної підготовки. Крім того, вона відображає зміст роботи, яку виконує службовець, встановлює його правовий статус. Система посад будується за ієрархічним принципом; у її основу покладено сім категорій посад службовців. Основними критеріями класифікації посад державних службовців є організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу, обсяг і характер компетенції на конкретній посаді, роль і місце посади у структурі державного органу.

Згідно з нормами Закону України «Про державну службу» зазначеним категоріям посад державних службовців присвоюються 9 рангів. Ранг службовцеві присвоюється відповідно до його посади, рівня професійної кваліфікації та результатів роботи.

Ранги, що відповідають посадам:

- першої категорії, присвоюються Президентом України;
- другої категорії – Кабінетом Міністрів України;
- третьої – сьомої категорій – керівником державного органу, в системі якого працює державний службовець.

Із прийняттям на державну службу службовцеві присвоюється ранг у межах відповідної категорії посад.

Для присвоєння чергового рангу в межах відповідної категорії посад державний службовець повинен успішно відпрацювати на займаній посаді два роки. Передбачаються випадки, коли за виконання особливо відповідальних завдань державному службовцеві може бути присвоєно черговий ранг достроково в межах відповідної категорії посад. Крім того, з виходом на пенсію державному службовцеві за сумлінну працю може бути присвоєно черговий ранг на ступінь вищий, ніж це передбачено відповідною категорією посад. Державний службовець може бути позбавлений рангу лише за вироком суду.

4. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність.

Адміністративне правопорушення (провина) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія або бездіяльність, що робить замах на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління, за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Адміністративна провина як вид правопорушення відрізняється від злочину по ступеню суспільної небезпеки діяння.

Його слід відрізнити і від такого правопорушення, як дисциплінарна провина, яка пов'язана з трудовою або службовою дисципліною працівників, за який законодавством передбачена відповідальність в дисциплінарному порядку.

Юридичними ознаками адміністративної провини є:

а) протиправність, що виражається в забороні адміністративним законодавством передбачених законом діянь;

б) винність, тобто здійснення протиправного діяння умисно або необережно;

в) суспільна шкідливість – виражається в посяганні (спричиненні шкоди, або створенні загрози його спричинення) на суспільні відносини, що охороняються обов'язковими правилами, що містять відповідні заборони;

г) адміністративна відповідальність – застосування за адміністративне правопорушення встановлених законодавством заходів відповідальності, тобто відповідних адміністративних стягнень.

Склад адміністративної провини включає:

1) Об'єкт – суспільні відносини, що охороняються адміністративним правом;

2) Суб'єкт – особа, що досягла 16-річного віку, осудне;

3) Об'єктивну сторону – сукупність передбачених законом ознак, що характеризують зовнішні прояви провини – місце, час, спосіб і обстановку, що характеризує провину, і саму дію або бездіяльність;

4) Суб'єктивну сторону – сукупність ознак, що характеризують психічне відношення особи до скоєного (вина, мета, мотиви здійснення провини).

Реальне діяння тільки тоді вважається провинною, коли воно містить всі без виключення елементи, названі законом, оскільки відсутність хоча б одного з них означає відсутність складу в цілому.

Основні види адміністративних правопорушень :

- замах на права громадян і здоров'я населення
- порушення виборчих прав громадян
- у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії і культури
- у сфері промисловості, будівництва
- у сфері використання електричної і теплової енергії.
- порушення ветеринарно-санітарних правил
- на транспорті, в області дорожнього господарства і зв'язку
- у сфері житлових прав громадян, житлово-комунального господарства і впорядкування.

- у сфері торгівлі, фінансів і кустарно-ремісничих промислів.
- у сфері громадського порядку і суспільної безпеки
- у сфері стандартизації, якості продукції і метрології
- щодо питань власності.

Об'єктом адміністративної провини може бути встановлений порядок управління

Оскільки адміністративне право носить комплексний характер, адміністративна відповідальність передбачена нормами інших галузей права: фінансового, земельного, екологічного і ін. На жаль, сьогодні відсутній кодифікуючий перелік всіх адміністративних правопорушень, що створює певні труднощі в правозастосовчій діяльності.

Адміністративна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що виражається у застосуванні повноважними органами і посадовцями конкретних адміністративних стягнень до осіб, що вчинили адміністративні правопорушення (провина).

Адміністративній відповідальності підлягають громадяни і посадовці.

Громадяни відповідають за вчинені ними адміністративні правопорушення після досягнення 16 років. До осіб від 16 до 18 років, що вчинив адміністративні правопорушення, застосовуються заходи дії, передбачені ст. 241 КпАП України.

Для адміністративної відповідальності характерне те, що між органом (посадовцем), що накладає адміністративне стягнення, і особою, що вчинила адміністративне правопорушення, відсутні відносини підлеглості по службі або роботі.

Основними рисами, що характеризують адміністративну відповідальність, є:

1) адміністративна відповідальність встановлюється як законом, так і підзаконними актами, або їх нормами про адміністративні правопорушення, тобто вона має власну нормативно-правову основу;

2) підставою адміністративної відповідальності є адміністративне правопорушення;

3) суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути як фізичні особи, так і колективні утворення;

4) за адміністративну провину передбачені адміністративні стягнення;

5) адміністративні стягнення застосовуються широким колом уповноважених органів і посадовців: виконавської влади, місцевого самоврядування, їх посадовцями, судами (суддями) і др.;

6) адміністративні стягнення накладаються органами і посадовцями на непадлеглих їм по службі або роботі осіб – правопорушників;

7) застосування адміністративного стягнення не тягне судимості і звільнення з роботи;

8) заходи адміністративної відповідальності застосовуються відповідно до законодавства, що регламентує застосування у справах про адміністративні правопорушення.

Види адміністративних стягнень:

- попередження – офіційне засудження правопорушника, оформлене письмово або зафіксоване іншим чином;

- штраф – стягнення з порушника певної грошової суми в дохід держави;

- оплатне вилучення предмету, що з'явився знаряддям здійснення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення – полягає в його примусовому вилученні і подальшій реалізації з передачею вирученої суми колишньому власнику за вирахуванням витрат по реалізації вилученого предмету;

- конфіскація предмету, що з'явився знаряддям здійснення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення – примусовий, безвідплатний обіг цього предмету в дохід держави;

- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (управління транспортним засобом, право полювання);

- виправні роботи строком до 2-х місяців з відбуванням їх за місцем постійної роботи правопорушника і з утриманням до 20% його заробітку в дохід держави. Цей вид покарання застосовується лише в судовому порядку;

- адміністративний арешт до 15 діб з використанням на фізичних роботах без їх оплати. Призначається лише в судовому порядку. Не застосовується: до вагітних жінок, жінкам, що мають дітей до 12 років, неповнолітнім, інвалідам I і II груп.

Органи (службові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення:

- 1) адміністративні комісії при виконавських комітетах, районних, міських, районних в містах рад, які розглядають всі справи про адміністративні правопорушення, за винятком тих, які відносяться до компетенції інших органів;

- 2) виконавчі комітети сільських і селищних рад;

- 3) районні (міські) суди (судді);

- 4) органи внутрішніх справ, органи державних інспекцій і інші уповноважені органи, які розглядають справи, віднесені до їх компетенції законодавством. Так, органи внутрішніх справ розглядають справи про порушення громадського порядку, прикордонного режиму і інші.

Таким чином, до колегіальних органів, що мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення, відносяться: адміністративні комісії, виконкоми селищних, сільських рад і інші. До осіб, які мають право розглядати ці справи одноосібно, відносяться: судді, начальники або заступники начальників відділу внутрішніх справ, державтоінспектор, ревізори потягів, начальники митниць, райвійськкоми, головні санітарні лікарі, правові інспектори праці і інші. Підставою для застосування по справі є протокол про адміністративне правопорушення, який складається уповноваженим посадовцем. Протокол не складається у тому випадку, коли, наприклад, стягується штраф на місці і правопорушник цьому не заперечує (за безбілетний проїзд, порушення правил дорожнього руху і ін.).

Для належного забезпечення виробництва в справах про адміністративні правопорушення в необхідних випадках здійснюються процесуальні заходи, метою яких є припинення адміністративної провини, встановлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справи. До таких заходів відносять: адміністративне затримання особи; особистий огляд; огляд речей і вилучення речей і документів.

Адміністративне затримання одночасно є і мірою припинення правопорушення, воно оформляється складанням відповідного протоколу. На прохання особи про його місцезнаходження оповіщаються родичі, адміністрація по місцю роботи або навчання. Повідомлення про затримання неповнолітнього його батькам або особам, які їх замінюють, є обов'язковим. Для адміністративного затримання передбачені відповідні терміни. Звичайно вони не повинні перевищувати 3-х годин.

За дрібне хуліганство, злісну непокору законній вимозі або розпорядженню працівника міліції, військовослужбовця і інше, публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції, правопорушник може бути затриманий до розгляду справи судом або керівником органу внутрішніх справ. Крім того, можуть бути затримані до початку розгляду справи суддею особи, які порушили порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій або проявили неповагу до суду, або торгували з рук в не встановлених місцях.

Адміністративне затримання мають право здійснювати працівники органів внутрішніх справ, прикордонники, посадовці воєнізованої охорони і військові автоінспекції.

Особистий огляд може проводитися уповноваженими на те посадовцями органів внутрішніх справ, воєнізованої охорони, цивільної авіації, митних установ і прикордонних військ, природоохоронних

органів у присутності двох понять. Всі учасники огляду повинні бути тієї ж статі, що і затриманий.

Огляд речей може проводитися уповноваженими на те посадовцями відповідних органів про, що складається протокол або про це робиться відповідний запис в протоколі про адмінпорушення або затримання.

Вилучення речей і документів, які є засобом або безпосереднім об'єктом правопорушення, здійснюється посадовцями органів, які проводять затримання або огляд. Вилучені речі і документи зберігаються до розгляду справи. Залежно від результатів його розгляду, можливі такі рішення: вилучені речі і документи конфіскуються, повертаються власнику або знищуються, у разі відшкодувального вилучення речей реалізуються.

За загальними правилами адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше за 2-і місяці з дня здійснення правопорушення.

Справа про адміністративне правопорушення розглядається відкрито.

Ухвала по справі оповістила відразу після закінчення розгляду останнього. Його копія протягом 3-х днів видається або висилається особі, відносно якої винесена ухвала.

Ухвала по справі про адмінпорушення може бути оскаржене особою, відносно якої воно було винесено, а також потерпілим.

Скарга подається протягом 10-ти днів з дня винесення ухвали по адміністративній справі.

Встановлений наступний порядок виконання ухвали про накладення адміністративного стягнення: штраф повинен бути сплачений порушником не пізніше за 15 днів з дня вручення ухвали про його призначення. Ухвала про оплатне вилучення предмету, про конфіскацію, про позбавлення спеціальних прав, про виправні роботи, виконуються уповноваженими на це органами в порядку, встановленому законодавством.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.

2. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.

4. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

5. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – 272 с.

6. Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломось Т.О. – Київ: «Істина», 2008. – 457 с.

7. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) навч. посіб./ О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Пługатир, М.В. Співак. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 232 с.

8. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. – К.: Ваїте, 2014. – 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи адміністративного права України

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших правових компетентностей на матеріалі адміністративного права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Адміністративне право, суб'єкти адміністративного права, державна служба, правовий статус державних службовців, адміністративний примус, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, види адміністративних стягнень, адміністративне затримання.

План

1. Адміністративне право та його особливості.
2. Джерела адміністративного права України.
3. Державна служба в Україні.
4. Адміністративні правопорушення та адміністративна відповідальність.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «адміністративне право», «державна служба», «адміністративне правопорушення», «адміністративна відповідальність», «адміністративне стягнення».

2. Як би ви пояснили вислів «адміністративне право є конкретизованим конституційним правом»?

Задача 1

Неповнолітній Єгоров А. А., 15 років, учень ЗОСШ № 3 вживав алкогольні напої у групі дорослих чоловіків і був затриманий в громадському місці у п'яному вигляді за те, що ображав людську гідність.

Завдання:

1. Чи вбачається в діях Єгорова А. А. склад адміністративного правопорушення?

2. Чи є в діях Єгорова А. А. обставини, які пом'якшують відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення?

Задача 2

У приміському електропоїзді четверо чоловіків грали в карти на гроші, при цьому гучно кричали, іноді висловлювалися нецензурною

лайкою. Патруль поліції, що проходив через вагон, зажадав припинити азартну гру, але громадяни не підкорилися на їх вимоги, обґрунтовуючи свою поведінку тим, що нікому не заважають. Тоді старший патруля вилучив у громадян карти і склав протокол про злісну непокору співробітникам поліції.

Завдання:

1. Дайте юридичну оцінку ситуації, яка склалась.
2. Чи законні дії працівника поліції?

Задача 3

Які з нижче перерахованих засобів є заходами адміністративного стягнення:

А. був притягнутий до виправних робіт на 5 місяців за рішенням міського суду унаслідок адміністративного правопорушення;

О. був позбавлений на 3 роки права на полювання унаслідок систематичного порушення правил полювання;

ФГ «Фаворит» одержало попередження за розповсюдження шкідливих організмів унаслідок порушення технології вирощування рослин сільськогосподарського призначення.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат :

1. Адміністративне правопорушення (проступок): поняття, ознаки та склад.
2. Органи (службові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.
3. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності.
4. Адміністративні стягнення: поняття, види та загальна характеристика.
5. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Питання для самостійної перевірки знань

- Який правовий статус у державних службовців?
- В яких випадках застосовується адміністративний примус?
- Що таке адміністративне правопорушення?
- Дайте визначення адміністративного стягнення?
- Назвіть види адміністративних стягнень.

Методичні рекомендації

Підготовка до практичного заняття передбачатиме детальне опрацювання питання «види адміністративних стягнень» і заповнення відповідної схеми:

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
4. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.
5. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. – Херсон: Грінв Д.С., 2015. – 272 с.
6. Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоець Т.О. – Київ: «Істина», 2008. – 457 с.
7. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) навч. посіб./ О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Плугатир, М.В. Співак. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 232 с.
8. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. – К.: Ваіте, 2014. – 376 с.

РОЗДІЛ VI. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основні питання кримінального права України

Мета заняття: формування у студентів усіх базових компетентностей з кримінального права, оволодіння студентами системою основних понять цієї галузі публічного права України.

Перелік ключових термінів та понять теми

Злочин, покарання, кримінальна відповідальність, склад злочину, суб'єкт злочину, покарання, судимість, амністія, помилування.

План

1. Злочин у кримінальному праві України.
 - 1.1. Поняття та ознаки злочину.
 - 1.2. Поняття та ознаки малозначного діяння.
 - 1.3. Класифікація злочинів.
 - 1.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень та аморальних вчинків.
2. Склад злочину та його види.
 - 2.1. Поняття складу злочину.
 - 2.2. Обов'язкові та факультативні ознаки складу злочину.

1. Злочин у кримінальному праві України

1.1. Поняття та ознаки злочину

Поняття злочину є усталеним і водночас фундаментальним для вітчизняного кримінального права.

Законодавче визначення злочину залишається традиційно стабільним, у ньому відображаються соціально-економічні, ідеологічні погляди й суспільна правосвідомість на форми й методи боротьби зі злочинністю.

Показово, що законодавче визначення злочину в різних країнах не є однаковим або взагалі відсутнє, оскільки залежить від правової системи, правової й політичної ідеології й ін. В узагальненому вигляді всі підходи до визначення злочину можна поділити на три групи: формальне, матеріальне та формально-матеріальне. Так, у деяких країнах визначення злочину зводиться до діяння, забороненого під

погрозою покарання, передбаченого кримінальним законом (Німеччина, окремі штати США), або діяння, яке порушує кримінально-правову норму (формальне визначення злочину). В інших країнах злочин визначається як діяння, що заподіює шкоду об'єктам кримінально-правової охорони (доктринальні положення у Великій Британії – суто матеріальне визначення злочину). А ще в одній групі країн дві ці ознаки – передбаченість кримінальним законом (караність) і суспільна небезпечність (заподіяння шкоди об'єктам кримінально-правової охорони) об'єднані у визначенні злочину (КНР, Білорусь, Україна – формально-матеріальне визначення злочину).

Ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначає злочин як передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Це законодавче визначення злочину закріплює такі його ознаки:

- 1) протиправність (передбаченість діяння в КК);
- 2) суспільна небезпека діяння;
- 3) винність;
- 4) караність (також передбаченість діяння в КК);
- 5) вчинення діяння суб'єктом злочину.

Розглянемо ці ознаки детальніше.

1. Суспільна небезпека діяння. Злочин – це насамперед діяння, тобто виражений у формі активної дії або пасивної бездіяльності акт поведінки (вчинок, діяльність). Думки, психічні процеси, переконання, їхнє вираження ззовні, наприклад, у щоденниках, якими негативними вони б не були, злочинами не визнаються. Звичайно, усне або письмове слово також є певним проявом вчинку, а тому деякі види «словесних» діянь визнаються злочинними (наприклад, погроза вбивством). Однак подібна поведінка націлена на заподіяння шкоди, забороненої кримінальним законом, – шкоди життю та здоров'ю. Тому вираз ззовні своїх думок, наприклад, висловлення другу наміру вбити громадянина Р. і погроза вбивством – це зовсім різні види поведінки.

Злочинне діяння, будучи різновидом людських вчинків, насамперед повинне мати всі ознаки останніх у психологічному змісті. Фізіологічну основу поведінки становлять активні рухи тілом або гальмування активності, утримання від активних дій при бездіяльності. Психофізіологічна словесна активність лежить в основі погрози, образи. Фізична – це механічний вплив на предмет посягання (вбивство, крадіжка, незаконне заволодіння транспортним засобом тощо). Можливе сполучення механічного й словесного впливу на об'єкт і предмет злочину, наприклад, при хуліганстві, перевищенні влади й ін.

Психологічно будь-яка людська дія або бездіяльність має вмотивованість, тобто викликається певними спонуканнями або їх сукупністю (користю, ревнощами й ін.) та цілеспрямованістю, передбаченням результатів своєї поведінки. Умотивованість і цілеспрямованість поведінки забезпечують свободу волі особи, тобто свободу вибору принаймні між двома варіантами поведінки. У злочинній поведінці особа обирає між двома антисоціальною і правомірною, як мінімум, незлочинною поведінкою.

Через відсутність вмотивованості й цілеспрямованості рефлекторні дії, вчинені несвідомо або внаслідок впливу непереборної сили, поведінкою у психологічному, а тим більше в кримінально-правовому аспекті не визнаються. Так, послизнувшись громадянин Н., який штовхнув під вантажний автомобіль потерпілого, не може нести кримінальну відповідальність, тому що він не вчиняв дії: його рухи є рефлекторними, несвідомими. Також відсутня свобода вибору, а отже, і поведінка в обстановці непереборної сили – природних надзвичайних подій (землетрус, розливи рік, лісові пожежі) або створених людьми (аварії, катастрофи). Наприклад, ненадання рятувником допомоги потерпілому від пожежі через аварію спеціальної рятувальної машини, що не дозволило вчасно прибути на місце пожежі, не є діянням.

Активна (дії) або пасивна (бездіяльність) форма поведінки не впливає на криміналізацію діяння й кваліфікацію злочинів. Головна їх властивість – це здатність бути причиною суспільно небезпечних наслідків. Форма поведінки при цьому значення не має.

Отже, варто пам'ятати, що злочин – це завжди діяння. Діянням є дія або бездіяльність, яка заподіяла певний суспільно небезпечний наслідок або, в окремих випадках, створила загрозу його настання. Дія та бездіяльність уособлюють види людської поведінки, а тому повинні мати всі її психологічні й фізіологічні властивості. Вони повинні бути мотивованими, цілеспрямованими, мати свободу вибору між злочинною і незлочинною поведінкою, добровільність.

Злочинним повинно визнаватись лише таке діяння, яке за своїм змістом є суспільно небезпечним. Суспільна безпека становить найважливішу соціальну (матеріальну) властивість злочину. Суспільна безпека, шкідливість діяння виражаються в заподіянні або створенні загрози заподіяння шкоди охоронюваним КК України інтересам. Якщо діяння не представляє суспільної небезпеки через малозначність, то відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України воно не визнається злочином.

У кримінальному законі формулювання суспільної небезпеки злочинного діяння можливе, як правило, у трьох варіантах: вказівкою на об'єкти посягання, яким діяння заподіює шкоду, на шкідливість діяння, а також сполучення першого й другого.

Суспільна безпека злочину визначається першою чергою значимістю тих суспільних відносин, на які посягає злочин, а також тим наслідком, що настає або може настати від такого посягання. Саме тому суспільна безпека різних злочинів є різною за своїм змістом. Більше того практично неможливо зустріти двох злочинів, суспільна безпека яких була б однаковою (ідентичною).

2. Протиправність – це передбаченість (включення) злочину в тексті КК України. Кримінальна протиправність юридично виражає в кримінальному законі суспільну небезпеку діяння. Вона похідна від неї як оціночно-нормативна ознака злочину. Лише суспільно небезпечне діяння визнається кримінально протиправним.

Заборона суспільно небезпечного діяння встановлюється винятково КК України, а не яким-небудь іншим законом. Повна кодифікація кримінально-правових норм – це обов'язкова умова дотримання принципу законності.

3. Винність вимагає визнання діяння злочином лише за умови, що воно було вчинене умисно або з необережності. Відповідно до ст. 23 КК, вина – це психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

4. Караність визначає, що за вчинення злочину в санкції статті Особливої частини КК України обов'язково передбачається можливість застосування кримінального покарання. У санкціях фіксується саме погроза покаранням, а не реальне покарання, що у конкретному випадку може й не застосовуватися. І вона є властивістю кримінальної протиправності злочину. Караність діяння як погрозу, можливість покарання, передбачену в санкції кримінально-правової норми, не слід плутати з покаранням – караністю, що є наслідком вчинення злочину і тому в нього не входить. Тому при звільненні від кримінальної відповідальності не відбувається декриміналізація – процес визнання на державному рівні втрати криміналізованим діянням суспільної безпеки та виключення норм, що передбачають відповідальність за його вчинення, з чинного закону про кримінальну відповідальність.

5. Суб'єкт злочину. КК України чітко розмежовує категорії «особа винного» і «суб'єкт злочину». Особа винного згадується не в розділі про злочин, а в розділі про призначення покарання. Ч. 1 ст. 65 КК України «Загальні засади призначення покарання» називає особу винного як самостійний після ступеня тяжкості вчиненого злочину критерій індивідуалізації покарання. Отже, особа винного не є підсистемою системи суспільної безпеки діяння.

Загальний суб'єкт злочину за визначенням ст. 18 КК України – це фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років (ч. 1 ст. 22 КК). За деякі особливо небезпечні види злочинів, перелік яких дається в ч. 2 ст. 22 КК, кримінальна відповідальність настає уже з 14 років.

Поряд із поняттям загального суб'єкта Кримінальний кодекс передбачає також поняття спеціального суб'єкта. Частина 2 ст. 18 КК України визначає, що спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Отже, спеціальний суб'єкт – це особа, яка крім обов'язкових загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку) має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини для суб'єкта конкретного складу злочину. Прикладом спеціального суб'єкта є, наприклад, військовослужбовець, службова особа або суддя. Без них або взагалі немає складів, наприклад, військового злочину, одержання неправомірної вигоди, винесення завідомо неправосудного вироку. Ознаки спеціального суб'єкта безпосередньо включені на рівні окремої статті Особливої частини КК України у те діяння, умовним «автором» якого він є.

1.2. Поняття та ознаки малозначного діяння.

У ч. 2 ст. 11 КК України зазначено: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі».

Малозначне діяння не є злочином за наявності одночасно двох умов:

1) воно повинне формально підпадати під ознаки злочину, передбаченого кримінальним законом. Іншими словами, у ньому ззовні повинна бути присутня кримінальна протиправність.

2) у ньому відсутня інша властивість злочину – суспільна небезпека. Як правило, вона відсутня тому, що шкода, заподіяна діянням, мізерна, зовсім незначна. Звідси діяння в цілому виявляється незлочинним. Найчастіше певна шкода, деяка антисоціальність у малозначних діяннях мають місце. Але вони – не кримінального ступеня, а цивільно-правового, адміністративного, дисциплінарного, аморального. Тому, закриваючи справу або відмовляючи в її порушенні через малозначність діяння, слідчий або суд розглядає питання про можливість іншої, не кримінально-правової міри відповідальності за нього.

Малозначним діянням може бути лише умисне, причому, як правило, вчинене із прямим умислом, коли особа бажала заподіяти саме

мізерну шкоду. Наприклад, коли шанувальниця акторки проникнула в гримувальну театру й викрала «на пам'ять» її недорогу особисту річ. Інша справа, коли умисел був спрямований на крадіжку дорогих прикрас не «на пам'ять», а з корисливих спонукань, однак через відсутність таких викрадачка обмежилася недорогою річчю. Це не малозначна крадіжка, а замах на крадіжку у великих розмірах (ст. 15 та ч. 4 ст.185 КК України).

У деяких злочинах обов'язковою, а не кваліфікуючою ознакою закон визнає заподіяння істотної шкоди. Відсутність такої шкоди виключає ознаку кримінальної протиправності, співпадіння діяння з формальними ознаками злочину, передбаченого КК України. Кримінальна справа щодо такого діяння не порушується, а порушена закривається не за малозначністю діяння, а за відсутністю складу злочину – обов'язкової ознаки заподіяння істотної шкоди. Так, наприклад, ч. 1 ст. 364 КК України визнає злочином зловживання владою або службовим становищем, якщо воно заподіяло істотну шкоду. У п. 3 примітки до цієї статті точно визначений розмір такої шкоди. Звідси випливає, що при зловживанні владою або службовим становищем, якщо заподіяна шкода в меншому розмірі, має місце уже не малозначність діяння, а відсутність складу злочину: немає його обов'язкового елемента – заподіяння істотної шкоди.

Малозначні діяння лише не визнаються злочинними лише в тому разі, якщо малозначність була як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто коли особа бажала вчинити саме малозначне діяння, а не тому, що в силу не залежних від неї обставин у конкретному випадку так сталося. При розбіжності фактично вчиненого й умислу особи відповідальність настає за замах на той злочин, вчинити який особа мала намір. Так, у випадку, коли особа заздалегідь мала намір вчинити викрадення із сейфа банку великої суми грошей, але там виявилось лише десять гривень, які вона викрала, відповідальність настає за замах на крадіжку у великих розмірах.

Відсутня малозначність діяння також при вчиненні злочину з неконкретизованим умислом, тобто коли особа передбачала й бажала настання кожного з можливих варіантів заподіяння шкоди. У такому разі відповідальність настає за фактично заподіяну шкоду. Однак закриття кримінальної справи за малозначністю діяння не настає. Типовий приклад – вчинення кишенькової крадіжки. Винна в ній особа діє, як правило, з неконкретизованим умислом. Через це викрадення нею гаманця із двома гривнями в ньому не є малозначним діянням. Тут присутні ознаки замаху на крадіжку, передбачену ч. 1 ст. 185 КК України. Інша справа, якщо особа, помітивши в нагрудній кишені піджака пасажира автобуса ті ж дві гривні, викрадає їх, тому що саме

цих грошей їй не вистачало на квиток для проїзду в метро. Така крадіжка повинна кваліфікуватись як малозначне діяння.

1.3. Класифікація злочинів

Категоризація або класифікація злочинів – це поділ їх на групи за певними критеріями. У підставу класифікації злочинів можуть бути покладені характер і ступінь суспільної небезпеки діянь або окремих елементів складу злочину. В українському кримінальному законодавстві використані три різновиди диференціації злочинів. По-перше, класифікація за ступенем тяжкості (характером та ступенем суспільної небезпеки) на чотири великі групи злочинів (ст. 12 КК України). По-друге, класифікація за родовим об'єктом посягань, передбачених в 20 розділах Особливої частини КК України. Це, наприклад, злочини проти основ національної безпеки України, проти життя та здоров'я особи, військові злочини. По-третє, злочини, однорідні за характером суспільної небезпеки, диференціюються за ступенем суспільної небезпеки на прості, кваліфіковані, привілейовані. Так, вбивства за складами різняться: кваліфіковані з обтяжуючими обставинами, прості, тобто без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин, і з пом'якшуючими обставинами (вчинені при перевищенні меж необхідної оборони).

У ст. 12 КК уперше на законодавчому рівні було закріплено класифікацію злочинів залежно від ступеня їх тяжкості. Відповідно до цієї класифікації, яка була частково вдосконалена в 2011 р., закон поділяє всі злочини на чотири групи:

1. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

2. Злочином середньої тяжкості визнається злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

3. Тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

4. Особливо тяжким злочином визнається злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

При цьому ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин (ч. 6 ст. 12 КК). Як бачимо, загальною підставою класифікації злочинів визнано ступінь тяжкості злочину, тобто характер і ступінь суспільної небезпеки діянь. Останні характеризуються розміром санкцій у вигляді максимального строку позбавлення волі.

Яке значення має класифікація злочинів? Насамперед вона звернена до законодавця, зобов'язуючи його враховувати класифікацію злочинів при конструюванні кримінально-правових інститутів і норм. Так, у Загальній частині КК України відповідальність за готування до злочинів встановлена з урахуванням класифікації злочинів. Строки давності, після закінчення яких особа не притягується до відповідальності, також поставлені в залежність від категоризації злочинів.

Категоризація злочинів важлива для визначення зворотної сили кримінальних законів. В Особливій частині КК класифікація злочинів приймається в розрахунок при диференціації складів злочинів на прості, кваліфіковані, привілейовані (з пом'якшуючими елементами). Санкції, які визначає законодавець за кожен злочин, також не можуть обиратися поза залежністю від категорії злочинів.

Класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості має безпосереднє значення для правильного застосування КК. Наприклад, якщо вчинено злочин невеликої тяжкості, то:

1) готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК);

2) особа, яка вперше його вчинила, може бути звільнена від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням з потерпілим, передачею особи на поруки або зміною обстановки (ст. ст. 45 – 48 КК);

3) строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин, якщо призначено покарання менш суворе, ніж обмеження волі – два роки після його вчинення (п. 1 ч. 1 ст. 49 КК), а якщо призначено покарання у виді обмеження або позбавлення волі – три роки після його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 49 КК);

4) строк давності притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх за цей злочин – два роки після його вчинення (п. 1 ч. 2 ст. 106 КК);

5) особа, котра його вчинила, може бути звільнена від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК);

б) можливе звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ч. 1 ст. 79 КК), а також звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ч. 1 ст. 83 КК);

7) строк давності виконання обвинувального вироку, у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі – два роки (п. 1 ч. 1 ст. 80 КК), у разі засудження до покарання у виді обмеження або позбавлення волі – три роки (п. 2 ч. 1 ст. 80 КК);

8) строк давності виконання обвинувального вироку, у разі засудження неповнолітнього – два роки (п. 1 ч. 3 ст. 106 КК);

9) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше половини строку покарання (п. 1 ч. 3 ст. 81 КК), а засудженим неповнолітнім – після фактичного відбуття не менше третини строку покарання (п. 1 ч. 3 ст. 107 КК);

10) заміна невідбутої частини покарання більш м'яким можлива після фактичного відбуття засудженим не менше третини строку покарання (п. 1 ч. 4 ст. 82 КК);

11) судимість погашається через два роки після відбуття покарання (основного (позбавлення волі) та додаткового) (п. 6 ч. 1 ст. 89 КК), а якщо злочин вчинено неповнолітнім – через один рік після відбуття покарання (п. 2 ч. 2 ст. 108 КК);

12) неповнолітній може бути звільнений від кримінальної відповідальності та покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97, ч. 1 ст. 105 КК) тощо.

Крім зазначеної класифікації злочини можна класифікувати за іншими ознаками. Так, наприклад, за формою вини всі злочини поділяються на: 1) умисні (ст. ст. 115, 185, 296 КК); 2) необережні (ст. 119, 128 КК); 3) злочини, які можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність (ст. 320, ч. 1 ст. 328 КК); 4) злочини зі змішаною (подвійною) формою вини (ч. 2 ст. 121, ст. ст. 271–275, ст. 286 КК).

За стадією на якій закінчено злочинну діяльність виділяють:

1) закінчені злочини (ч. 1 ст. 13 КК); 2) незакінчені злочини (ст. ст. 14–15 КК).

За родовим об'єктом посягання можна окремити: злочини проти основ національної безпеки України; злочини проти життя та здоров'я особи; злочини проти волі, честі та гідності особи; злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина тощо – відповідно до розділів Особливої частини КК.

1.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень та аморальних вчинків

На практиці нерідко виникає питання про розмежування злочинів, особливо невеликої тяжкості, від незлочинних правопорушень. Відповідальність за останні регламентується, зокрема, нормами адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, податкового, фінансового права.

Розмежування злочинів і незлочинних правопорушень відбувається за трьома основними критеріями: 1) об'єктом; 2) суспільною небезпекою; 3) видом протиправності.

Об'єктами злочинів визнаються такі інтереси, які в інших галузях права не зустрічаються або внаслідок їхньої особливої цінності (наприклад, об'єкти злочинів проти основ національної безпеки України), або великої розмаїтості кримінально-правових відносин. І порядок управління, і майнові відносини, і сфера здійснення посадових і військових обов'язків, і екологія, і інтереси особи – від життя людини до його честі, і суспільна безпека – такий неповний перелік об'єктів злочинів.

Ст. 9 КУпАП так характеризує об'єкти адміністративних правопорушень: громадський порядок, власність, права й свободи громадян, встановлений порядок управління. Об'єктами цивільно-правової охорони є правове положення учасників цивільного процесу, право власності та інші речові права, виключні права на результати інтелектуальної діяльності, договірні й інші зобов'язання, а також інші майнові й пов'язані з ними особисті немайнові відносини. Податкові правопорушення завдають шкоди фінансовій системі суспільства й держави. Сімейні правопорушення – сімейно-шлюбним інтересам.

Дисциплінарні проступки посягають на державну й службову дисципліну, вони заборонені під страхом дисциплінарних стягнень (догани, звільнення, штрафи й ін.) законами, підзаконними актами, розпорядженнями компетентних посадових осіб. Найбільше дисциплінарних проступків передбачено в трудовому законодавстві, військових, кооперативних і інших уставах.

Злочини відрізняються від інших правопорушень за суспільною небезпекою. Остання виступає соціальною властивістю винятково злочинів. Незважаючи на те, що незлочинні правопорушення теж деякою мірою шкідливі, характер і ступінь цієї антисоціальної ніколи не досягають ступеня кримінальної, іменованої в законодавстві суспільною небезпекою. Злочин за інших рівних умов завжди заподіює більше шкоди, вина у вчиненні злочину є «антисоціальною», способи вчинення більш зухвалі та, відповідно, небезпечні.

На думку багатьох авторів, головним розмежувальним суспільно небезпечним елементом, який впливає на ступінь суспільної небезпеки, є розмір завданої шкоди правоохоронним інтересам особи, суспільства, держави. Матеріальна шкода, яку завдають близько двох третин злочинів, що сьогодні вчиняються, вимірюється у грошовій формі, у фізичній шкоді – у чітко фіксованих показниках втрати працездатності потерпілого, його органів або їх функцій.

Законодавець при конструюванні норм, суди при їх тлумаченні завжди прагнуть максимально точно розмежувати злочини й правопорушення. Провідним розмежувальним суспільно небезпечним елементом виступає розмір заподіяного збитку правоохоронним інтересам особі, суспільству, державі.

У військових злочинах, коли на практиці нерідко виникає необхідність відмежування злочину від дисциплінарних проступків, КК у вигляді кримінальних ознак називає час, обстановку, місце вчинення злочинів. Наприклад, самовільне залишення військової частини від трьох діб до одного місяця кваліфікується за ч.1 ст. 407 КК, до двох діб – як дисциплінарний проступок.

Із суб'єктивних елементів злочину закон найчастіше називає форми вини й певні мотиви і цілі, що відрізняють злочин від незлочинного правопорушення. Наприклад, умисне легке тілесне ушкодження – це злочин, а необережне – лише проступок.

Нарешті, третя розмежувальна ознака – це вид протиправності та пов'язаний з нею вид санкцій. Злочини завжди забороняються виключно кримінальним законом і під загрозою покарання. Після відбуття покарання особа у встановленому законом порядку має судимість. Незлочинні правопорушення регулюються сімейним, трудовим, цивільним, адміністративним і т.д. законодавством і підзаконними нормативними актами. Адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові санкції незрівнянно менш суворі, ніж кримінальні покарання. Виправні роботи в Кодексі України про адміністративні правопорушення не перевищують двох місяців. У кримінальному законі вони призначаються до двох років і тягнуть судимість. Штрафні санкції й відшкодування збитку в цивільному праві можуть бути й більш значними. Однак за ознакою судимості й тут проходить чітке розмежування.

Виникає справедливе запитання: чи можлива сукупність злочинів з іншими правопорушеннями й, відповідно, застосування покарання з іншими санкціями? Щодо адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових правопорушень це питання вирішується негативно. Злочин як найбільш серйозне правопорушення поглинає незлочинні правопорушення. Те ж саме стосується покарання й інших санкцій: покарання їх поглинає. Виключення становить цивільно-правове

стягнення у вигляді відшкодування заподіяного злочином матеріального збитку. Воно здійснюється разом з кримінальним покаранням за цивільним позовом у кримінальній справі.

Між злочином і аморальними вчинками співвідношення таке: будь-який злочин аморальний, але не навпаки. Моральні норми виступають своєрідним підґрунтям норм про злочини, тому іноді вони використовуються для тлумачення кримінальних законів на практиці та є орієнтиром для законодавця при криміналізації або декриміналізації діянь.

Злочин і аморальний вчинок різняться за об'єктами порушення, суспільною небезпекою, протиправністю.

Об'єкти аморальних вчинків набагато ширше об'єктів злочинів. Є такі форми міжособистісних відносин, які регулюються винятково моральністю, наприклад, любов, дружба, відданість.

Злочин – це завжди діяння. Аморальними ж можуть визнаватись не лише поведінка, але й напрям думок, їхнє висловлення.

Аморальні вчинки завжди значно менш антисоціальні, аніж злочини. Як правило, шкода від аморальних вчинків має соціально-психологічний зміст: приниження честі й гідності, самолюбства особи, дезорганізація міжособистісних відносин. Суміжними до аморальних вчинків виступають певні злочини в сфері сімейно-шлюбних і сексуальних відносин, у сфері спілкування, медико-біологічних втручань, релігії, засобів масової інформації й ін. Зокрема розділ X Особливої частини КК України має назву «Злочини проти безпеки виробництва». Тут непросто провести межу, наприклад, між аморальними й злочинними діями, що утворюють порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК) порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК).

Досить чітко розмежування між злочинами й аморальними вчинками відбувається за ознакою протиправності. Якщо злочини заборонені кримінальним законом, то аморальні вчинки взагалі не регулюються правовими нормами. Норми моральності можуть бути письмові й усні (наприклад, звичаї). До числа перших належать, наприклад, Клятва Гіппократа – кодекс лікарської етики.

Принципи кримінального законодавства увібрали в себе основні моральні постулати, вироблені людством за його багатотисячолітню історію.

Таким чином, злочини відрізняються від незлочинних правопорушень і аморальних вчинків: а) за загальним об'єктом, більш широкому й різноманітному, ніж у всіх інших галузях права; б) за антисоціальністю, що у злочинах найвища й іменується суспільною небезпекою, а в інших незлочинних правопорушеннях містить певну частку шкідливості у відповідних сферах правовідносин; в) усередині суспільної безпеки провідним розмежувальним елементом виступає

шкода (збиток) охоронюваним інтересам особи, суспільству, державі; г) серед інших криміноутворюючих ознак, які дозволяють провести межу між злочинами й незлочинними порушеннями, КК передбачає певну низенну мотивацію, небезпечні способи вчинення діянь, у тому числі груповий, з використанням посадового положення суб'єктом, із застосуванням зброї.

2. Склад злочину та його види

2.1 Поняття складу злочину.

Ч. 1 ст. 2 КК України передбачає, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом. Визначивши головну функцію складу злочину – бути підставою кримінальної відповідальності, КК водночас не розкриває поняття складу. Як правило, КК оперує поняттями не «склад злочину», а «злочин» або «діяння».

З латинської «склад злочину» означає «*corpus delicti*», дослівно «корпус делікту». Історично з XVI ст. це поняття відіграло процесуальну роль достатньої підстави для розгляду справи в суді через доведеність наявності в діях лише складу злочину. В англосаксонській системі права він понині виконує кримінально-процесуальну роль.

Поняття складу злочину донині залишається дискусійним у науці кримінального права. Одні автори тлумачать склад як «законодавчу модель», тобто ототожнюють диспозицію кримінально-правової норми як у німецькій доктрині, зі складом злочину. Інші бачать у складі структуру злочину, його систематизовану суспільну небезпеку. Так, автор монографії про кваліфікацію злочинів В.О. Навроцький зазначає, що склад злочину – це «юридична конструкція, вироблена теорією кримінального права». А тому, на його думку, невірним є формулювання «склад злочину, передбачений кримінальним законом». Кримінальний закон визначає саме злочин, а не склад злочину.

Отже, склад злочину – це система обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних елементів, що утворюють і структурують суспільно небезпечне діяння, ознаки яких описані в диспозиціях кримінально-правових норм Загальної та Особливої частин КК.

Склад злочину охоплює цілісну кількість підсистем – її елементів. Підсистем у складі чотири: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна й суб'єктивна сторони (елементи) складу злочину. Зникнення хоча б однієї обов'язкової ознаки, а тим більше елементу приводить до розпаду всієї системи складу злочину, до його відсутності в діянні особи.

Ознаки елементів складів злочинів визначають їхню специфіку, дозволяють відмежувати один склад злочину від іншого, а також розмежувати злочин від незлочинних правопорушень. Ознаки

елементів складів злочинів представлені в конкретних диспозиціях норм Загальної та Особливої частин КК.

Переваги пропонованого розуміння складу злочину полягають у такому. По-перше, воно відповідає КК і КПК України, які завжди говорять про склад як такий, що міститься в діянні, про склад злочину, а не про склад норми. Зрозуміло, що ані «законодавча модель», ані «наукова абстракція» у діянні міститися не можуть. По-друге, воно відображає реальність складу злочину: склад діяння. По-третє, підкреслює, що до складу входять не всі елементи й ознаки злочину, а лише необхідні й достатні для криміналізації діяння й для визнання складу підставою кримінальної відповідальності й кваліфікації діяння як злочину.

2.2 Обов'язкові та факультативні ознаки складу злочину.

Усі ознаки складу злочину можна поділити на обов'язкові та факультативні. У коло обов'язкових входять ознаки, без яких неможливе існування складу злочину. Це такі ознаки, які утворюють у своїй цілісності (системі) ту мінімально достатню й необхідну суспільну небезпеку діяння, що є кримінальною. Відсутність хоча б однієї з таких ознак означає відсутність всієї системи складу злочину. Такими ознаками є: об'єкт злочину; в об'єктивній стороні складу – це дія (бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, пов'язані з дією (бездіяльністю) причинним зв'язком; у суб'єкті – фізична осудна особа певного віку; у суб'єктивній стороні – вина у формі умислу й необережності.

Об'єкт злочину та об'єкт кримінально-правової охорони містять у собі суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінальним законом. Їх перелік наводиться в ч.1 ст.1 КК України та у назвах розділів Особливої частини Кодексу. Це права і свободи людини, право власності, громадський порядок та громадська безпека, конституційний устрій України. Об'єкт описується також і через характеристику предмета посягання та заподіяної шкоди. Шкода являє собою негативні, антисоціальні зміни в об'єктах посягання, а тому характер об'єкту й шкоди взаємозалежні. Диспозиція норми про грабіж визначає її відкрите викрадення чужого майна. Опис предмета крадіжки надає інформацію про об'єкт крадіжки – чужу власність. Назва розділу VI «Злочину проти власності» безпосередньо характеризує об'єкт кримінально-правової охорони.

Об'єктивна сторона злочину містить у собі описані в диспозиціях кримінального закону ознаки діяння, тобто дії й бездіяльності, що посягає на той чи інший об'єкт, та шкоду, що заподіюється йому (суспільно небезпечний наслідок). До неї ставляться також атрибути зовнішніх актів діяння – причинний зв'язок між діянням та наслідком, місце, спосіб, обстановка, знаряддя вчинення злочину.

Суб'єкт злочину описує такі ознаки, як фізичні властивості особи, що вчинила злочин – його вік, психічне здоров'я (осудність). У деяких складах суб'єктом злочину виступає спеціальна особа, наприклад, посадова, військовослужбовець.

Нарешті, четвертий і останній елемент складу злочину – його **суб'єктивна сторона** – включає в себе такі елементи як вина, мотив, мета, емоційний стан (наприклад, афект).

Всі чотири елементи складу злочину органічно взаємозалежні й взаємодіють. Об'єкт взаємодіє з об'єктивною стороною складу через ознаку у вигляді шкоди (наслідку). Об'єктивна сторона як акт поведінки взаємодіє, своєю чергою, із суб'єктом злочину, тому що саме він вчиняє ту або іншу дію або бездіяльність, що заподіює шкоду об'єкту. Суб'єктивна сторона взаємозалежна з об'єктивною, тому що саме поведінка мотивована й цілеспрямована в психологічній її властивості, а зміст об'єктивної сторони входить в зміст вини – передбачення й психічного ставлення до конкретного діяння, його певної суспільної небезпеки.

Факультативні за природою ознаки складу у випадках, де вони передбачені в диспозиціях кримінально-правових норм, стають конструктивними (обов'язковими). Без них склади злочинів відсутні. Наприклад, в Особливій частині крадіжка сформульована як «таємне викрадення чужого майна». У складі крадіжки назване: діяння (розкрадання), спосіб (таємне) і предмет (чуже майно). Перша ознака – обов'язкова, два інших за своєю природою – факультативні. Однак як тільки вони передбачені в диспозиції кримінально-правової норми як ознаки складу крадіжки, вони всі три стають конструктивними ознаками і є однаково обов'язковими. Інші ознаки складу крадіжки, що стосуються об'єкту, суб'єктивної сторони, суб'єкта, передбачені в Загальній частині КК. З урахуванням норм Загальної й Особливої частин КК склад крадіжки виглядає так: «Умисне корисливе таємне викрадення майна, що є власністю громадянина, юридичної особи, держави, інших власників, вчинене осудною особою, що досягла чотирнадцятирічного віку».

Так, наприклад, предмет злочину за своїм змістом є факультативною ознакою складу злочину. Далеко не у всіх складах він передбачений, і можливі склади злочинів взагалі без предмета, наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження. Однак в цілій низці складів злочину він виконує важливу роль обов'язкової ознаки складу. Для його встановлення інколи навіть потрібні спеціальні криміналістичні експертизи. Наприклад, у складах злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин, предмет є їх обов'язковою ознакою.

Список рекомендованих джерел:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 10-те вид., переробл. та допов. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 1360 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн. / Відпов. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2010. – 848 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.
4. Актуальні проблеми кримінального права: Навч. посіб. / В.М. Попович, П.А. Ткачук, А.В. Адрушко, С.В. Голін. – К.: Юрінком Інтер, 2009.
5. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.В. Баулін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 454 с.
6. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник / Алієва О.М., Гаврильченко Л. К., Гончар Т.О. та ін. ; за заг. ред. Стрельцова Є.Л. – [4-е вид., перероб. і доповн.]. – Х. : Одиссей, 2009. – 328 с.
7. Кримінальне право України : Практикум : навч. посібник / П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, П.С. Берзін та ін. ; за ред. С.С. Яценка. – [3-тє вид., перероб. і доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. літ-ри, 2010. – 640 с.
8. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах). Навчальний посібник / За заг. ред. Савченко А.В. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 328 с.
9. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – [Вид. 5-тє, переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.
10. Кримінальне право України. Загальна частина : Навч. посіб. / Колос М.І. – К. : Атіка. –2007. – 608 с.
11. Кримінальне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / За ред. О.М. Омельчука. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 208 с.
12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.К. Гіжевський, М.О. Ліненко, І.І. Митрофанов. – К. : Атіка, 2012. – 708 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник / Михайленко П.П., Кузнецов В.В., Михайленко В.П., Опалинський Ю.В. ; [За ред. П.П. Михайленко] – К. : СПД Карпук С. В. – 2006. – 440 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського]. – К. : Істина, 2011. – 1121 с.
15. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : навч. посіб. / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко / За заг. ред. О.М. Джужи. – Вид. 2-ге доп. та перроб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи кримінального права України. Суб'єкт злочину.

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої компетентності з кримінального права, та інших базових компетентностей, оволодіння студентами системою основних понять цієї галузі права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Злочин, покарання, кримінальна відповідальність, склад злочину, суб'єкт злочину, покарання, судимість, амністія, помилування.

План

1. Поняття і ознаки суб'єкта злочину за кримінальним правом України. Співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особа злочинця».
2. Поняття, критерії і юридичне значення неосудності. Компетенція юриста з даної категорії справ.
3. Проблема обмеженої осудності у теорії кримінального права та її вирішення у діючому КК України.
4. Примусові заходи медичного характеру: поняття, види, порядок і підстави їх застосування.
5. Поняття і види спеціального суб'єкта злочину.

Самостійна робота студентів

Задача 1.

Волошин, який систематично пиячив протягом 10 років і ображав дружину, ударив її по голові. Через систематичне знущання з боку чоловіка у Волошиної виник стан сильного душевного хвилювання, і вона вдарила його в груди ножем, яким чистила огірки. Внаслідок поранення серця лезом ножа чоловік помер. Волошину було засуджено за умисне убивство – за ч. 1 ст. 115 КК України. Адвокат оскаржив вирок, вважаючи, що злочин скоєно у стані неосудності.

Вирішіть кримінальну справу.

Задача 2.

За вчинення розбійного нападу з метою заволодіння майном громадян Шпака було засуджено до 4-х років позбавлення волі. Відбувши рік покарання, він занедужав на психічне захворювання, що позбавило його можливості усвідомлювати свої дії. Пробувши 3 роки в

психіатричній лікарні, Шпак одужав і був направлений для подальшого відбування покарання.

Чи є прийняте рішення правильним? Обґрунтуйте власну позицію.

Задача 3.

Гершензон, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, викликаною тяжкою образою з боку Романова, убив останнього. Глибоко переживаючи скоєне вбивство, Гершензон занедужав на психічну хворобу, що позбавила його можливості керувати своїми діями. Після видужання Гершензон був притягнутий до кримінальної відповідальності: через 4 роки після вчинення злочину суд виніс вирок, яким Гершензона було засуджено до 1 року позбавлення волі. Адвокат оскаржив вирок, вимагаючи звільнення Гершензона від кримінальної відповідальності.

Дайте кримінально-правову оцінку ситуації.

Задача 4.

Зибін півроку не проживав зі своєю дружиною, яка разом із двома дітьми перебувала у сестри Павлової. Зибін знав, що дружина постійно зустрічається з Бовкуном. Перебуваючи у стані сп'яніння, Зибін прийшов до квартири Павлової і почав виганяти Бовкуна, який відмовлявся залишити квартиру. Виникла бійка, під час якої Зибін, вихопивши з кишені перочинний ніж, наніс Бовкуну 16 колото-різаних поранень у груди, живіт і інші частини тіла, від чого потерпілий помер.

На досудовому слідстві адвокат представив клопотання про направлення Зибіна на судово-психіатричну експертизу, оскільки той хворіє на епілепсію і у нього бувають припадки. Відхиляючи клопотання, слідчий відповідні документи не витребував, експертизу не призначив і зазначив, що матеріалами слідства досить повно встановлено, що Зибін – психічно здорова людина і є осудним щодо інкримінованих йому дій. Під час судового процесу ці дані також не перевірялись. Зибіна було засуджено за умисне убивство за обтяжуючих обставин.

Чи правильно вирішено дану справу?

Задача 5.

За вказівкою диспетчера карета швидкої допомоги прибула на вулицю, де у непритомному стані знаходилась людина. Керівник бригади лікар Сажнева, оглянувши хворого, розпорядилась віднести його в машину. Як тільки машина швидкої допомоги від'їхала від місця події, Сажнева дала вказівку членам бригади – фельдшерові Ємченку і практикантові Семеновському, залишити хворого у безлюдному місці,

що і було зроблено. Сажнева повідомила диспетчерові, що хворого на місці події не виявлено. Зміна Сажневої закінчувалась, вона збиралась їхати за місто, а з хворим треба було б їхати в лікарню через усе місто.

Винесення хворого з машини випадково побачив перехожий, який сповістив про це в міліцію. Хворого доставили у реанімаційне відділення лікарні, однак врятувати його життя не вдалось – він занадто довго перебував у критичному для життя стані.

Хто повинен нести відповідальність за смерть хворого? Дайте кримінально-правову оцінку діям Сажневої, Ємченка та Семеновського.

Індивідуальна робота

Підготувати реферат на теми:

1. Суб'єкт злочину в країнах загального (англосаксонського) права.
2. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.
3. Особа злочинця та суб'єкт злочину: особливості співвідношення.
4. Проблеми встановлення віку особи, яка вчинила злочин.
5. Історичний розвиток вчення про суб'єкта злочину.

Питання для самостійної перевірки знань

1. Вік кримінальної відповідальності. Правила визначення віку особи. Особливості кваліфікації дій неповнолітніх. Проблема обмеженої вікової осудності.

2. Примусові заходи виховного характеру: поняття, види, порядок застосування.

3. Особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх.

4. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння.

5. Проблема юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності.

Методичні рекомендації

Робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Практичні заняття – це набуття студентами навичок застосування кримінального законодавства при вирішенні тієї чи іншої кримінальної справи (задачі).

Студенту рекомендується починати виконувати домашнє завдання з відповідей на поставлені теоретичні питання. Для цього слід звернутися до тих джерел, у яких міститься відповідь на такі запитання.

Якщо внаслідок цього у студента виникло певне уявлення про зміст та практичну значимість поставленого запитання, стисла відповідь на нього має бути викладена в письмовій (тезисній) формі. **В письмовій формі має даватися і відповідь щодо розв'язання відповідних юридичних задач.**

Перш ніж приступити до розв'язання задачі з Особливої частини кримінального права, необхідно уважно її прочитати, звернувши особливу увагу на юридичну термінологію, усвідомивши всі обставини, викладені в умові. Розв'язувати задачу потрібно відповідно до точно зазначених обставин. Довільна зміна умов або допущення того, що не зазначено в тексті, не дозволяється. Під час проведення занять можна обговорити також інші варіанти задачі. Якщо в процесі з'ясування її змісту виникають сумніви щодо певної обставини справи, то слід виходити із конституційного правила: «будь-які сумніви тлумачаться на користь обвинуваченого або підсудного».

Щодо розв'язання задач, то студент має назвати всі характерні ознаки кожного елемента складу злочину, які містяться у законі або впливають з його змісту, і порівняти з обставинами, зазначеними в завданні. Наприклад, потрібно назвати об'єкт злочину, описаного в законі, та характерні для нього ознаки (предмет злочину) і тут же назвати об'єкт, предмет посягання, вказаний у завданні. Далі слід назвати характерні ознаки об'єктивної сторони описаного в законі складу злочину (дія, бездіяльність, наслідки, причиновий зв'язок, а в деяких випадках ще й час, місце, спосіб і обстановку вчинення злочину), і порівняти їх з наявністю чи відсутністю таких ознак у завданні. Так само (порівняльним шляхом) встановлюються суб'єктивна сторона і суб'єкт злочину, який аналізується.

Розв'язання задачі доцільно оформити у три етапи.

По-перше, треба визначити **формулу кваліфікації**, тобто вказати сукупність буквених і цифрових позначень, які вказують на відповідні пункти, частини, статті Загальної та Особливої частин КК. При цьому слід пам'ятати, що із норм Загальної частини КК тільки статті 14, 15, 27 КК України вказуються у формулі кваліфікації. Це допомагає встановити стадію вчинення злочину та вид співучасника. Наприклад, ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 185 КК – закінчений замах на крадіжку з проникненням у житло, приміщення чи інше сховище або ч. 5 ст. 27, п. 2 ч. 2 ст. 115 КК – пособництво в умисному вбивстві заручника.

По-друге, необхідно **сформулювати обвинувачення**, тобто словесно описати всі основні й кваліфікуючі ознаки ознаки складу

злочину, що його, на думку студента, вчинила особа, згідно з умовами задачі. Потрібно звернути увагу на те, що у формулі кваліфікації вказується тільки та частина, що найбільш обтяжує відповідальність, а у формулюванні обвинувачення треба вказати всі основні ознаки як основного складу злочину, так і кваліфікуючі. Наприклад, форма відповіді може бути така: особа вчинила злочин, передбачений ч. 5 ст. 185 КК, тобто крадіжку в особливо великих розмірах із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

По-третє, слід аргументовано, з посиланням на нормативні акти та позицію судової практики, **пояснити правильність свого рішення**. При цьому треба пам'ятати, що відповіді на задачі на кшталт: «так написано в підручнику чи в науково-практичному коментарі» не беруться до уваги. Також слід уважно аналізувати доречну практику Верховного Суду та положення постанов Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ), зважаючи на те, що вони мають лише рекомендаційний характер.

Безпосередньо на практичному занятті студенти можуть доповнювати відповіді один одного, заперечувати (аргументовано) проти суджень свого опонента, доводити правильність свого розв'язання задачі.

Коли запитання вичерпані, завдання розв'язане, викладач підводить підсумки диспуту, аналізує його хід, називає студентів, які показали хороші знання, а також вирішує питання, з яких не досягнуто єдиної позиції. Він також оцінює відповіді кожного студента, відзначає найбільш аргументовані та юридичне грамотні, звертає увагу на мовні огріхи, неправильне вживання юридичних термінів і понять, неточні юридичні формулювання.

Список рекомендованих джерел:

1. Закон України від 22 лютого 2000 р. «Про психіатричну допомогу».
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 червня 2005 р. № 7 «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування».
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 10-те вид., переробл. та допов. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 1360 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання шосте, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2010. – 805 с.
5. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.В. Баулін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація ;

М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 454 с.

6. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник / Алієва О.М., Гаврильченко Л. К., Гончар Т.О. та ін. ; за заг. ред. Стрельцова Є.Л. – [4-е вид., перероб. і доповн.]. – Х. : Одіссей, 2009. – 328 с.

7. Кримінальне право України : Практикум : навч. посібник / П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, П.С. Берзін та ін. ; за ред. С.С. Яценка. – [3-тє вид., перероб. і доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. літ-ри, 2010. – 640 с.

8. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах). Навчальний посібник / За заг. ред. Савченко А.В. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 328 с.

9. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник] / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. [Вид. 5-те, переробл. та доповн.]. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / За ред. О.М. Омельчука. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 208 с.

11. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.К. Гіжевський, М.О. Ліненко, І.І. Митрофанов. – К. : Атіка, 2012. – 708 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського]. – К.: Істина, 2011. – 1121 с.

РОЗДІЛ VII. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи цивільного права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з цивільного права, оволодіння студентами системою основних понять цивільного права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Цивільне право, фізична особа, юридична особа, право власності, право інтелектуальної власності, правочин, зобов'язання, спадкування.

План

1. Поняття та джерела цивільного права.
2. Суб'єкти та об'єкти цивільних правовідносин.
3. Право власності.
4. Право інтелектуальної власності.
5. Спадкове право.

1. Поняття та джерела цивільного права

Цивільне право – це галузь права, норми якого регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Цивільне право – право приватне, метою існування якого є захист приватних інтересів.

Джерелами цивільного права є Конституція України; закони України та інші (підзаконні) нормативно-правові акти; договори між учасниками цивільних правовідносин; звичаї; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України; рішення Європейського Суду з прав людини та висновки щодо застосування норм цивільного права, викладені у постановках Верховного Суду.

Основним джерелом цивільного права вважається Цивільний кодекс України, (далі – ЦК), прийнятий Верховною Радою України 16.01.2003 р. Цей кодифікований закон складається із 6 частин: 1 книга – Загальні положення; 2 книга – Особисті немайнові права фізичних осіб; 3 книга – Право власності та інші речові права; 4 книга – Право інтелектуальної власності; 5 книга – Зобов'язальне право; 6 книга – Спадкове право.

2. Суб'єкти та об'єкти цивільних правовідносин

Відповідно до ст. 2 ЦК учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим,

територіальні громади, іноземні держави. Найбільш активними суб'єктами є фізичні та юридичні особи.

Під фізичною особою розуміється людина як учасник цивільних відносин. Усі фізичні особи з моменту народження наділені цивільною правосдатністю, тобто здатністю мати цивільні права та обов'язки. У випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатой, але ще не народженої дитини. Так, згідно із ст. 1222 ЦК спадкоємцями можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку. (ст. 25 ЦК).

Другим елементом правосуб'єктності є цивільна дієздатність, тобто здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК).

Обсяг дієздатності залежить від віку та стану здоров'я людини. Розрізняють такі види дієздатності: часткову (до 14 років); неповну (від 14 до 18 років); повну (з 18 років); обмежену дієздатність.

Фізичні особи, які не досягли чотирнадцяти років (малолітні особи), мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. (купувати шкільні сніданки, квитки в кіно тощо), а також здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності. Всі інші правочини від їх імені укладають їх законні представники– батьки (усиновлювачі), опікуни (ст. 31 ЦК).

Малолітні особи не несуть відповідальності за завдану ними шкоду (ст. 31 ЦК). Шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи. Якщо малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду (ст. 1178 ЦК).

Фізичні особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітні особи) крім дрібних побутових правочинів мають право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Інші правочини неповнолітні особи вчиняють за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На вчинення неповнолітніми особами правочинів щодо транспортних засобів або нерухомого майна повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування. Якщо неповнолітній нерозумно розпоряджається своїм заробітком, стипендією, іншими доходами (зловживає спиртними напоями, грає в азартні ігри, витрачає гроші на придбання непотрібних речей тощо) за заявою батьків (піклувальника), органу опіки та піклування суд може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами або позбавити її цього права (ст. 32 ЦК).

Неповнолітня особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно. У разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі (ст. 1179 ЦК).

Повну цивільну дієздатність мають фізичні особи, які досягли вісімнадцяти років (повноліття). У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу (ст. 34 ЦК).

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. Надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та піклування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, а у разі відсутності такої згоди повна цивільна дієздатність може бути надана за рішенням суду.

Повна цивільна дієздатність також може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця (ст. 35 ЦК).

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність

усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, або якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Над такою особою встановлюється піклування.

Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Інші правочини вчиняються такою особою лише за згодою піклувальника. Шкода, завдана фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, відшкодовується нею на загальних підставах (ст.ст. 36 – 37, 1185 ЦК).

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Над такою особою встановлюється опіка. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину. Від її імені та в її інтересах діє опікун, який також несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану недієздатною фізичною особою (ст. ст. 39 – 41, 1184 ЦК).

Учасниками цивільних відносин є не лише окремі громадяни, але і створені ними колективні формування – організації, за умови визнання їх юридичними особами. Відповідно до ст. 80 ЦК юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділена цивільною правоздатністю і дієздатністю, можливістю бути позивачем та відповідачем у суді.

Об'єктами цивільних прав є те, з приводу чого суб'єкти вступають у правовідносини. Ними можуть бути речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

3. Право власності

Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ст. 316 ЦК).

Зміст права власності становлять правомочності володіння, користування та розпорядження.

Право володіння – це передбачена правовими нормами можливість власника фактично утримувати річ (фізично, організаційно тощо), панувати над нею.

Право користування – це передбачена правовими нормами можливість вилучати корисні властивості майна для задоволення потреб власника чи інших уповноважених ним осіб.

Право розпорядження – це передбачена правовими нормами можливість власника на свій розсуд самостійно визначати юридичну чи фактичну долю майна (продавати, дарувати тощо).

Суб'єктами права власності є український народ та інші учасники цивільних відносин, визначені ст. 2 ЦК, а саме: фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави.

Власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі. Держава не втручається у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 319 ЦК).

Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні. Особа може бути позбавлена права власності або обмежена у його здійсненні лише у випадках і в порядку, встановлених законом. Примусове відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього та повного відшкодування їх вартості (ст. 321 ЦК).

Право власності в Україні існує у таких формах:

1. Право власності Українського народу. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, встановлених Конституцією України.

2. Право приватної власності. Суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Склад, кількість та вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб, не є обмеженими, за винятком розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи.

3. Право державної власності. У державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна. Від імені та в інтересах держави Україна право власності здійснюють відповідно органи державної влади.

4. Право комунальної власності. У комунальній власності є майно, у тому числі грошові кошти, яке належить територіальній громаді.

Управління майном, що є у комунальній власності, здійснюють безпосередньо територіальна громада та утворені нею органи місцевого самоврядування.

За законодавством України майно може належати на праві власності не лише одній особі, а кільком особам одночасно. Право спільної власності – це право двох або більше осіб на одну річ. Таких осіб прийнято називати співвласниками. Розрізняються два види спільної власності: спільна часткова власність (з визначенням часток) та спільна сумісна власність (без визначення часток).

Держава забезпечує рівний захист прав усіх суб'єктів права власності. Власник, права якого порушені, має право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди. Власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

4. Право інтелектуальної власності

Право інтелектуальної власності – це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений ЦК та іншим законом (ст. 418 ЦК). Із цієї дефініції випливає, що об'єктами права інтелектуальної власності є, по-перше, результати інтелектуальної, творчої діяльності (твори літератури, мистецтва, науки, комп'ютерні програми, винаходи, промислові зразки тощо), а, по-друге, визначені законом інші об'єкти, які не є результатами інтелектуальної, творчої діяльності (наприклад, географічні зазначення). Конкретний перелік «інших» об'єктів встановлено у вітчизняному законодавстві з урахуванням прийнятих державою міжнародних зобов'язань.

Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права (право авторства, право на авторське ім'я, на недоторканість об'єкта тощо) та (або) майнові права (зокрема, право на використання об'єкта, виключне право дозволяти використання об'єкта іншим особам), зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається законодавством.

Особисті немайнові права належать творцеві і є чинними безстроково. За загальним правилом, ці права є невідчужуваними, тобто не можуть передаватися іншим особам. Винятки з цього правила встановлені законом. Так, ч. 2 ст. 439 ЦК передбачає, що у разі смерті

автора таке особисте немайнове право як право на недоторканість твору, охороняється особою, уповноваженою на це автором. За відсутності такого уповноваження недоторканість твору охороняється спадкоємцями автора, а також іншими заінтересованими особами. Навпаки, майнові права можуть відчужуватися, вони мають часові обмеження. Наприклад, майнові права на твір діють протягом усього життя автора і 70 років після його смерті. Надалі твір стає суспільним надбанням. Права на результати інтелектуальної, творчої діяльності неможливо сприймати на дотик, а тому інтелектуальна власність є нематеріальною.

Згідно із ст. 421 ЦК суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності відповідно до закону чи договору. Вторинними суб'єктами права інтелектуальної власності є, наприклад, спадкоємці творця, його роботодавці, особи, які набули майнові права інтелектуальної власності на підставі договорів.

Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом. Обмеження можуть бути встановлені заради суспільних чи державних інтересів. Наприклад, ст. 444 ЦК передбачає випадки вільного (без згоди автора або його правонаступника), безоплатного використання твору будь-якою особою.

Статтею 419 ЦК визначено співвідношення права інтелектуальної власності та права власності на річ (матеріальний носій об'єкта права інтелектуальної власності). Зафіксовано, що одне від одного не залежить. Нормативно закріплені важливі положення: Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. І навпаки, перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності. Так, купівля примірника книги (матеріального носія, в якому втілено твір) не робить покупця суб'єктом авторських прав.

Відповідно до ст. 431 ЦК порушення права інтелектуальної власності тягне за собою відповідальність, встановлену законодавством. Суб'єкт може захищатися самостійно, без звернення до державних органів, наприклад, за допомогою медіаторів (посередників), які допомагають владнати конфлікт. Або вправі звернутися з позовом до суду, який уповноважений постановити рішення, зокрема, про відшкодування збитків, завданих порушенням права інтелектуальної власності; стягнення із порушника незаконно отриманого доходу; виплату компенсації, що визначається судом, замість відшкодування збитків або стягнення доходу;

про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої порушенням права інтелектуальної власності з визначенням розміру відшкодування тощо.

У 2013 р. Міжнародний альянс інтелектуальної власності вніс Україну до списку держав, де систематично порушуються права інтелектуальної власності. Нова українська влада намагається проводити політику, спрямовану на захист прав інтелектуальної власності. Стратегією сталого розвитку «Україна—2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р., з метою впровадження в Україні європейських стандартів життя та виходу України на провідні позиції у світі передбачено проведення реформи захисту інтелектуальної власності. До Верховної Ради України подано відповідні законопроекти. Забезпечення належного регулювання суспільних відносин у цій сфері дозволить захистити інтереси як правовласників, так і всього суспільства загалом.

5. Спадкове право

Спадкове право – завершальна частина цивільного права, що регулює відносини, які виникають у зв'язку з переходом прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Такий перехід називається спадкуванням.

До складу спадщини входять : по-перше, права спадкодавця (наприклад, право власності на рухомі і нерухомі речі, майнові авторські права) і по-друге, обов'язки спадкодавця, які виникли внаслідок невиконання ним договорів, завдання шкоди тощо. Спадкоємці несуть відповідальність за боргами спадкодавця лише в межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Оскільки спадкування є універсальним правонаступництвом, спадкоємці не вправі прийняти лише права , а від обов'язків сплачувати борги спадкодавця відмовитись.

Відповідно до ст. 1219 ЦК не переходять у спадщину права та обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; право на аліменти.

Спадкодавцем може бути тільки фізична особа. Спадкоємцем – будь-який учасник цивільних відносин (фізична особа, юридична особа, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада, іноземна держава).

Цивільним законодавством передбачено 2 види спадкування:

1) спадкування за заповітом, 2) спадкування за законом.

Спадкування за заповітом має місце тоді, коли спадкодавець бажає сам висловити свою волю з приводу того, кому і в якій частині має перейти належне спадкодавцеві майно після його смерті.

Як зазначено у ст. 1233 ЦК, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Право на заповіт здійснюється особисто. Вчинення заповіту через представника не допускається. За своєю юридичною природою заповіт є одностороннім правочиним, а тому він повинен відповідати загальним умовам дійсності правочинів. А саме: заповідач має бути повністю дієздатним; зміст заповіту не повинен суперечити закону і має відображати справжню волю спадкодавця; заповіт повинен бути складений у встановленій законом формі.

Загальні вимоги до форми заповіту передбачені ст.1247 ЦК. Заповіт складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення. Заповіт має бути особисто підписаний заповідачем. Якщо фізична особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписатися власноручно, за її дорученням текст заповіту у її присутності підписує інша особа.

Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними законодавством. Наприклад, заповіт особи, яка перебуває на лікуванні у лікарні, а також особи, яка проживає в будинку для осіб похилого віку та інвалідів, може бути посвідчений головним лікарем, його заступником з медичної частини або черговим лікарем цієї лікарні, а також директором або головним лікарем будинку для осіб похилого віку та інвалідів.

Одним з головних принципів спадкового права є принцип свободи заповіту, а тому заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

Свобода заповіту не є безмежною. Вона обмежена правами обов'язкових спадкоємців, які незалежно від змісту заповіту, можуть успадкувати половину частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом. Право на обов'язкову частку мають малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, його непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки.

Заповідач може покласти на спадкоємця обов'язок виконати будь-яке зобов'язання на користь однієї або декількох осіб. Може обумовити виникнення права на спадкування у особи, яка призначена у заповіті, наявністю певної умови, як пов'язаної, так і не пов'язаної з її поведінкою (народження дитини, здобуття освіти тощо).

Заповідач має право у будь-який час скасувати заповіт, внести до нього зміни. або скласти новий заповіт. Заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або у тій частині, в якій він йому суперечить (ст. 1254 ЦК).

Спадкування за законом має місце у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини.

При спадкуванні за законом спадщина переходить до осіб, визначених у ст.ст. 1261 – 1265 ЦК. Спадкоємці за законом одержують право на спадкування чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини або на підставі рішення суду (ст. 1259 ЦК).

У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця (кровні та усиновлені), у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки (у т.ч. усиновлювачі).

У другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

У третю чергу право на спадкування за законом мають рідні дядько та тітка спадкодавця.

У четверту чергу право на спадкування за законом мають особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини.

У п'яту чергу право на спадкування за законом мають інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно, а також утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї, але не менш як п'ять років одержували від нього матеріальну допомогу, що була для них єдиним або основним джерелом засобів до існування.

Законодавством передбачено спадкування за правом представлення. Наприклад, внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини.

Частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Спадкоємці можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них, уклавши між собою угоду.

Спадкоємець за заповітом чи за законом має право прийняти спадщину або не прийняти її. Законодавством передбачено три способи прийняття спадщини.

1. Фактичне прийняття. Так, спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом 6 місяців з часу відкриття спадщини, він не заявив про відмову від неї.

2. Другий спосіб стосується окремих категорій осіб. Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків, коли їх представники протягом 6 місяців з часу відкриття спадщини, не заявили про відмову від прийняття спадщини.

3. Подання заяви про прийняття спадщини. Спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має протягом 6 місяців з часу відкриття спадщини подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини. За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини, а якщо до складу спадщини входить нерухоме майно – за його місцезнаходженням, зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою. Така заява подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини, а нерухоме майно – за його місцезнаходженням.

Список рекомендованих джерел:

1. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Ортинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.: іл.

2. Правознавство: підручник /за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.

3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.

4. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

5. Ромовська З. Українське цивільне право: Спадкове право. Академічний курс. Підручник. – К.: ВД Дакор, 2013. – 304 с.

6. Погорілко В.Ф. Правознавство: підручник. – К.: Каравела, 2010. – 592 с.

7. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Турскова В.С. Цивільне право України: навчальний посібник. Т.1 – Донецьк.: Юго-Восток, 2012. – 586 с.

8. Цивільне право України: Підручник / За заг. ред. В.І.Борисової, І.В.Спасибо-Фатєєвої, В.Я.Яроцького. 2-ге видання, перер. та доп.– Х.: Право, 2014. – Т.1. – 656 с.

9. Цивільне право України: Підручник. Загальна частина / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, Р.А. Майданика – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 736 с.

10. Шпиталенко Г.А., Шпиталенко Р.Б. Основи правознавства: Навч. посібн. / За ред. І.П.Лаврінчук. – К.: Каравела, 2008. – 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи цивільного права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з цивільного права, оволодіння студентами системою основних понять цивільного права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Цивільне право, фізична особа, юридична особа, право власності, право інтелектуальної власності, правочин, зобов'язання, кредитор, боржник, договір, спадкування.

План

1. Поняття та джерела цивільного права.
2. Суб'єкти та об'єкти цивільних правовідносин.
3. Право власності.
4. Право інтелектуальної власності.
5. Зобов'язальне право.
6. Спадкове право.

Самостійна робота студентів

Задача 1

Д. Куратченко, батько двох малолітніх дітей, захопився грою у карти. Через нескінченні поразки сім'я терпіла великі нестатки. Дітям часто нічого було дати їсти. Дружина Д. Куратченка звернулася до керівника підприємства, де працював її чоловік, з проханням видавати його заробітну плату їй. Директор прохання задовольнив.

Чи правомірним є рішення директора?

Задача 2

Учень 10-го класу загальноосвітньої школи 16-ти річний Михайло Самохвалов під час шкільної перерви побив учня другого класу Ігоря Юрченка, при цьому заподіяв йому тілесні ушкодження. Батьки І. Юрченка пред'явили судовий позов до навчального закладу про відшкодування моральної та майнової шкоди (витрати на лікування, купування медикаментів).

1. Хто повинен нести відповідальність за шкоду, завдану неповнолітньою особою?

2. Чи підлягає позов задоволенню?

1. Дайте визначення поняттям: «правочин», «позовна давність», «довіреність», «пеня», «сервітут», «винахід», «іпотека».
2. Складіть схему «Класифікація особистих немайнових прав фізичної особи».
3. Порівняйте спадковий договір і договір довічного утримання.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Відшкодування моральної шкоди як спосіб захисту цивільних прав та інтересів. 2. Комп'ютерна програма як об'єкт права інтелектуальної власності. 3. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації фізичної особи.

Питання для самостійної перевірки знань

- Який обсяг цивільної дієздатності має фізична особа у віці від 14 до 18 років?
- Які ознаки притаманні юридичній особі?
- Що є змістом права власності?
- Які підстави набуття і припинення права власності вам відомі ?
- Назвіть види права спільної власності.
- Охарактеризуйте джерела права інтелектуальної власності.
- Назвіть об'єкти авторського права.
- Охарактеризуйте види забезпечення виконання зобов'язань.
- Коли має місце спадкування за законом?
- Назвіть черги спадкоємців за законом.
- В чому полягає особливість секретного заповіту?

Методичні рекомендації

Робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Ортинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.: іл.

2. Правознавство: підручник /за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
4. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
5. Ромовська З. Українське цивільне право: Спадкове право. Академічний курс. Підручник. – К.: ВД Дакор, 2013. – 304 с
6. Погорілко В.Ф. Правознавство: підручник. – К.: Каравела, 2010. – 592 с.
7. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Турскова В.С. Цивільне право України: навчальний посібник. Т.1— Донецьк.: Юго-Восток, 2012. – 586 с.
8. Цивільне право України: Підручник / За заг. ред. В.І.Борисової, І.В.Спасибо-Фатєєвої, В.Я.Яроцького. 2- ге видання, перер. та доп.– Х.: Право, 2014. – Т.1. – 656 с.
9. Цивільне право України: Підручник. Загальна частина / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, Р.А. Майданика – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 736 с.
10. Шпиталенко Г.А., Шпиталенко Р.Б. Основи правознавства: Навч. посібн. / За ред. І.П.Лаврінчук. – К.: Каравела, 2008. – 376 с.

РОЗДІЛ VIII. СІМЕЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи сімейного права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з сімейного права, оволодіння студентами системою основних понять сімейного права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Сімейне право, шлюб, подружжя, особисті немайнові та майнові правовідносини, шлюбний договір, дитина, аліменти.

План

1. Поняття та джерела сімейного права.
2. Загальні положення про шлюб.
3. Права та обов'язки подружжя.
4. Права та обов'язки матері, батька і дитини.

1. Поняття та джерела сімейного права

Питання про місце сімейного права в системі права вирішується не одним поколінням юристів. З цього приводу висловлені дві думки: 1) сімейне право є підгалуззю цивільного права; 2) сімейне право – самостійна галузь права. Прибічники першої та другої точок зору єдині у тому, що сімейне право – це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини, які випливають із шлюбу, споріднення, усиновлення, опіки та піклування, прийняття дитини в сім'ю для виховання та з інших підстав, які не заборонені законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства і базуються на рівності та майновій самостійності їх учасників.

Джерелами сімейного права є Конституція України; закони України та інші (підзаконні) нормативно-правові акти; договори між учасниками сімейних правовідносин; звичаї; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; рішення Європейського Суду з прав людини та висновки щодо застосування норм сімейного права, викладені у постановках Верховного Суду.

Основним джерелом сімейного права вважається Сімейний кодекс України, (далі – СК), прийнятий Верховною Радою України 10.01.2002 р. Він визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів. Метою

регулювання сімейних відносин є зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

2. Загальні положення про шлюб.

Шлюб є стародавнім правовим інститутом. Цим і пояснюється існування різних теорій його сутності (шлюб – це договір; шлюб – це таїнство; шлюб – інститут особливого роду). Відповідно до ст. 21 СК шлюб – це сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Із цього визначення випливає, що в Україні дозволено укласти шлюб тільки між особами різної статі, а тому створення союзу двома жінками або двома чоловіками не тягне за собою виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Термін «союз» підкреслює законодавче визнання теорії договірної природи шлюбу. Законом передбачена обов'язковість державної реєстрації такого союзу. Жінку та чоловіка, які проживають однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу не можна вважати подружжям. Вінчання (шлюбна церемонія в церкві) не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану.

Умовами укладення шлюбу є:

– досягнення особами, які бажають одружитися, шлюбного віку на день реєстрації шлюбу, а саме 18 років як для чоловіків, так і для жінок. Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. СК не встановлює ані різниці у віці між особами, що бажають зареєструвати шлюб, ані віку, по досягненні якого особа вже не може одружитися;

– добровільна згода жінки та чоловіка на одруження.

Перешкоди до шлюбу:

– перебування хоча б однієї із сторін в іншому зареєстрованому шлюбі. Жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному зареєстрованому у відповідних органах шлюбі, а право на повторний шлюб виникає в кожного з них лише після припинення попереднього шлюбу (ст. 25 СК).

– наявність близького споріднення. Ст. 26 СК не допускається укладання шлюбу між родичами прямої лінії споріднення (наприклад, дід і онука), між повнорідними і неповнорідними братами й сестрами, між

двоюрідними братами та сестрами, рідними тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

– наявність відносин усиновлення.

Порядок вступу до шлюбу передбачає:

- подання заяви про реєстрацію шлюбу до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану;
- ознайомлення наречених з їхніми правами та обов'язками; повідомлення один одного про стан свого здоров'я. Держава забезпечує створення умов для здійснення добровільного медичного обстеження наречених;

зобов'язання особи, яка відмовилася від шлюбу, відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля. Такі затрати не підлягатимуть відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, прихованням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

За правилами ст.ст. 32, 34 СК шлюб реєструється в присутності наречених після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку. У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених протягом одного місяця.

З метою апробації європейських стандартів у сфері державної реєстрації актів цивільного стану та забезпечення реалізації гарантованого державою права на шлюб, насамперед для жителів тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 р. ухвалено пілотний проект щодо реєстрації шлюбу протягом однієї доби. Це дозволено, зокрема, в Маріуполі, Сєвєродонецьку, Херсоні, Києві, Одесі, Львові.

Реєстрація шлюбу засвідчується свідоцтвом про шлюб. Порушення вимог, встановлених ст.ст. 22, 24 – 26 СК є підставою недійсності шлюбу.

Відповідно до ст. 104 СК шлюб припиняється: а) внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим; б) внаслідок розірвання шлюбу.

Розірвання шлюбу може здійснюватися державним органом реєстрації актів цивільного стану (статті 106, 107 СК) або судом (статті 109–110 СК).

Згідно із ч. 1 ст. 106 СК розірвання шлюбу здійснюється державним органом реєстрації актів цивільного стану за наявності умов: а) подружжя не має неповнолітніх дітей та б) існує взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу. Шлюб розривається за заявою одного з подружжя, якщо другий з них: а) визнаний судом безвісно відсутнім; б) визнаний судом недієздатним.

В інших випадках подружжя повинні звертатися до суду. Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 112 СК).

Ст. 119 СК врегульовано запозичений у західноєвропейських країн інститут окремого проживання подружжя (сепарації). Режим окремого проживання може бути встановлено лише судом: а) за взаємною заявою подружжя; б) за позовом одного з подружжя. Спонукає до сепарації можуть сімейні негаразди, трудова міграція тощо.

Відповідно до ст. 120 СК у разі встановлення режиму окремого проживання виникають такі наслідки: майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважається спільною сумісною власністю; дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважається такою, що походить від її чоловіка. Встановлення сепарації юридично не припиняє шлюбу.

3. Права та обов'язки подружжя.

Сімейний союз породжує виникнення особистих немайнових та майнових правовідносин подружжя.

До особистих немайнових прав подружжя належать право на материнство та право на батьківство; право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності; на фізичний та духовний розвиток; на вибір та зміну прізвища; на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї; на свободу та особисту недоторканність (ст. ст. 49 – 54, 56 СК).

Дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Чоловік зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері, а дружина зобов'язана утверджувати в сім'ї повагу до батька. Дружина та чоловік зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї (ст. 55 СК).

Санкцій за невиконання подружжям особистих немайнових обов'язків законодавством прямо не передбачено. Однак зловживання одним із подружжя особистими немайновими правами чи обов'язками, нехтування інтересами сім'ї може бути підставою для розірвання шлюбу,

а в ряді випадків тягне для одного з подружжя – правопорушника негативні наслідки в майновій сфері. Наприклад, зменшення його частки у спільному майні при його поділі (ч. 2 с. 70 СК).

Майновими правовідносинами подружжя є: а) відносини з приводу майна та б) аліментні правовідносини.

За загальним правилом, закріпленим у ст.60 СК майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Спільним визнається майно незалежно від того, на кого з подружжя воно оформлено. Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання спільним майном. Вони мають право на його поділ. При цьому частки дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. При вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення,

Разом із тим кожен із подружжя може мати майно, яке належить на праві власності йому особисто. Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є: майно, набуте нею, ним до шлюбу; за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; житло, земельна ділянка, набуті нею, ним за час шлюбу внаслідок їх приватизації; речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя тощо (ст. ст. 57, 58 СК). Той із подружжя, хто є власником майна, визначає режим володіння, користування та розпорядження ним з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей.

Дружина та чоловік повинні матеріально підтримувати один одного (ч. 1 ст. 75 СК). Це питання вирішується у добровільному або у примусовому порядку через суд. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу. Дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності.

Дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка – батька дитини до досягнення дитиною трьох років, а якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку – до досягнення дитиною шести років. Це право зберігається і в разі розірвання шлюбу. Аналогічні права має чоловік, з яким проживає дитина. Якщо один із подружжя, в тому числі і працездатний, проживає з дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього

догляду, і опікується нею, він має право на утримання за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою. За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів одному з подружжя суд визначає з урахуванням можливості одержання утримання від повнолітніх дочки, сина, батьків та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення.

Майнові відносини подружжя можуть визначитися не тільки законом, а й договором. Серед подружніх договорів особливе місце займає шлюбний договір, під яким розуміється згода наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків подружжя, пов'язаних з укладенням шлюбу, його існуванням та припиненням.

Сторони у шлюбному договорі вправі визначити: а) правовий режим майна (ст. 97 СК). Наприклад, можуть домовитися про те, що майно, набуте за час шлюбу буде не спільною сумісною власністю подружжя, а особистою приватною власністю кожного з них; б) порядок користування житлом (ст. 98 СК); в) право на утримання (ст. 99 СК).

Відповідно до ст. 93 СК шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми. Тому, наприклад, не будуть відповідати закону умови шлюбного договору щодо виховання в дітях прихильності до певної релігії. Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК (ч. 4 ст. 93). Тому батьки не вправі укласти шлюбний договір, за яким дитина буде позбавлена права на аліменти, права на проживання в певному житловому приміщенні тощо. Шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище.

Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На це майно поширюються положення гл.8 СК, яка регулює майнові відносини подружжя (ст.74 СК). Тобто законодавець урівняв фактичне подружжя у майнових правах з подружжям зареєстрованим.

4. Права та обов'язки матері, батька і дитини.

Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації

актів цивільного стану. Відповідно до ст. 6 СК правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини загалом не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини. Так само діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків, незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою. Неповнолітні батьки мають такі ж права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно. (ст. 156 СК).

Сімейне законодавство визначає особисті немайнові права, які належать дитині: право жити та виховуватись у сім'ї, право на ім'я, по батькові та прізвище, право висловлювати свою думку, право на спілкування з батьками та іншими родичами, право на свободу переміщення та вибору місця проживання, право на свій захист.

До особистих немайнових прав батьків відносяться, зокрема право на особисте виховання дитини; на залучення до виховання дитини інших осіб; право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб, права по захисту своєї дитини.

Згідно з ч. 1 ст. 242 ЦК батьки є законними представниками своїх дітей. Батьки мають право на самозахист своєї дитини, а також право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дітей як їх законні представники без спеціальних на те повноважень (ст. 154 СК).

Батьки не лише мають право, а й зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Законодавством забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (ст. ст. 150 – 151 СК).

Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. За відсутності згоди між батьками з цього питання той, хто проживає окремо від дитини, може звернутися із заявою до органу опіки і піклування для вирішення спору або з позовом до суду (ст. ст. 157 – 159 СК).

Місце проживання дитини, яка не досягла 10 років, визначається за згодою батьків, а по досягненні дитиною 10-ти років – за спільною

згодою батьків і самої дитини (ст. 160 СК). За відсутності згоди щодо того, з ким із батьків буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 1 ст. 161 СК). Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Відповідно до ст. 155 СК здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. Зокрема, такі особи можуть бути позбавлені судом батьківських прав (ст. 164 СК).

Майновими правовідносинами батьків та дітей є: а) відносини з приводу майна та б) аліментні правовідносини.

Батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Правовідносини батьків і дітей щодо утримання (аліментування) залежно від самої зобов'язаної особи можна поділити на дві основні групи. Першу становлять аліментні зобов'язання батьків. Ця група включає чотири види зобов'язань:

по-перше, зобов'язання батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК);

по-друге, зобов'язання батьків брати участь у додаткових витратах на неповнолітню дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). (ст. 185 СК);

по-третє, зобов'язання батьків щодо утримання повнолітніх дочки, сина, що продовжують навчання до 23 років й у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги. Такий обов'язок покладається на батьків на умови, що останні можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 199 СК);

по-четверте, зобов'язання батьків щодо утримання непрацездатних повнолітніх дочки, сина, які потребують матеріальної допомоги (ст. 198 СК).

Другу групу правовідносин становлять аліментні зобов'язання повнолітніх дочки, сина щодо утримання батьків, до якої входять:

по-перше, зобов'язання повнолітніх дочки, сина щодо утримання непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги (ст. 202 СК);

по-друге, зобов'язання повнолітніх дочки, сина, а у виняткових випадках, дитини, яка має достатній дохід, брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю (статті 203, 206 СК).

Серед аліментних правовідносин батьків та дітей особливе значення надається правовідносинам, за якими батьки зобов'язані утримувати

дитину до її повноліття. Закон передбачає два порядки сплати батьками аліментів на дитину: добровільний та примусовий (через суд). СК передбачає два способи визначення розміру аліментів: 1) у частці від заробітку (доходу) матері, батька дитини та 2) у твердій грошовій сумі. Донедавна розмір аліментів визначався лише у судовому рішенні з врахуванням, насамперед, стану здоров'я та матеріального становища дитини та платника аліментів.

З метою посилення захисту права дитини на належне утримання Законом України від 17.05.2017 р. було вдосконалено порядок стягнення аліментів. Відтепер той із батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина, має право звернутися до суду із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину або із заявою про видачу судового наказу про стягнення аліментів у розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Проголошено, що аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини, а той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина (від 14 до 18 років) має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання, а також на самостійне одержання аліментів та розпорядження ними відповідно до Цивільного кодексу України.

Збільшено мінімальний розмір аліментів на одну дитину з 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до 50 %.

6 лютого 2018 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів». Цей нормативний акт передбачає нові засоби примусового виконання рішень до боржника, який не сплачує аліменти більше ніж шість місяців.

Зокрема, постановою державного виконавця такий боржник тимчасово обмежується у праві виїзду за межі України; у праві керування транспортними засобами; у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною зброєю, у праві полювання. Закон про посилення відповідальності за несплату аліментів спрямований на забезпечення належного виконання рішень щодо стягнення аліментів, що дозволить зменшити заборгованість зі сплати

аліментів, а також забезпечить належне утримання осіб, які отримують аліменти.

Список рекомендованих джерел:

1. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Ортинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.: іл.
2. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
4. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
5. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник.-К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
6. Сімейне право України: підручник / Л.М.Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І.Борисової та І.В.Жилінкової. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 288 с.
7. Сімейне право України : підручник / за ред. Є.О.Харитонова, Н.Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2010. – 320 с.
8. Сімейне право України: підручник / С.Б. Булеца, В.В. Заборівський, В.Г. Фазикош. За ред. С.Б. Булеци. – К.: Знання, 2015. – 375 с.
9. Сімейне право України : підручник / за ред. О.В.Дзери – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 420 с.
10. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Васильченко Н.В., Турскова В.С. Сімейне право України: навчальний посібник. – Донецьк.: Донбас, 2014. – 341 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи сімейного права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з сімейного права, оволодіння студентами системою основних понять сімейного права.

Перелік ключових термінів та понять теми

Сімя, шлюб, подружжя, особисті немайнові та майнові правовідносини, дитина, аліменти, усиновлення, опіка та піклування, патронат, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу.

План

1. Сім'я та шлюб за сімейним законодавством.
2. Особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя.
3. Особисті немайнові та майнові правовідносини батьків і дітей.
4. Форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.
 - 4.1. Усиновлення.
 - 4.2. Опіка та піклування.
 - 4.3. Патронат над дитиною.
 - 4.4. Прийомна сім'я.
 - 4.5. Дитячий будинок сімейного типу.

Самостійна робота студентів

Задача 1

Подружжя Оксана та Роман Шевченко розірвали шлюб і тепер проживають окремо. Їх сьомірочний син Максим залишився жити з матір'ю. Бажаючи помститися колишньому чоловікові за сімейну зраду, О.Шевченко не дозволяє йому спілкуватися з сином.

1. Які права надані законом тому з батьків, хто проживає окремо від дитини?

2. До яких органів може звернутись Р.Шевченко для вирішення спору щодо участі у вихованні сина?

Задача 2

Подружжя Олена та Федір Кузнецови розірвали шлюб у 2016 році, їх п'ятирічний син Михайло залишився жити з матір'ю. У 2018 р. Олена Кузнецова одружилася з Валерієм Симоненком і тепер з новим чоловіком виховує сина. В.Симоненко погодився з пропозицією дружини усиновити її дитину, дати хлопчику своє прізвище та по батькові. Ф.Кузнецов заперечень проти цього не має.

Яким чином вирішуються питання усиновлення? Надайте відповідь з посиланням на норми чинного законодавства.

1. Дайте визначення поняттям: «сім'я», «наречені», «фіктивний шлюб», «усиновлення», «патронат над дитиною», «прийомна сім'я», «дитячий будинок сімейного типу».

2. Яким чином визначається походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій?

3. Охарактеризуйте договір про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно.

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Основні засади (принципи) сімейного права. 2. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами сімейного законодавства. 3. Поняття прийомної сім'ї та її відмінність від інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання для самостійної перевірки знань

- Проаналізуйте джерела сімейного права.
- Назвіть ознаки шлюбу.
- Яке майно є особистою приватною власністю дружини та чоловіка?
- Яке майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності?
- Що складає зміст шлюбного договору?
- Охарактеризуйте особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.
- Хто визначає місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років?
- Назвіть підстави позбавлення батьківських прав.
- У яких випадках припиняється обов'язок батьків утримувати дитину?
- Які умови, порядок та правові наслідки усиновлення?
- Охарактеризуйте права та обов'язки опікунів і піклувальників.

Методичні рекомендації

Робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального

творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Ортинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.: іл.
2. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
3. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
4. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
5. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник.-К.: Правова єдність, 2009. – 500 с.
6. Сімейне право України: підручник / Л.М.Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І.Борисової та І.В.Жилінкової. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 288 с.
7. Сімейне право України : підручник / за ред. Є.О.Харитонов, Н.Ю. Голубєвої. – К.: Істина, 2010. – 320 с.
8. Сімейне право України: підручник / С.Б. Булеца, В.В. Заборівський, В.Г. Фазикош. За ред. С.Б. Булеци. – К.: Знання, 2015. – 375 с.
9. Сімейне право України : підручник / за ред. О.В.Дзери – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 420 с.
10. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Васильченко Н.В., Турскова В.С. Сімейне право України: навчальний посібник. – Донецьк.: Донбас, 2014. – 341 с.

РОЗДІЛ VIII. ТРУДОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи трудового права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з трудового права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Трудове право, трудовий договір, колективний договір, підстави припинення трудового договору, робочий час, час відпочинку, трудова дисципліна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

План

1. Поняття трудового права, його джерела. Місце Кодексу законів про працю в системі трудового права України.
2. Колективний і трудовий договори.
3. Підстави припинення трудового договору.
4. Робочий час. Час відпочинку.
5. Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

1. Поняття трудового права, його джерела. Місце Кодексу законів про працю в системі трудового права України.

Трудові правовідносини – це відносини, які формуються між працівником і власником чи його уповноваженим і базуються на змісті трудового договору.

Характерні ознаки трудових правовідносин:

- одним із учасників правовідносин є працівник, який особистою працею виконує свої обов'язки, включаючись до складу колективу підприємства, організації чи установи;
- відповідно до суспільного поділу праці предметом зобов'язань працівника є виконання ним певної трудової функції всередині кооперації праці;
- праця виконується в умовах певного правового режиму, працівник підкоряється внутрішньому трудовому розпорядку, який визначає умови спільної діяльності всіх працівників.

Основний нормативний акт трудового права – Кодекс законів про працю (КЗпП) був прийнятий 10.12.1971 р., набрав чинності 01.06.1972 р. Він складається з 18 глав, які об'єднують 265 статей. Майже в кожному із них внесені суттєві зміни і доповнення, пов'язані з переходом

Україні до ринкової економіки (ВР прийняла приблизно 40 законів, більше 10 статей вилучено з Кодексу). На сьогодні КЗП складається з 20 глав.

2. Колективний і трудовий договори

Умови й порядок прийняття на роботу. Контракт (за КЗП).

Трудова дієздатність настає з 16-річного віку.

У виняткових випадках, за попередньою згодою одного з батьків, трудовий договір може бути укладений з неповнолітнім, якому виповнилося 15 років.

Трудовий договір – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

Зміст трудового договору – права і обов'язки сторін. Працівник і власник (уповноважений ним орган) укладають угоду, в якій обумовлюється зміст (умови) договору.

Умови договору:

а) безпосередні (визначаються сторонами). Їх поділяють на:

- необхідні – умови, без досягнення домовленості по яких договір не буде укладений (місце роботи, спеціальність, кваліфікація, посада та розмір заробітної плати);

- додаткові – такі умови, як випробування при прийнятті на роботу, сумісництво професій, соціально-побутові пільги (житло, дитячий садок, організація громадського харчування та інші).

б) похідні – умови, що передбачені у законодавстві (охорона праці, матеріальна, дисциплінарна відповідальність та інші умови).

Види трудового договору:

- безстроковий – укладається на невизначений строк;

- на визначений строк – встановлюється за погодженням сторін;

- такий, що укладається на час виконання певної роботи.

Трудовий договір укладається в усній і письмовій формі. Додержання письмової форми є обов'язковим:

- при організованому наборі працівників;

- при укладанні трудового договору про роботу в районах крайньої Півночі і в місцевостях, прирівняних до них;

- при укладенні контракту;

- коли працівник наполягає на укладенні трудового договору в письмовій формі;

- в інших випадках, передбачених законодавством України.

Забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу. Будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається.

При укладенні трудового договору вимагаються документи: паспорт, трудова книжка, документи про професійну підготовку або освіту

Якщо громадянин влаштовується на роботу вперше, то замість трудової книжки він повинен пред'явити довідку про останнє заняття: в містах – від житлово-експлуатаційних організацій, у сільській місцевості – від сільської Ради.

При укладенні трудового договору забороняється вимагати від осіб, які поступають на роботу, відомості про їх партійну і національну приналежність, походження та документи, подання яких не передбачено законодавством.

Забороняється укладення трудового договору з громадянином, якому за медичним висновком запропонована робота протипоказана за станом здоров'я.

Укладення трудового договору оформляється наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу про зарахування працівника на роботу. Якщо наказ не був виданий, але особа фактично приступила до роботи, то трудовий договір вважається укладеним.

При укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Загальний строк випробування не може перевищувати 3-х місяців, а для робітників – одного місяця. Якщо протягом строку випробування встановлено невідповідність працівника роботі, на яку його прийнято, власник або уповноважений ним орган протягом цього строку можуть розірвати трудовий договір.

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу:

- осіб, які не досягли 18 років;
- молодих робітників після закінчення професійних, навчально-виховних закладів;
- молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів;

- осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби;

- інвалідів, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи.

Контракт – це договір, укладений письмово, який встановлює права і обов'язки для обох сторін і обумовлює певні строки. Контракти як особлива форма трудового договору спрямовуються на забезпеченні умов для ініціативності та самостійності працівника з урахуванням його індивідуальних здібностей і професійних навичок, підвищення взаємодії відповідальності сторін, правову й соціальну захищеність працівника.

В контракті передбачаються:

- строк його дії;
- обов'язки й відповідальність сторін;
- права сторін;
- умови організації і оплати праці;
- соціально-побутові умови;
- інші умови, необхідні працівникові для виконання зобов'язань;
- підстави припинення та розірвання контракту.

Контракт набирає чинності з моменту його підписання сторонами і може бути змінений тільки за згодою сторін. Контракт оформляється у 2-х примірниках, що мають однакову юридичну силу, і зберігається у кожної із сторін контракту.

Контракт може бути укладений на строк до 5-ти років (але не менше 1 року). Конкретний строк контракту визначається угодою сторін. За 2 місяці до закінчення строку чинності контракту за угодою сторін він може бути продовжений або укладений на новий строк.

Умови контракту не можуть погіршувати становище працівника, якого приймають (наймають) на роботу, порівняно з умовами, передбаченими чинним законодавством, угодами і колективним договором.

Контракт повинен передбачати зобов'язання роботодавця щодо компенсації моральної та матеріальної шкоди, заподіяної працівникові у разі дострокового розірвання контракту: працівником – з причини невиконання чи неналежного виконання роботодавцем зобов'язань, передбачених контрактом; роботодавцем – з підстав, не передбачених чинним законодавством та контрактом.

До початку роботи за укладеним договором власник або уповноважений ним орган зобов'язаний:

- роз'яснити працівникові його права і обов'язки та проінформувати під розписку про умови праці, наявність на робочому місці небезпечних

і шкідливих виробничих факторів та можливі наслідки їх впливу на здоров'я працівника, пільги і компенсації за роботу в таких умовах;

- ознайомити працівника з правилами внутрішнього трудового розпорядку та колективним договором;

- визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами;

- проінструктувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці та протипожежної охорони.

Працівникам, які стають на роботу вперше, трудова книжка оформляється не пізніше 5 днів після прийняття на роботу. До трудової книжки заносяться відомості про роботу, заохочення та нагороди за успіхи в роботі.

Працівник повинен виконувати доручену йому роботу особисто і не має права передоручати її виконання іншій особі, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Колективний договір – угода, що укладається на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності і господарювання, які використовують найману працю і мають права юридичної особи. Колективний договір може укладатися в структурних підрозділах підприємства в межах компетенції цих підрозділів.

Сторони колективного договору:

- власник або уповноважений ним орган;
- однією або кількома профспілковими чи іншими уповноваженими на представництво трудовим колективом органами, а у разі відсутності таких органів – представниками трудящих, обраними і уповноваженими трудовим колективом.

Зміст колективного договору становлять взаємні зобов'язання сторін щодо регулювання виробничих, трудових, соціально-економічних відносин. Згідно із законом України від 01.07.1993 р. «Про колективні договори і угоди» до питань, що становлять зміст колективного договору, відносяться:

- зміни в організації виробництва і праці;
- забезпечення продуктивності зайнятості;
- нормування і оплати праці, встановлення форми, системи, розмірів заробітної плати, інших видів трудових виплат (доплат, надбавок, премій);

- встановлення гарантій, компенсацій, пільг;
- участь трудового колективу у формуванні, розподілі і використанні прибутку підприємства (якщо це передбачено статутом);

- режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку;
- забезпечення житлово-побутового, медичного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку працівників;

- умови праці і охорони праці;
- гарантії діяльності профспілкового чи інших представницьких організацій трудящих.

Колективний договір може передбачати додаткові гарантії, соціально-побутові пільги порівняно з чинним законодавством і угодами. Забороняється включати до колективних договорів умови, що погіршують становище працівників порівняно з чинним законодавством, колективними договорами та угодами.

Процес створення та укладення колективного трудового договору:

- створення проекту;
- використання примирних процедур для врегулювання розбіжностей під час ведення колективних переговорів;
- обговорення у трудовому колективі і винесення на розгляд загальних зборів (конференції) трудового колективу;
- схвалення проекту загальними зборами (конференцією) трудового колективу;
- підписання уповноваженими представниками сторін не пізніше як через 5 днів з моменту його схвалення, якщо інше не встановлено зборами (конференцією) трудового колективу;
- реєстрація.

Контроль за виконанням колективного договору, угоди проводиться безпосередньо сторонами, що їх уклали, чи уповноваженими ними представниками. На осіб, які представляють власника або уповноважений ним орган чи профспілку або інші уповноважені трудовим колективом органи, і з вини яких порушено чи не виконано зобов'язання щодо колективного договору (угоди), накладається штраф до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і вони також несуть дисциплінарну відповідальність аж до звільнення з посади.

Порядок реєстрації колективного договору.

Колективні договори бувають галузеві або регіональні. Вони підлягають підвідомчій реєстрації Міністерством праці України.

Колективні договори підлягають реєстрації місцевими органами державної виконавчої влади.

Колективний договір набирає чинності з дня його підписання представниками обох сторін або з дня, зазначеного у ньому. Після закінчення строку дії колективний договір продовжує діяти до того часу, поки сторони не укладуть новий або не переглянуть чинний, якщо інше не передбачено договором.

Колективний договір зберігає чинність у разі зміни складу, структури, найменування уповноваженого власником органу, від імені якого укладено цей договір, а також у разі реорганізації підприємства,

організації, установи, але протягом строку, на який його укладено, або може бути переглянутий за згодою сторін.

У разі ліквідації підприємства колективний договір діє протягом усього строку проведення ліквідації.

Положення колективного договору поширюється на всіх працівників підприємства, організації, установи незалежно від того, чи є вони членами профспілки, і є обов'язковими як для власника або уповноваженого ним органу, так і для працівників підприємства, організації, установи.

3. Підстави припинення трудового договору

Підставами припинення трудового договору (за КЗпП) є:

- угода сторін;
- закінчення строку (п. 2 і 3 ст. 23 КЗпП);
- призов або вступ працівника на військову службу, відправлення на альтернативну (невійськову) службу;
- розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38, 39 КЗпП);
- розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (ст. 40, 41 КЗпП);
- розірвання трудового договору на вимогу профспілкового органу чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу;
- переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, установу, організацію або перехід на виборну посаду;
- відмова працівника від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- набрання законної сили вироку суду, яким працівника засуджено до позбавлення волі, виправних робіт не за місцем роботи або до іншого покарання, яке виключає можливість продовження даної роботи;
- підстави, передбачені контрактом.

Порядок припинення трудового договору з ініціативи працівника:

1. Працівник, який уклав трудовий договір на не визначений строк, має право його розірвати за власним бажанням, попередивши про це власника письмовою заявою за 2 тижні (юридична підстава звільнення). До закінчення строку попередження працівник має право відкликати свою заяву, за винятком випадків, коли на його місце вже було запрошено іншого працівника за переведенням. За наявності поважних причин договір розривається в строк, про який просить працівник.

Після закінчення цього строку керівник зобов'язаний видати наказ про звільнення працівника, повернути йому трудову книжку, в якій записати причину звільнення, і провести розрахунок.

Звільнення за власним бажанням осіб, які відбувають строк покарання (виправні роботи без позбавлення волі) допускається лише за згодою органів, що видають виконанням цього вироку суду.

При розірванні трудового договору з поважних причин (наприклад, в зв'язку з переїздом в іншу місцевість; вступ до навчального закладу; вихід на пенсію та ряд інших) керівник підприємства повинен розірвати договір у строк, про який просить працівник.

2. Якщо працівник уклав трудовий договір на визначений строк, то керівник не зобов'язаний звільнити працівника за власним бажанням навіть після подання ним заяви і закінчення двотижневого строку. Існує правило, що до закінчення строку договору він може бути розірваний на вимогу працівника у разі:

- хвороби працівника;
- його інвалідності;
- якщо керівник порушує трудове законодавство.

Якщо між працівником і керівником з цього приводу виникає спір, то його вирішує комісія по трудових спорах підприємства або суд.

Керівник підприємства має право звільнити працівника, якщо закінчився строк трудового договору. Закінчення строку договору є юридичною підставою його припинення. Якщо строк договору закінчився і працівник не був звільнений, то вважається, що він тепер буде працювати за договором на невизначений строк.

Звільнення працівника під примусом, погрозами, або з порушенням чинного законодавства може бути оскаржене у судовому порядку.

Порядок припинення трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу:

Юридичні підстави звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (випадки, коли працівник не бажає звільнитись з роботи, але на такому звільненні наполягає керівник підприємства) передбачені ст. ст. 40 і 41 КЗпП.

Розірвання трудового договору за ініціативою власника чи ним уповноваженого органу допускається у таких випадках:

- зміни в організації виробництва і праці (у тому числі й скорочення чисельності штату працівників);
- невідповідність посаді або виконуваній роботі через недостатню кваліфікацію чи за станом здоров'я (перш ніж звільнити працівника, власник зобов'язаний запропонувати йому на тому ж підприємстві іншу роботу, якщо вона є);
- систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, якщо до нього раніше вживалися заходи дисциплінарного або громадського покарання;

- прогул (у тому числі відсутність на робочому місці більш 3-х годин протягом робочого дня) без поважних причин;
- невихід на роботу впродовж 4-х місяців підряд через хворобу, якщо не встановлено інший строк;
- поновлення на роботі того, хто раніше виконував роботу;
- поява на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;
- крадіжка за місцем роботи державного чи громадського майна, встановлені вироком суду, що набрав законної сили, чи постановою органу, до компенсації якого входить накладення адміністративного стягнення або застосування заходів громадського впливу.

Для окремих категорій працівників в КЗпП передбачені додаткові підстави для звільнення за ініціативою власника:

- за одноразове грубе порушення трудових обов'язків керівним працівником (керівники підприємств, установ, організацій, керівники філіалів, відділів, інших відокремлених підрозділів підприємств та ряд інших);
- втрата довіри до працівника, який обслуговує грошові або товарні цінності (це може бути недостача товарно-матеріальних цінностей, їх псування, неналежний облік майна чи грошей, порушення правил торгівлі тощо; звільнення за цією підставою допускається тільки при доведеності винних дій працівника);
- здійснення працівником, який виконує виховні функції, аморального вчинку, не сумісного з продовженням даної роботи.

За загальним правилом для звільнення працівників з ініціативи власника або уповноваженого ним органу необхідна згода профспілкового комітету підприємства, якщо працівник, якого звільняють, є членом профспілки. Якщо профком не дасть згоди, то керівник не має права розірвати з працівником трудовий договір. Розірвання трудового договору за ініціативою власника не потребує згоди профспілкового органу у таких випадках:

- ліквідація підприємства;
- працівник не витримав випробувального строку;
- звільнення з роботи за сумісництвом;
- відновлення на роботі попереднього працівника;
- звільнення з роботи, де відсутня профспілкова організація;
- звільнення керівників, які обираються, затверджуються чи призначаються на посаду органами влади й управліннями, а також громадським організаціями;
- звільнення працівника, який вчинив розкрадання майна.

При звільненні в зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації або перепрофілювання

підприємства, скорочення чисельності або штату працівників керівник зобов'язаний попередити працівника про наступне звільнення за скороченням штатів (чисельності) не пізніше як за 2 місяці і одночасно запропонувати йому іншу роботу (посаду) на тому ж підприємстві. Звільнення в даному випадку вважається правильним, якщо працівник відмовився перейти на іншу роботу (посаду) або іншої роботи на підприємстві не було. Працівникові після звільнення виплачується вихідна допомога в розмірі середнього заробітку за перший місяць, а за певних умов (реєстрація в службі зайнятості) заробіток у тому ж розмірі за другий і третій місяць.

При скороченні чисельності чи штату працівників переважне право на залишення на роботі надається працівникам з більш високою кваліфікацією і продуктивністю праці. За рівних продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається певним категоріям працівників (ст. 42 КЗпП):

- сімейним – при наявності двох і більше утриманців;
- особам, в сім'ї яких немає інших працівників з самостійним заробітком;
- працівникам, які навчаються у вищих навчальних закладах без відриву від виробництва;
- працівникам з тривалим безперервним стажем роботи на даному підприємстві;
- винахідникам і раціоналізаторам та ряду інших.

За підставами невиходу на роботу протягом, більш як чотирьох місяців підряд внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності і родах, слід мати на увазі, що за хворими на туберкульоз місце роботи зберігається 12 місяців. За працівниками, які втратили працездатність внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, місце роботи зберігається до відновлення працездатності або встановлення групи інвалідності.

Не допускається звільнення з ініціативи власника працівників під час їх хвороби або перебування у відпустці.

4. Робочий час, час відпочинку

Робочий час – це час, встановлений законом або угодою сторін, впродовж якого працівник зобов'язаний виконувати обумовлену трудовим договором роботу.

Види робочого часу:

1. Нормальний – максимальна тривалість робочого часу – 40 годин на тиждень (ст. 50 КЗпП).

2. Скорочений:

- для осіб віком до 18 років;

- для працівників віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень;
- для осіб віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень;
- для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, – не більше як 36 годин на тиждень;
- для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та ін.);
- для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда (може встановлюватися за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях);
- для деяких категорій інвалідів.

3. Неповний:

- для тих, хто бажає працювати, але не може працювати повний робочий день в силу обставин (наприклад, жінки, які мають малолітніх дітей);
- особи з обмеженою працездатністю; особи, зайняті доглядом за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку);
- оплата праці при неповному робочому тижні проводиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку;
- тривалість неповного робочого дня або тижня не повинна бути меншою, ніж половина нормальної тривалості робочого дня;
- встановлюється за угодою (погодженням) між працівником і власником або уповноваженим ним органом.

При шестиденному робочому тижні тривалість щоденної роботи не може перевищувати:

- 7 годин при тижневій нормі 40 годин;
- 6 годин при тижневій нормі 36 годин;
- 4 години при тижневій нормі 24 години.

При п'ятиденному робочому тижні з двома вихідними днями тривалість щоденної роботи (зміни) визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку або графіками змінності, які затверджує власник або уповноважений ним орган за погодженням з профспілковим комітетом підприємства, установи, організації з додержанням установленної тривалості робочого тижня.

Напередодні святкових і неробочих днів тривалість роботи працівників скорочується на 1 годину. Напередодні вихідних днів тривалість роботи при шестиденному робочому тижні не може перевищувати 5 годин.

Різновиди робочого часу:

- нічний час – з 22 до 5 години ранку;
- час на надурочних роботах – для запобігання стихійним лихам, промисловим аваріям.

Надурочні роботи можуть провадитися лише з дозволу профспілкового комітету підприємства, установи, організації. Власник

або уповноважений ним орган може застосовувати надурочні роботи лише у таких виняткових випадках:

- при проведенні робіт, необхідних для оборони країни, а також відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;

- при проведенні громадсько необхідних робіт по водопостачанню, газопостачанню, опаленню, освітленню, каналізації, транспорту, зв'язку – для усунення випадкових або несподіваних обставин, які порушують правильне їх функціонування;

- при необхідності закінчити почату роботу, яка внаслідок непередбачених обставин чи випадкової затримки з технічних умов виробництва не могла бути закінчена в нормальний робочий час, коли припинення її може призвести до псування або загибелі невідкладного ремонту машин, верстатів або іншого устаткування, коли несправність їх викликає зупинення робіт для значної кількості трудящих;

- при необхідності виконання вантажно-розвантажувальних робіт з метою недопущення або усунення простою рухомого складу чи скупчення вантажів у пунктах відправлення і призначення;

- для продовження роботи при невиході працівника, який заступає, коли робота не допускає перерви; в цих випадках власник або уповноважений ним орган зобов'язаний вжити заходів до заміни змінника іншим працівником.

Надурочні роботи не повинні перевищувати для кожного працівника 4 годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік. Власник або уповноважений ним орган повинен вести облік надурочних робіт кожного працівника.

При роботі у нічний час встановлена тривалість роботи (зміни) скорочується на одну годину. Це правило не поширюється на працівників, для яких уже передбачено скорочення робочого часу. Робота інвалідів у нічний час допускається лише за їх згодою і за умови, що це не суперечить медичним рекомендаціям.

Заборонено залучати до роботи у нічний час та до надурочних робіт неповнолітніх.

Час відпочинку – це встановлений законом час, на протязі якого працівник вільний від виконання своїх трудових обов'язків і який він може використати на свій розсуд.

Законодавство передбачає основні види часу відпочинку:

Перерви протягом робочого дня – перерви для відпочинку і харчування; тривалість перерви: мінімальна не менше 30 хв., максимальна – не більше 2 год.; перерва не включається в робочий час і не оплачується.

Щоденний відпочинок – перерва у роботі між її закінченням і початком на наступний день (зміну).

Щотижневий відпочинок – вихідні дні: при п'ятиденному робочому тижні надається два вихідні дні, при шестиденному – один: тривалість щотижневого безперервного відпочинку, тобто з моменту закінчення роботи в передвихідний день і до початку роботи на наступний робочий день, повинна бути не менш як 42 год.

Загальним вихідним є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, якщо він не визначений законодавством, визначається графіком роботи підприємства, установи, організації, і, як правило, має надаватися підряд з загальним вихідним днем. У випадку, коли святковий або неробочий день збігається з вихідним днем, вихідний переноситься на наступний після святкового або неробочого.

Робота у вихідні дні забороняється. Залучення окремих працівників до роботи у вихідні дні допускається з дозволу профспілкового комітету підприємства, установи, організації і лише у виняткових випадках:

- для відвернення громадського або стихійного лиха, виробничої аварії і негайного усунення їх наслідків;
- для відвернення нещасних випадків, загибелі або псування державного чи громадського майна;
- для виконання невідкладних, наперед не передбачених робіт, від негайного виконання яких залежить у дальшому нормальна робота підприємства, установи, організації в цілому або їх окремих підрозділів;
- для виконання невідкладних вантажно-розвантажувальних робіт з метою запобігання або усунення простою рухомого складу чи скучення вантажів у пунктах відправлення і призначення.

Залучення до роботи працівників у вихідні дні провадиться за письмовим наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу. Робота у вихідний день може компенсуватися за згодою сторін наданням іншого дня відпочинку або у грошовій формі у подвійному розмірі.

Святкові та неробочі дні. Допускаються лише роботи, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови (безперервно діючі підприємства, установи, організації), роботи, викликані необхідністю обслуговування населення (зв'язок, транспорт, торгівля і т.д.), а також невідкладні ремонтні і вантажно-розвантажувальні роботи. Робота у святкові дні оплачується у подвійному розмірі.

Святкові і неробочі дні в Україні:

- 1 січня – Новий рік

- 7 січня – Різдво Христове
- 8 березня – Міжнародний жіночий день
- 1 травня – День міжнародної солідарності трудящих
- 9 травня – День Перемоги
- 28 червня – День Конституції України
- 24 серпня – День Незалежності України
- 14 жовтня – День захисника Вітчизни.

Робота також не проводиться в дні релігійних свят:

- 25 грудня – Різдво (католицьке)
- 7 січня – Різдво (православне)
- один день (неділя) – Паска (Великдень)
- один день (неділя) – Трійця.

Відпустки призначаються для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я, а також для виховання дітей, задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів, всебічного розвитку особи. Види відпусток (згідно з Законом України «Про відпустки» (15.11.1996 р.):

I. Щорічні відпустки надаються всім працівникам із збереженням місця роботи (посади) і середнього заробітку:

1) основні (тривалістю не менше 24 календарні дні). Для деяких категорій працівників законодавство встановлює подовжену відпустку:

- для неповнолітніх – 1 календарний місяць – 31 день;
- інвалідам I і II груп – 30 календарних днів, а інвалідам III групи –

26 календарних днів;

- керівникам, педагогічним, науково-педагогічним та науковим працівникам – до 56 календарних днів.

Сезонним та тимчасовим працівникам щорічна відпустка надається пропорційно до відпрацьованого ними часу.

2) додаткові надаються:

працівникам, зайнятим на роботах зі шкідливими умовами праці (до 35 календарних днів);

окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним навантаженням або виконується в особливих природних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я – до 35 календарних днів;

працівникам з ненормованим робочим днем – до 7 календарних днів. Конкретна тривалість додаткової відпустки за особливий характер праці встановлюється колективним чи трудовим договором залежно від часу зайнятості працівника в цих умовах.

3) Додаткові відпустки у зв'язку з навчанням:

у середніх закладах освіти встановлюються на період випускних іспитів тривалістю від 10 до 23 календарних днів, а на період перевірних іспитів – від 4 до 6 календарних днів без врахування вихідних;

у профтехзакладах – 35 календарних днів протягом року; у вищих закладах освіти відпустки на період настановних занять, складання заліків та іспитів надаються від 10 до 40 календарних днів щорічно залежно від рівня акредитації вузу і курсу навчання працівника. На період підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) відпустка надається до 4-х місяців.

II. Творчі відпустки надаються працівнику для закінчення дисертаційних робіт, написання підручників тощо.

III. Соціальні відпустки надаються у зв'язку з вагітністю та пологами, доглядом за дитиною тощо.

IV. Відпустки без збереження заробітної плати:

- обов'язкові за бажанням працівника (інваліда, ветерана праці, війни, для догляду за хворим, для складання вступних іспитів у навчальних закладах, для виховання дітей тощо);

- відпустки за згодою сторін (за сімейними обставинами та з інших причин).

У порядку, зазначеному у колективному договорі, власник у разі простою підприємства з незалежних від працівників причин може надавати відпустку без збереження заробітної плати або з частковим її збереженням.

Порядок надання щорічних основних відпусток:

1. За перший рік роботи – надається після закінчення одинадцяти місяців безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації. До закінчення зазначеного строку відпустка може бути надана у випадках, передбачених законодавством.

2. За другий і наступні роки роботи – може бути надана в будь-який час відповідно до робочого року.

Відпустки надаються протягом усього року. Черговість надання відпусток встановлюється власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом підприємства, установи, організації.

Поділ відпустки на частини допускається на прохання працівника за умови, щоб основна її частина була не менше 6 днів для дорослих і 12 днів для осіб молодших 18 років.

Забороняється ненадання щорічної відпустки протягом двох років підряд, а також ненадання відпустки працівникам, молодшим 18 років та працівникам, які мають право на додаткові відпустку у зв'язку з шкідливими умовами праці.

До стажу роботи працівника, що має право на відпустку, включається:

- час фактичної роботи;

- час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалось місце роботи (посада) і заробітна плата повністю або

частково (в тому числі час оплаченого вимушеного прогулу, викликаного неправильним звільненням або переведенням на іншу роботу);

- час, коли працівник фактично не працював, але за ним зберігалось місце роботи (посади) і йому виплачувалася допомога по державному соціальному страхуванню, за винятком частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років;

- інші періоди роботи, передбачені законодавством.

За сімейними обставинами та з інших поважних причин працівникові, за його заявою, може бути надана короткочасна відпустка без збереження заробітної плати.

5. Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність

Трудова дисципліна – це порядок взаєностосунків учасників трудової діяльності, це сукупність нормативно-правових приписів, які регулюють трудові обов'язки робітників і службовців, спрямованих на забезпечення належного трудового процесу, і засобів, які забезпечують виконання цих обов'язків.

Трудова дисципліна забезпечується:

- створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної роботи;
- свідомим ставленням працівників до праці;
- методами переконання, виховання у разі порушення трудової дисципліни;
- заохоченням за сумлінну працю.

Працівники зобов'язані:

- працювати чесно і сумлінно, добросовісно виконувати взяте на себе коло обов'язків (робіт), що складає їхню трудову функцію в загальній праці колективу;
- своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу;
- дотримуватися трудової і технологічної дисципліни, забезпечувати належну якість робіт, продукції, послуг;
- дотримуватись вимог нормативних актів про охорону праці, техніку безпеки і виробничу санітарію;
- дбайливо ставитися до майна власника, з яким укладено трудовий договір, та ін.

Власник або уповноважений ним орган повинен:

- забезпечувати трудову та виробничу дисципліну;

- неухильно дотримуватися законодавства про працю і нормативних актів про охорону праці;

- уважно ставитися до потреб і запитів працівників.

Працівники, які добросовісно виконують покладені на них обов'язки, можуть бути заохочені керівництвом підприємства (оголошують подяку, нагороджують цінним подарунком чи надають інші пільги і переваги, передбачені правилами внутрішнього трудового розпорядку).

За порушення службових обов'язків, трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку як працівник, так і власник або уповноважений ним орган несе дисциплінарну відповідальність. Підставою для притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку.

Дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Види юридичної відповідальності у трудових правовідносинах:

- *дисциплінарна* – настає за вчинення працівником дисциплінарного проступку (порушення службових обов'язків, трудової дисципліни, правил внутрішнього трудового розпорядку) чи за невиконання або неналежне виконання ним своїх трудових обов'язків і полягає в застосуванні до порушників дисциплінарних стягнень;

- *матеріальна* – настає за майнові збитки, заподіяні підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на працівника трудових обов'язків і полягає у покритті шкоди відповідною сумою грошей або рівноцінним майном; настає за шкоду, заподіяну працівнику каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням трудових обов'язків.

Законодавство України про працю встановлює наступні види матеріальної відповідальності.

1. Обмежена – працівник, який заподіяв шкоду, несе відповідальність перед власником у розмірі прямої дійсної шкоди, але не більше свого середнього місячного заробітку.

2. Повна – повне відшкодування заподіяних збитків.

3. Підвищена, або кратна – передбачена за шкоду, заподіяну підприємству, установі чи організації розкраданням, умисним зіпсуттям, недостачею або витратою окремих видів майна та інших цінностей тощо.

Матеріальна відповідальність може бути покладена на працівника незалежно від притягнення його до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

Підприємство несе відповідальність перед працівником за шкоду, заподіяну каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із

виконанням трудових обов'язків (травми, професійні захворювання, які сталися під час виконання трудових обов'язків). Відшкодування шкоди, заподіяної працівнику ушкодженням здоров'я, складається з:

- виплати втраченого заробітку або відповідної його частини залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності;
- виплати в установлених випадках одноразової допомоги;
- компенсації витрат на медичну й соціальну допомогу;
- компенсації за моральну шкоду.

Відповідно до ст 147 КЗпП за статутами про дисципліну є такі види дисциплінарних стягнень:

1. Догана – офіційно виражена негативна оцінка ставлення до роботи, результатів праці окремих осіб. Тягне за собою негативні наслідки для працівника особистого характеру а саме:

– моральні: втрата довіри з боку адміністрації, трудового престижу, авторитету.

– матеріальні: позбавлення премії або її зниження, відмову в наданні одноразової матеріальної допомоги, зняття надбавки по оплаті праці тощо.

2. Звільнення – припинення дії трудового договору.

Поряд із дисциплінарними можуть застосовуватись й інші заходи матеріального впливу, зокрема, позбавлення повністю або частково: премій; одноразової винагороди, яка виплачується за підсумками роботи за рік; додаткової відпустки у відповідному році, яка надається за безперервний стаж.

Порядок накладання і зняття дисциплінарних стягнень. Застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження, призначення на посаду) даного працівника. Застосовуються безпосередньо за виявленням проступку, але не пізніше 1 місяця з дня його виявлення, не рахуючи часу звільнення працівника від роботи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або перебуванням його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше 6-ти місяців з дня вчинення проступку.

До застосування дисциплінарного стягнення власник або уповноважений ним орган повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмового пояснення (у разі відмови правопорушника дати такі пояснення складається про це акт за підписом трьох працівників підприємства). При обранні виду стягнення керівник повинен врахувати:

- ступінь тяжкості вчиненого проступку;
- заподіяну ним шкоду;
- обставини, за яких вчинено проступок;
- попередню роботу працівника.

За кожне порушення трудової дисципліни може бути застосовано лише одне дисциплінарне стягнення.

Стягнення до трудової книжки не заносяться. Стягнення оголошується в наказі (розпорядженні) і повідомляється працівникові під розписку.

Протягом строку дії дисциплінарного стягнення заходи заохочення до працівника не застосовуються.

Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення працівника не буде піддано новому дисциплінарному стягненню, то він вважається таким, що не має дисциплінарного стягнення, тобто дисциплінарне стягнення має юридичну силу (дію) протягом одного року.

Якщо працівник не допустив нового порушення трудової дисципліни і до того ж проявив себе як сумлінний працівник, то стягнення може бути зняте до закінчення року з ініціативи власника або уповноваженого ним органу за клопотанням трудового колективу.

Дисциплінарне стягнення, накладене відповідно до ст. 147 КЗпП, може бути оскаржене в загальному порядку розгляду трудових спорів. Керівник має право замість застосування дисциплінарного стягнення передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу.

Порядок розгляду індивідуальних трудових спорів.

Трудовий спір – це розбіжність між адміністрацією підприємства, установи, організації і працівником з питань застосування діючих нормативно-правових актів про працю (спори про оплату праці, надання відпустки, переведення на іншу роботу).

Індивідуальні трудові спори розглядаються:

- комісією з трудових спорів;
- районним (міським) судом;

Колективні трудові спори розглядаються:

- примирювальною комісією;
- трудовим арбітражем.

Для розв'язання трудових спорів на кожному підприємстві, де є не менше як 15 працюючих, обираються спеціальні комісії по розгляду трудових спорів (далі – КТС). Вони обираються на загальних зборах трудового колективу, причому самі збори визначають чисельність, склад і строк повноважень комісії.

Порядок розгляду трудового спору.

Працівник може звернутися до комісії з трудових спорів у 3-місячний термін з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права. Заінтересований у вирішенні трудового спору працівник подає до КТС заяву.

Комісія з трудових спорів зобов'язана розглянути трудовий спір у 10-денний строк з дня подачі заяви.

Рішення комісії по трудових спорах підлягає виконанню власником або уповноваженим ним органом у 3-денний строк після закінчення 10 днів, передбачених на їх оскарження.

Якщо КТС задовольняє вимогу працівника, то керівник підприємства зобов'язаний виконати рішення КТС У разі невиконання рішення КТС, комісія видає працівникові спеціальне посвідчення, що має силу виконавчого листа. Цей лист пред'являється до районного (міської) суду, і тоді рішення КТС виконується примусово

У разі незгоди з рішенням комісії з трудових спорів працівник або власник чи уповноважений ним орган можуть оскаржити її рішення до суду в 10-денний строк з дня вручення їм виписки з протоколу засідання комісії.

Працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного (міського) суду в 3-місячний термін з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права, а у справах про звільнення – в місячний строк з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки.

Безпосередньо в районних (міських) судах розглядаються трудові спори:

- тих працівників, де не обираються КТС;
- про поновлення на роботі;
- керівних працівників з питань звільнення, формулювання причин звільнення, переведення на іншу роботу, накладення дисциплінарних стягнень;
- власників (уповноважених ними органів) про відшкодування матеріальної шкоди;
- про відмову в укладенні трудового договору;
- працівників, запрошених на роботу в порядку переведення з іншого підприємства, установи, організації.
- молодих спеціалістів, які закінчили вищий навчальний заклад і в установленому порядку направлені на роботу на дане підприємство, в установу, організацію;
- вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років або дитину-інваліда, а одиноких матерів – при наявності дитини віком до 14 років;
- виборних працівників після закінчення строку повноважень;
- працівників, яким надано право повторного прийняття на роботу;
- інших осіб, з якими власник або уповноважений ним орган відповідно до законодавства зобов'язаний укласти трудовий договір.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
3. Правознавство: підручник / Г.І. Балок, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
4. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред.. В.Л. Оргинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.
5. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с.
6. Долгіх Н. П. Трудове право : навч. посіб. / Н. П. Долгіх, В. П. Марущак. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.
7. Трудове право України: підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 472 с.
8. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П.Дмитренко. — К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи трудового права України

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших базових правових компетентностей на основі положень трудового права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Трудове право, трудовий договір, колективний договір, підстави припинення трудового договору, робочий час, час відпочинку, трудова дисципліна, дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

План

1. Поняття трудового права, його джерела. Місце Кодексу законів про працю в системі трудового права України.
2. Колективний і трудовий договори.
3. Підстави припинення трудового договору.
4. Робочий час. Час відпочинку.
5. Трудова дисципліна. Дисциплінарна та матеріальна відповідальність.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «трудовий договір», «колективний договір», «робочий час», «час відпочинку», «дисциплінарна та матеріальна відповідальність».
2. Зобразіть схематично – «Підстави для розірвання трудового договору».

Задача 1

Гусевій за відсутність на роботі без поважної причини на протязі більше ніж 3 години приказом директора фабрики було оголошено догану і з попередньої згод профспілки вона була звільнена за п. 4 ст. 40 КЗпП України. Вважаючи звільнення незаконним, Гусева звернулася до суду.

Як на вашу думку, суд вирішить суперечку?

Задача 2

Згідно з графіком відпусток щорічна відпустка Корнієнко була предоставлена у листопаді розміром 24 календарних днів. У своїй заяві Корнієнко вказав, що він особа, прирівнена до учасників бойових дій,

має право на відпустку у розмірі 45 днів у зручний для нього час і прохав надати йому відпустку в літній час.

Адміністрація задовольнила прохання про надання відпустки у літній час, але у розмірі 24 днів, вказав, що тільки така тривалість відпустки полагается Корнієнко у зв'язку з його трудовим стажем.

Чи правомірні дії адміністрації, і куди повинен звернутися Корнієнко для вирішення даного спору?

Задача 3

Адміністратор готелю «Україна» Лобенко чергувала 1 і 2 травня, у зв'язку з чим вона звернулася до директора готелю з проханням будь-яким чином компенсувати роботу у святкові дні. Лобенко було в цьому відмовлено з тієї причини, що вона працювала у святкові дні згідно з графіком чергувань.

Чи правомірна відмова директора?

Чи компенсується робота у святкові та неробочі дні?

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат на тему: 1. Поняття трудових правовідносин та їх відмінність від інших правовідносин, пов'язаних з працею. 2. Трудовий договір: поняття, його зміст та сторони. Трудовий контракт. 3. Порядок прийому на роботу. 4. Випробування при прийомі на роботу. 5. Підстави розірвання трудового договору за згодою сторін. 6. Робочий час та час відпочинку. Оплата праці. 7. Трудова дисципліна. Дисциплінарні заохочення та стягнення, порядок їх накладення.

Питання для самостійної перевірки знань

- Що таке трудовий договір?
- Дайте характеристику трудового контракту.
- Які документи надає працівник для прийняття на роботу?
- Які є підстави для розірвання трудового договору з ініціативи власника?
- Що таке робочий час та його тривалість?
- Назвіть види часу відпочинку.
- Назвіть види заохочень і дисциплінарної відповідальності.

Методичні рекомендації

Підготовка до практичного заняття передбачатиме детальне опрацювання питання «види трудових договорів» і заповнення відповідної таблиці:

Види трудових договорів				
За строком:	За змістом:	За способом укладення:	За формою:	За суб'єктом:
-Строкові; -	-Контракт; -	-З молодими фахівцями; -; -Конкурс.	-Усні; -Письмовий.	-Іноземці; -; -; - Неповнолітні

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулінич, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
3. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
4. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Ортинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.
5. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с.
6. Долгіх Н. П. Трудове право : навч. посіб. / Н. П. Долгіх, В. П. Марущак. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.
7. Трудове право України: підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 472 с.
8. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П. Дмитренко. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
9. Трудове право: посіб. для підгот. до держ. іспиту / С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко. – Харків: Право, 2016. – 210 с.

РОЗДІЛ X. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ЛЕКЦІЯ

Тема: Основи господарського права України

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з господарського права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Господарське право, господарське законодавство, господарські правовідносини, суб'єкти господарювання, господарські товариства, майно у сфері господарювання, господарські зобов'язання, господарський договір, господарсько-правова відповідальність, банкрутство, обмеження монополізму.

План

1. Поняття господарського права. Поняття господарського законодавства.
2. Суб'єкти господарювання.
3. Правовий статус господарських товариств.
4. Поняття правового режиму майна господарюючих суб'єктів. Майно у сфері господарювання.
5. Поняття господарського зобов'язання.
6. Порядок укладання господарського договору. Зміст та форма господарського договору.
7. Поняття та підстави і види господарсько-правової відповідальності.
8. Поняття банкрутства.
9. Правові засади обмеження монополізму в економіці України.

1. Поняття господарського права.

Поняття господарського законодавства.

Господарське право – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері управління економікою, виробництвом та реалізацією продукції, виконання робіт і надання послуг з метою отримання прибутків.

Господарське право регулює господарські відносини, що виникають в процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Відповідно до вищезазначеного предметом вивчення господарського права є відносини, які виникають в процесі господарської діяльності суб'єктів підприємництва, державних, приватних, кооперативних,

громадських організацій та установ, наділених відповідно до законодавчих актів певними повноваженнями, правами і обов'язками та відповідальністю за свої дії.

Методи господарського права являють собою сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин.

Основними методами господарського права є метод автономних рішень, метод владних приписів, метод рекомендацій. Зазначені методи засновані на виконанні вимог законів; моделюванні поведінки суб'єктів підприємницької діяльності, їх взаємовідносин між собою та державою. Метод автономних рішень заснований на тому, що підприємства, підприємці мають право за власною ініціативою приймати рішення, які не суперечать законодавству України.

Згідно з методом владних приписів діяльність (поведінка) суб'єктів підкоряється обов'язковим моделям правовідносин, які визначені законодавством (вимоги законів та інші вказівки компетентних органів).

Метод рекомендацій полягає в тому, що держава регулює поведінку об'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин.

Відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України, законами України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами. Господарське законодавство – це система економічних і правових норм (фінансового, комерційного, трудового, банківського, земельного, адміністративного права і т. д.), що регулюють різні галузі народного господарства. Більша частина нормативних актів включає норми двох і більше галузей права.

Господарським кодексом України визначені основні засади господарської діяльності в той час, як господарсько-правові норми можуть також прийматися органами державної влади і управління усіх рівнів, господарськими органами, що функціонують на засадах господарського розрахунку, та промисловими об'єднаннями, міністерствами, фінансовими органами та об'єднаннями, підприємствами, організаціями і громадянами.

Господарська діяльність в Україні регулюється нормативними актами, які є джерелами господарського права.

Під господарською діяльністю розуміється, діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на

виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями.

Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

У процесі господарської діяльності суб'єкти господарського права вступають між собою в певні господарські відносини. Господарські відносини складаються між державою, яка здійснює управління економікою, органами виконавчої державної влади – міністерствами, відомствами, державними комітетами та між підприємствами і підприємцями.

Господарські правовідносини – це сукупність відносин, які виникають у процесі господарської діяльності між державними органами і підприємцями (підприємствами) стосовно виробництва, розподілу та реалізації продукції, надання послуг і робіт з метою отримання прибутків.

Сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

До організаційно-господарських відносин належать відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Суб'єкти господарського права – це учасники господарських правовідносин, які на основі юридично відособленого майна безпосередньо здійснюють передбачену законодавством і статутом господарську чи управлінську діяльність.

До основних суб'єктів господарювання слід віднести:

- підприємства всіх форм власності, державні та комунальні унітарні підприємства, господарські товариства, підприємства колективної власності, приватні та їх структурні підрозділи;
- об'єднання підприємств (асоціації, трести, синдикати, концерни, корпорації, конгломерати та ін.);
- органи державної влади і управління з управління економікою;
- фінансово-кредитні установи (Національний банк, комерційні банки, ощадний банк);
- посередницькі організації (біржі, брокерські контори, аудиторські компанії);
- фізичні особи – підприємці, які здійснюють господарську діяльність без створення підприємства.

Некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких відповідно до ст. 12 Господарського кодексу України забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом.

Не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи.

Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в організаційних формах, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених законодавством.

Порядок створення, державної реєстрації, діяльності, реорганізації та ліквідації суб'єктів господарювання окремих організаційних форм некомерційної господарської діяльності визначається Господарським кодексом України та іншими законами.

На суб'єктів господарювання, які здійснюють некомерційну господарську діяльність, поширюються загальні вимоги щодо регулювання господарської діяльності з урахуванням особливостей її здійснення різними суб'єктами господарювання, які визначаються законодавством.

Підприємництво, відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України, – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

З даного визначення випливають певні необхідні правові вимоги до підприємницької діяльності. В першу чергу це безпосередня самостійна і систематична діяльність. Це означає, що підприємець починає і проводить свою діяльність на свій розсуд, без будь-яких застережень.

Підприємницька діяльність повинна носити постійний характер.

По-друге, підприємницька діяльність здійснюється на власний ризик підприємця. Це означає, що підприємець приймає на себе будь-які наслідки підприємницької діяльності, як позитивні, так і негативні.

По-третє, метою підприємницької діяльності є досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Для цього і починає підприємницьку діяльність підприємець. Тобто характерною ознакою підприємницької діяльності є її комерційний характер.

Підприємці мають право без обмежень, самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Принципи підприємницької діяльності закріплені в ст. 44 Господарського кодексу України, відповідно до якої підприємництво здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- вільного найму підприємцем працівників;
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

2. Суб'єкти господарювання

Підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких організаційних формах, передбачених законом, на вибір підприємця.

Суб'єктами господарювання є:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці;

- філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління та права оперативно-господарського використання майна.

Суб'єкти господарювання – господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним та господарським законодавством.

Суб'єкти господарювання – відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій можуть діяти лише на основі права оперативно-господарського використання майна, без статусу юридичної особи.

Суб'єкт господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання з додержанням вимог законодавства.

Суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Створення суб'єктів господарювання здійснюється з додержанням вимог антимонопольно-конкурентного законодавства.

Правовою передумовою здійснення підприємницької діяльності фізичними та юридичними особами є їх державна реєстрація. Відповідно до ст. 58 Господарського кодексу України державна реєстрація, що є формою легалізації підприємницької діяльності, проводиться у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або

в районній державній адміністрації за місцезнаходженням або місцем проживання суб'єкта підприємництва.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», який вступив в дію з 1 липня 2004 р., державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – це внесення запису до Державного реєстру суб'єктів господарської діяльності про реєстрацію юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності, про їх перереєстрацію, про реєстрацію змін до реєстраційної картки, про реєстрацію змін, доповнень до установчих документів юридичної особи, про реєстрацію зміни місцезнаходження (для юридичної особи) або місця проживання (для фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності), про взяття на облік (зняття з обліку) філії, представництва юридичної особи, про реєстрацію припинення юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності.

Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців проводиться державним реєстратором виключно у виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній у містах Києві та Севастополі державній адміністрації за місцезнаходженням юридичної особи або за місцем проживання фізичної особи-підприємця.

Для проведення державної реєстрації юридичної особи засновник (засновники) або уповноважена ними особа повніші особисто подати державному реєстратору (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації юридичної особи;
- копію рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи у випадках, передбачених законом;
- два примірники установчих документів;
- документ, що засвідчує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи.

Дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи.

Строк державної реєстрації юридичної особи не повинен перевищувати три робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Для проведення державної реєстрації фізична особа, яка має намір стати підприємцем, повинна подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцем проживання такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця;

- копію довідки про включення заявника до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів;

- документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Строк державної реєстрації фізичної особи-підприємця не повинен перевищувати два робочих дні з дати надходження документів для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Держава гарантує підприємцям, незалежно від обраних ними організаційних форм підприємницької діяльності, рівні права та рівні можливості для залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів.

Забезпечення підприємця матеріально-технічними та іншими ресурсами, що централізовано розподіляються державою, здійснюється з метою виконання підприємцем поставок, робіт чи послуг для державних потреб.

Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до етапі 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом.

Для забезпечення створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

- надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

- сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

- здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об’єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

- стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

- подають підприємцям інші види допомоги.

Закон «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб’єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування.

Дія Закону поширюється на всі суб’єкти господарювання.

Ліцензування банківської діяльності, зовнішньоекономічної діяльності, ліцензування каналів мовлення, ліцензування у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії, ліцензування у сфері інтелектуальної власності здійснюється згідно з законами, що регулюють відносини у цих сферах.

Стаття 9 вищезазначеного закону дає перелік більш як 60 видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

Реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи виконавчої влади, визначені Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Суб'єкт господарювання, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

Строк дії ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, але не може бути меншим, ніж три роки.

Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є центральний орган виконавчої влади, здійснюється на всій території України.

Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є місцевий орган виконавчої влади або спеціально уповноважений виконавчий орган рад, здійснюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. За видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Плата за видачу ліцензії вноситься після прийняття рішення про видачу ліцензії.

Торговим патентом є державне свідоцтво, яке засвідчує право суб'єкта підприємницької діяльності чи його структурного (відокремленого) підрозділу займатися видами підприємницької діяльності, що зазначені в Законі «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності».

Патентуванню підлягає торговельна діяльність за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків та кредитних карток на території України, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами у пунктах продажу товарів. Тобто для придбання патенту в цьому разі необхідна одночасна наявність декількох умов:

а) діяльність повинна мати ознаки торговельної. Згідно зі ст. 3 Закону «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» під торговельною діяльністю розуміється роздрібна та оптова торгівля, діяльність у торговельно-виробничій (громадське харчування) сфері;

б) торговельна діяльність повинна здійснюватися в готівковій формі, тобто за готівкові кошти, а також з використанням інших готівкових платіжних засобів та з використанням кредитних карток на території України. У разі проведення розрахунків шляхом внесення покупцем готівкових коштів за проданий товар (надані послуги) до каси Ощадбанку або каси комерційного банку такі розрахунки не вважаються готівковими, а суб'єкт підприємництва може здійснювати торговельну діяльність без придбання торгового патенту;

в) торговельна діяльність повинна здійснюватися суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами у пунктах продажу товарів.

Патентуванню підлягає діяльність з надання побутових послуг, яка здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами як в окремих приміщеннях, будівлях, їх частинах, так і за їх межами. Під побутовими послугами розуміють діяльність, пов'язану з наданням платних послуг для задоволення особистих потреб замовника за готівкові кошти, а також з використанням інших форм розрахунків, включаючи кредитні картки.

Патентуванню підлягають операції з торгівлі готівковими валютними цінностями, які здійснюються суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами у пунктах обміну іноземної валюти. Під торгівлею готівковими валютними цінностями розуміють продаж готівкової іноземної валюти, інших готівкових платіжних засобів, виражених в іноземній валюті (у тому числі дорожніх, банківських та персональних чеків), а також операції з дебетування кредитних (дебетових) карток в обмін на валюту України, інших готівкових платіжних засобів, виражених у валюті України, а також в обмін на іншу іноземну валюту.

Патентуванню підлягають операції з надання послуг у сфері грального бізнесу, які здійснюються суб'єктами підприємницької діяльності або їх структурними (відокремленими) підрозділами. Під гральним бізнесом розуміють діяльність, пов'язану з влаштуванням казино, інших гральних місць (домів), гральних автоматів з грошовим або майновим вирашем, проведенням лотерей (крім державних) та розіграшів з видачею грошових вигахів у готівковій або майновій формі.

Підприємства в Україні здійснюють свою діяльність відповідно до вимог ст. 62–71 Господарського кодексу України.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами.

Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство, якщо законом не встановлено інше, діє на основі статуту.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство не має у своєму складі інших юридичних осіб.

Залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом.

У разі якщо в статутному фонді підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, воно визнається підприємством з іноземними інвестиціями. Підприємство, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить сто відсотків, вважається іноземним підприємством.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду в Україні діють підприємства унітарні та корпоративні.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив

на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Підприємства залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік можуть бути віднесені до малих підприємств, середніх або великих підприємств.

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує тисячу осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну п'яти мільйонам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Усі інші підприємства визнаються середніми.

Підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо).

Функції, права та обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами.

Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис.

Підприємство має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством. Вони можуть відкривати рахунки в установах банків відповідно до закону.

Діяльність розташованих на території України відокремлених підрозділів підприємств, що знаходяться за її межами, регулюється Господарським кодексом України та іншими законами.

3. Правовий статус господарських товариств

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку.

Господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником.

Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, зазначені у ст. 2 Господарського кодексу України, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання. Господарські товариства є юридичними особами. Суб'єкти господарювання – юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, зберігають статус юридичної особи.

Господарські товариства можуть здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, якщо інше не передбачено законом.

У відповідності до Господарського кодексу України та закону «Про господарські товариства» до господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерним товариством є господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

Товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Товариством з додатковою відповідальністю є господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у

визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників.

Повним товариством є господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладами (вкладники). Учасниками повного товариства, повними учасниками командитного товариства можуть бути лише особи, зареєстровані як суб'єкти підприємництва.

Акціонерним товариством є товариство, статутний фонд якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Акціонерне товариство самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями усім своїм майном. Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості акцій, що їм належать.

4. Поняття правового режиму майна господарюючих суб'єктів. Майно у сфері господарювання

Правовий режим майна господарюючих суб'єктів регулюють Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, закон «Про власність», та інші нормативно-правові акти.

Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління, а також право оперативного використання майна. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених Цивільним та Господарським кодексами України.

Суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених чинним законодавством.

Майно, що використовується у господарській діяльності, може перебувати у спільній власності двох або більше власників.

Правовий режим власності та правові форми реалізації права власності у сфері господарювання визначаються Цивільним кодексом України, Господарським кодексом України і іншими законодавчими актами відповідно до яких:

- власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності;
- результати господарського використання майна (виготовлена продукція, одержані доходи) належать власникові цього майна, якщо інше не встановлено законом або договором;
- власник засобів виробництва та іншого майна має право створити у встановленому законом порядку підприємство, організацію, що є юридичною особою;
- юридична особа здійснює право володіння, користування і розпорядження закріпленим за нею майном власника відповідно до свого статуту (положення).

Відповідно до ст. 135 Господарського кодексу України власник майна має право одноосібно або спільно з іншими власниками на основі належного йому (їм) майна засновувати господарські організації або здійснювати господарську діяльність в інших організаційно-правових формах господарювання, не заборонених законом, на свій розсуд визначаючи мету і предмет господарської діяльності, структуру утвореного ним суб'єкта господарювання, склад і компетенцію його органів управління, порядок використання майна, інші питання управління діяльністю суб'єкта господарювання, а також приймати рішення про припинення господарської діяльності заснованих ним суб'єктів господарювання відповідно до законодавства.

Власник вправі особисто або через уповноважені ним органи з метою здійснення підприємницької діяльності засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, а для здійснення некомерційної господарської діяльності – на праві оперативного управління, визначати мету та предмет діяльності таких організацій, склад і компетенцію їх органів управління, порядок прийняття ними рішень, склад і порядок використання майна, визначати інші умови господарювання у затверджених власником (уповноваженим ним органом) установчих документах господарської організації, а також здійснювати безпосередньо або через уповноважені ним органи у межах, встановлених законом, інші управлінські повноваження щодо заснованої організації та припиняти її діяльність відповідно до законодавства України.

Право господарського відання визнається речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених Господарським кодексом України та іншими законами.

Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Право оперативного управління є речовим правом суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених Господарським кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Право оперативного управління захищається законом відповідно до положень, встановлених для захисту права власності.

Право оперативного використання майна належить суб'єкту господарювання – відокремленому підрозділу, який використовує надане йому майно для здійснення господарської діяльності, обсяг майнових правомочностей якого визначається господарською організацією, до складу якої входить зазначений суб'єкт.

Майном, за Господарським кодексом України, визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Майно підприємства становлять основні фонди та оборотні засоби, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі підприємства.

Майно підприємства відповідно до законів України, статуту підприємства та укладених угод належить йому на праві власності, праві господарського відання або праві оперативного управління.

До державного майна у сфері господарювання належать цілісні майнові комплекси державних підприємств або їх структурних підрозділів, нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно державних підприємств, акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності, а також майно, закріплене за державними установами і організаціями з метою здійснення необхідної господарської діяльності, та майно, передане в безоплатне користування самоврядним установам і організаціям або в оренду для використання його у господарській діяльності.

Управління об'єктами державної власності відповідно до закону здійснюють Кабінет Міністрів України і, за його уповноваженням, центральні та місцеві органи виконавчої влади. У випадках, передбачених законом, управління державним майном здійснюють також інші суб'єкти.

Кабінет Міністрів України встановлює перелік державного майна, яке безоплатно передається у власність відповідних територіальних громад (комунальну власність). Передачі об'єктів господарського призначення з державної у комунальну власність здійснюється в порядку, встановленому законом.

Не можуть бути об'єктами передачі з державної у комунальну власність підприємства, що здійснюють діяльність, яку дозволяється здійснювати виключно державним підприємствам, установам і організаціям.

Види майна, що може перебувати виключно у державній власності, відчуження якого недержавним суб'єктам господарювання не допускається, а також додаткові обмеження щодо розпорядження окремими видами майна, яке належить до основних фондів державних підприємств, установ і організацій, визначаються законом.

Джерелами формування майна суб'єкта господарювання є:

- грошові та матеріальні внески засновників;
- доходи, одержані від реалізації продукції, а також від інших видів господарської діяльності;
- доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення і дотації з бюджетів;
- надходження від роздержавлення і приватизації власності;
- придбання майна іншого підприємства, організації;
- безоплатні або благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
- інші джерела, не заборонені законодавчими актами України.

Суб'єкт господарювання, якщо інше не передбачено чинним законодавством та його статутом, має право продавати і передавати

іншим підприємствам, організаціям та установам, обмінювати, здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або в позику належні йому будинки, споруди, устаткування, транспортні засоби, інвентар, сировину та інші матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу.

Підприємству надається право, якщо інше не передбачено чинним законодавством та його статутом, продавати, передавати безоплатно, обмінювати, здавати в оренду громадянам засоби виробництва та інші матеріальні цінності, за винятком тих, які відповідно до законодавчих актів України не можуть бути в їх власності. Безоплатна передача і надання підприємствами матеріальних цінностей громадянам здійснюються з дозволу власника або уповноваженого ним органу, крім випадків, передбачених законодавством України.

Володіння і користування природними ресурсами підприємство здійснює у встановленому порядку за плату, а у випадках, передбачених законодавчими актами України, – на пільгових умовах. Власники землі та землекористувачі щорічно сплачують плату за землю у вигляді земельного податку або орендної плати.

Майно, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством, належить йому на праві господарського відання, крім випадків, передбачених законодавством України.

Здійснюючи право господарського відання, підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать закону та цілям діяльності підприємства. До права господарського відання застосовуються правила про право власності, якщо інше не встановлено законодавчими актами України.

Майнові права суб'єктів господарювання захищаються законом. Вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом. Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відшкодовуються йому відповідно до закону.

5. Поняття господарського зобов'язання

За ст. 173 ГКУ, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта

(виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо) або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управомочна сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарські зобов'язання можуть виникати:

- безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність;

- з акта управління господарською діяльністю;

- з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать;

- внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх на те підстав;

- у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Основними видами господарських зобов'язань є:

- майново-господарські зобов'язання;

- організаційно-господарські зобов'язання.

Майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управомочна сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управомочна сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

6. Порядок укладання господарського договору. Зміст та форма господарського договору

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості

укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

При укладенні господарських договорів сторони можуть визначити зміст договору на основі:

- вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству;

- примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного та інших видів транспорту, а у випадках, передбачених законом, також інші суб'єкти зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг). Законодавством можуть бути передбачені обов'язкові умови таких договорів.

Господарські договори укладаються за правилами, встановленими Цивільним кодексом України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України, іншими нормативно-правовими актами щодо окремих видів договорів.

Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода. При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Умови про предмет у господарському договорі повинні визначити найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору

визначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, зазначених у ст. 15 ГКУ, а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів і послуг.

Господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами та скріпленого печатками. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення даного виду договорів. Проект договору може бути запропонований будь-якою з сторін. У разі якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках. Сторона, яка одержала проект договору, у разі згоди з його умовами оформляє договір відповідно до вимог частини першої цієї статті і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі, та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом з підписаним договором. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишилися неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони. У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо). Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

У разі якщо сторони не досягли згоди з усіх істотних умов господарського договору, такий договір вважається неукладеним

(таким, що не відбувся). Якщо одна із сторін здійснила фактичні дії щодо його виконання, правові наслідки таких дій визначаються нормами Цивільного кодексу України.

Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання-виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника. Ухилення від укладення договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і тягне за собою відповідальність, передбачену ПСУ та іншими законами. Спори, пов'язані з укладенням договору за державним замовленням, в тому числі при ухиленні від укладення договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку. Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним.

При укладенні господарського договору на основі вільного волевиявлення сторін проект договору може бути розроблений за ініціативою будь-якої із сторін у строки, погоджені самими сторонами. Укладення договору на основі вільного волевиявлення сторін може відбуватися у спрощений спосіб або у формі єдиного документа з додержанням загального порядку укладення договорів, встановленого ст. 181 Господарського кодексу України.

Зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду, У разі якщо сторони не досягають згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі недержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

7. Поняття та підстави і види господарсько-правової відповідальності

Суб'єкти господарювання несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і

в порядку, передбачених Господарським кодексом України, іншими законами та договором.

Господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій:

- відшкодування збитків;
- штрафні санкції;
- оперативно-господарські санкції.

До суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності можуть також застосовуватися адміністративно-господарські санкції.

Господарські санкції застосовуються у встановленому законом порядку за ініціативою учасників господарських відносин, а адміністративно-господарські санкції – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Стаття 219 ГКУ визначає межі господарсько-правової відповідальності. Так, за невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленім за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено Господарським кодексом України та іншими законами.

Сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення

їх від господарської відповідальності у випадку порушення зобов'язання через дані обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин.

Боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення. Якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків.

Кредитор вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або випливають із змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором. Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або тих осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на Загальних підставах.

Учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. У разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чії права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено.

Під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управлена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються:

- вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства;

- додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною;

- неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною;

- матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Штрафні санкції. Штрафними санкціями визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

Оперативно-господарські санкції. За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Адміністративно-господарські санкції. За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків.

8. Поняття банкрутства

Банкрутство як одна з юридичних підстав ліквідації підприємств регулюється гл. 23 ГКУ. Порядок і умови визнання суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами з метою задовольнити претензії кредиторів регулює ЗУ «Про банкрутство» від 14.05.1992 р., що нині діє в редакції від 30.06.1999 р. і називається «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Банкрутство – визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Боржником є суб'єкт підприємницької діяльності, неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредиторами, у тому числі зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), протягом трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати. Відновлення платоспроможності може відбуватися, зокрема, шляхом санації боржника.

Санація – система заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника.

Рішення про проведення санації боржника приймається господарським судом за клопотанням комітету кредиторів, про що суд виносить ухвалу та призначає керуючого санацією. З дня винесення ухвали про санацію неспроможність боржника відновити свою платоспроможність повинна бути визнана господарським судом.

Банкрутством є неспроможність боржника задовольнити визнані господарським судом вимоги кредиторів.

Кредитором може бути юридична або фізична особа, яка має у встановленому порядку підтвержені документами вимоги щодо грошових зобов'язань до боржника, щодо виплати заборгованості із заробітної плати працівникам боржника, а також органи державної податкової служби та інші державні органи, які здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів). У процесі розгляду справи про банкрутство господарський суд на підставі аналізу поданих документів визнає вимоги кредиторів до боржника, розмір яких повинен становити не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати.

Боржник визнається банкрутом, якщо відновлення його платоспроможності і задоволення визнаних судом вимог кредиторів можливе лише із застосуванням ліквідаційної процедури. Одним з етапів ліквідаційної процедури є реалізація майна боржника, за наслідками якої відбувається повний чи частковий розрахунок за визнаними судом вимогами кредиторів.

Етапи визнання юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності банкрутом:

Подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство. Прийняття судом або відмова у прийнятті заяви про порушення справи про банкрутство.

Порушення провадження у справі про банкрутство (суддя, прийнявши заяву про порушення справи про банкрутство, не пізніше ніж на п'ятий день з дня її надходження виносить і направляє сторонам та державному органу з питань банкрутства ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство). Накладення мораторію на задоволення вимог кредиторів.

Проведення підготовчого засідання. У підготовчому засіданні суддя оцінює подані документи, заслуховує пояснення сторін, розглядає обґрунтованість заперечень боржника. Призначення розпорядника майна боржника.

Подання заявником до офіційних друкованих органів у 10-денний строк за його рахунок оголошення про порушення справи про банкрутство.

Подання кредиторами у місячний строк з дня опублікування в офіційному друкованому органі оголошення про порушення справи про банкрутство, письмових заяв про грошові вимога до боржника, а також документів, що їх підтверджують, і складення реєстру вимог кредиторів.

Проведення попереднього засідання господарського суду не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду і визначення розміру визнаних судом вимог кредиторів.

Проведення зборів кредиторів і утворення комітету кредиторів протягом 10 днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду.

Прийняття судом рішення за клопотанням комітету кредиторів про проведення санації боржника.

Прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури. Призначення ліквідатора.

Опублікування відомостей про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури в офіційних друкованих органах за рахунок банкрута у п'ятиденний строк з дня прийняття постанови про визнання боржника банкрутом.

Передача органами управління банкрута бухгалтерської та іншої документації банкрута, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банкрута ліквідатору протягом трьох днів з дня призначення ліквідатора.

Проведення інвентаризації та оцінки майна банкрута і продаж майна банкрута на відкритих торгах, якщо комітетом кредиторів не встановлено інший порядок продажу майна банкрута.

Затвердження господарським судом звіту ліквідатора та ліквідаційного балансу.

Винесення господарським судом ухвали про ліквідацію юридичної особи-банкрута.

З дня винесення господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом відкривається ліквідаційне провадження:

- підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу з виготовлення продукції у разі можливості її продажу;

- строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута та зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав;

- припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банкрута;

- відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю;

- укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому законом;

- скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається;

- вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури;

- виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у випадках і порядку, передбаченому законом.

З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, про що робиться запис у його трудовій книжці, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше.

Ліквідаційну процедуру здійснює ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому порядку.

Під час ліквідаційної процедури ліквідатор виявляє ліквідаційну масу, здійснює продаж у встановленому порядку майна банкрута та задовольняє в установленій законом черговості вимоги кредиторів.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банкрута після повного задоволення вимог попередньої черги. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, вважаються погашеними.

9. Правові засади обмеження монополізму в економіці України

Відповідно до ст. 25 ГКУ держава підтримує конкуренцію як змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку.

Конкуренція є одним з основних інструментів ринку. При цьому існування конкуренції можливо лише в разі відповідності певним суттєвим умовам. До них, зокрема, належать:

- наявність майнової та організаційної незалежності постачальників товару у кількості, достатній для виникнення змагальності між ними;
- наявність майнової та організаційної незалежності покупців товарів у кількості, достатній для формування платоспроможного попиту і можливості виробництва товарів;
- незалежні дії постачальників та споживачів, відсутність штучного формування умов реалізації товарів на ринку;
- відсутність економічних та інших перешкод у доступі до сировини, матеріалів та капіталів.

У разі незгоди з розпорядженням чи рішенням Антимонопольного комітету України або його територіального відділення підприємці, органи державної влади та місцевого самоврядування, інші зацікавлені особи мають право на звернення до господарського суду з заявою про зміну повністю або частково розпоряджень Антимонопольного комітету та його територіальних відділень (ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р.).

Відповідно до ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» суб'єкт господарювання займає монополічне (домінуюче) становище на ринку, якщо:

- на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;
- він не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, існування бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

Монопольним визнається становище підприємця, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції. Також може визнаватися монопольним становище підприємця, частка якого на ринку певного товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать його конкурентам.

Відповідно до п. 4 зазначеної етапі вважається, що кожен із двох чи більше суб'єктів господарювання посідає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них, разом узятих, виконується одна з умов, передбачених частиною 1 даної статті.

Монопольним (домінуючим) вважається також становище кожного з кількох суб'єктів, якщо стосовно них виконуються такі умови:

- сукупна частка не більше ніж трьох суб'єктів, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 50 відсотків;
- сукупна частка не більше ніж п'яти суб'єктів, яким на одному ринку належать найбільші частки, перевищує 70 відсотків – і при цьому вони не доведуть, що стосовно них не виконуються умови частини 4 цієї статті.

Монопольне становище суб'єктів підприємництва на ринку визначається Антимонопольним комітетом України відповідно до Методики визначення монопольного становища підприємців на ринку, затвердженої розпорядженням Антимонопольного комітету України від 10 березня 1994 р.

Метою визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку є отримання інформації для прийняття рішень з питань демонополізації економіки, антимонопольного регулювання та контролю за дотриманням антимонопольного законодавства, захисту інтересів суб'єктів господарювання та споживачів від його порушень.

За ступенем охоплення економіки виділяють такі види монопольних організацій:

- в масштабі певної галузі – чиста монополія (діє один продавець, доступ на ринок для можливих конкурентів зачинений; продавець має певний контроль над кількістю товару, призначеного для продажу та його ціною);
- в масштабі національного господарства – абсолютна монополія (вона знаходиться в руках держави або її господарських органів).

В залежності від характеру та причин виникнення розрізняють наступні види монополій: природна монополія, легальна монополія, штучна монополія.

Відповідно до ст. 28 ГКУ стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю продукції в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами господарювання, не можуть бути замінені у споживанні іншими, у зв'язку з чим попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на такі товари, ніж попит на інші товари (послуги), – вважається природною монополією.

Обмеження довільності природних монополій досягається в основному двома шляхами: встановленням державної власності і державним регулюванням.

Так, до природних монополій згідно зі ст. Закону України «Про природні монополії» від 20 квітня 2000 р. належать:

- користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування;
- управління повітряним рухом;
- зв'язок загального користування;
- централізоване водопостачання та водовідведення;
- спеціалізовані послуги транспортних терміналів, портів, аеропортів та інші за переліком, який визначається Кабінетом Міністрів України.

Питання недобросовісної конкуренції регулюються ГКУ та Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 7 червня 1996 р. Відповідно до ст. 32 ГКУ та ст. 1 Закону недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності.

Види недобросовісних конкурентних дій визначені у 2, 3 і 4 главах Закону:

- неправомірне використання ділової репутації господарюючого суб'єкта (підприємця), тобто неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковок; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; порівняльна реклама;
- створення перешкод господарюючим суб'єктам (підприємцям) у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, тобто дискредитація господарюючого суб'єкта (підприємця); купівля-продаж товарів, виконання робіт, надання послуг із примусовим асортиментом; схилення до бойкоту господарюючого суб'єкта (підприємця); схилення постачальника до дискримінації покупця (замовника); схилення господарюючого суб'єкта (підприємця)

до розірвання договору з конкурентом; підкуп працівника постачальника; підкуп працівника покупця (замовника); досягнення неправомірних переваг у конкуренції;

- неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці.

Скоєння недобросовісних конкурентних дій тягне за собою різні види відповідальності: господарсько-правову, цивільно-правову, кримінальну і адміністративну.

Список рекомендованих джерел:

1. Богачова Л.Л. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипка. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.

2. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та доповн.]. – К. : Прав. єдність, 2009. – 766 с.

3. Дзера О.В. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.

4. Дзера О.В. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / Дзери О.В., Кузнецової Н. С., Майданика Р.А. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

5. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / Дзери О.В., Кузнецової Н. С., Майданика Р.А. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

6. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2008 – 896 с.

7. Дзера Н.С. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1020 с.

8. Задихайло Д.В. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.

9. Крестовська Н.М. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.

10. Мілаш В.С. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – 3-те вид., змін. – Х. : Право, 2016. – 332 с.

11. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред.. В.Л. Ортинського. – 2-е вид. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.

12. Щербина В.С. Господарське право: підручник. / Щербина В.С. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Основи господарського права України: суб'єкти господарських правовідносин.

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших базових правових компетентностей на матеріалі господарського права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Класифікація суб'єктів господарювання, фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, господарські організації, підприємство, державні та комунальних підприємства, підприємства колективної власності, приватні підприємства, управління господарською організацією.

План

1. Поняття, ознаки та класифікація суб'єктів господарювання.
2. Фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності.
3. Господарські організації. Підприємство та його різновиди. Характеристика та правовий статус державних та комунальних унітарних підприємств. Підприємства колективної власності. Приватні підприємства.
4. Правові підстави утворення суб'єктів господарювання. Припинення (ліквідація та реорганізація) суб'єктів господарювання.
5. Управління господарською організацією, система органів, порядок формування, компетенція.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «суб'єкти господарювання», «підприємство», «ліквідація та реорганізація підприємства».
2. Накресліть схему «Суб'єкти господарювання».

Задача 1

В грудні 2015 року державний реєстратор відмовив у реєстрації в якості фізичних осіб – підприємців: 17-річному громадянину України, 25-річному громадянину Німеччини та 18-річній особі без громадянства, посилаючись на те, що згідно чинного законодавства України ці особи не вправі займатись підприємницькою діяльністю.

Чи правомірні дії державного реєстратора?

Задача 2

Прокурор звернувся до суду із позовом про визнання недійсною державної реєстрації підприємства з іноземними інвестиціями у формі товариства з обмеженою відповідальністю через допущені при його створенні порушення, які не можна усунути. Засновниками підприємства були наступні особи: особа без громадянства, 15-річний громадянин України, Казенне підприємство, Споживчий кооператив та Благодійний фонд. В якості підстав позову прокурор вказував – згідно чинного законодавства всі зазначені вище особи не вправі виступати засновниками господарських товариств; неможливим є створення підприємства з іноземними інвестиціями без участі іноземних фізичних або юридичних осіб.

Чи правомірні вимоги прокурора? Якими мають бути наступні дії прокуратури у випадку задоволення позову? Як мають діяти засновники підприємства, якщо вони зацікавлені в збереженні підприємства?

Задача 3

Громадянин Петренко є фізичною особою – підприємцем. Також Іванов є засновником приватного підприємства. При стягненні боргів з ФОП Іванова його ділові партнери – кредитори виявили, що майна, яке використовувалось ним у підприємницькій діяльності, недостатньо для задоволення їхніх вимог. У зв'язку з цим вони вирішили звернути стягнення на особисте майно гр. Петренко, нерухоме майно зареєстроване на ім'я його дружини, а також на грошові кошти, які знаходяться на поточному рахунку приватного підприємства, засновником якого є Петренко.

Чи підлягають задоволенню вимоги кредиторів?

Задача 4

У ТОВ два учасники, кожний з яких володіє 50 відсотками в статутному капіталі. Один із засновників подав державному реєстратору нотаріально засвідчену заяву про вихід зі складу учасників товариства, а потім висунув вимогу до товариства про негайну видачу йому його частки в майні і у прибутку товариства.

Чи правомірна така вимога? В якому порядку і в які строки проводяться розрахунки з учасником, який вибув із товариства з обмеженою відповідальністю? Як можна вирішити спір?

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Речові права у сфері господарювання: право власності, право господарського відання, право оперативного управління та інші.

2. Майно суб'єктів господарювання та джерела його формування.
3. Майновий стан та облік майна суб'єктів господарювання. Оцінка майна та майнових прав.

Питання для самостійної перевірки знань

- Що таке суб'єкт господарювання? Як вони утворюються?
- Назвіть різновиди підприємств.
- Яка процедура ліквідації та реорганізації підприємств?
- Наведіть приклад системи органів управління господарської організації.

Методичні рекомендації

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Вінник. – [2-ге вид., змін. та доповн.]. – К. : Прав. єдність, 2009. – 766 с.
2. Дзера О.В. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / Дзери О.В., Кузнецової Н. С., Майданика Р.А. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.
3. Дзера О.В. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / Дзери О.В., Кузнецової Н. С., Майданика Р.А. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
4. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2008 – 896 с.
5. Дзера Н.С. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1020 с.
6. Задихайло Д.В. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
7. Мілаш В.С. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – 3-тє вид., змін. – Х. : Право, 2016. – 332 с
8. Старцева О.В. Підприємницьке право: підручник. / Старцева О.В. – К.: Істина, 2005. – 600 с.
9. Щербина В.С. Господарське право: підручник. / Щербина В.С. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.

РОЗДІЛ XI. ОСВІТНЄ ПРАВО УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНЕ ОСВІТНЄ ПРАВО

ЛЕКЦІЯ

Тема: Освітнє право України та міжнародне освітнє право

Мета заняття: формування у студентів базових компетентностей з освітнього права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Освітнє право, освітні правовідносини, право на освіту та його гарантії, дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, Болонський процес.

План

1. Поняття, предмет і метод освітнього права.
2. Джерела освітнього права.
3. Система освіти в Україні.
4. Міжнародно-правові стандарти у сфері освіти. Впровадження в Україні положень Болонської декларації.

1. Поняття, предмет і метод освітнього права

За радянських часів проблему правового регулювання освітніх відносин досліджували в рамках адміністративно-правового регулювання з точки зору державного управління освітою та підпорядкування навчальних закладів органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Протягом останнього десятиліття акцент змістився в бік цивільно-правового регулювання: стали з'являтися окремі статті, збірники тез, навчальні посібники та навіть монографії з освітнього права з приватно-правовим спрямуванням. Прийняття ряду законодавчих актів, які дозволили створення та функціонування приватних навчальних закладів, а також відкрили можливість отримувати освіту не лише за рахунок державного бюджету, але й за кошти фізичних та юридичних осіб, призвели до перенесення акценту з адміністративно-правового до цивільно-правового регулювання.

У літературі можна зустріти термін «освітнє право» в багатьох розуміннях: а) освітнє право як комплексна галузь права; б) освітнє право як нормативно-правовий масив (освітнє законодавство); в) освітнє право як елемент системи конституційних прав і свобод, в тому числі елемент системи міжнародних стандартів прав і свобод («право

на освіту»); г) освітнє право як елемент освітніх прав учасників освітніх відносин; д) «освітнє право» як навчальна дисципліна; е) освітнє право як актуальний напрямок теоретико-правових, соціально-правових та галузевих юридичних наукових досліджень; є) освітнє право як елемент (сторона) системи освіти загалом.

У посібнику Р. Г. Валєєва знаходимо таке визначення галузі освітнього законодавства: це сукупність нормативно-правових актів (їх окремих положень), які регулюють суспільні відносини у сфері освіти. При цьому фахівці акцентують, що «під галуззю законодавства розуміють не будь-яку сукупність актів, а тільки таку, де всі акти перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності».

Тож, якщо зробити власне дифеніцію поняття «освітнє право», отримаємо наступне: освітнє право як галузь права – це комплекс загально установлених положень, які виступають регуляторами в галузі освіти та стандартами правових відносин.

Поділ системи права на галузі ґрунтується на певних критеріях. Такими критеріями є предмет (матеріальний критерій) і метод (юридичний критерій) правового регулювання.

Предмет правового регулювання – сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих правовими нормами (відповідає на запитання «що?»). Предмет правового регулювання вказує, на яку групу суспільних відносин спрямований вплив норм права. Предмет правового регулювання є умовне виділення певного відокремленого кола (сукупності) суспільних відносин, що мають єдину якість. Це дозволяє узагальнити норми права, які регулюють коло (сукупність) суспільних відносин, у таку нормативну спільність, як галузь права.

Наприклад, предметом екологічного права є відособлена група суспільних відносин у раціональному використанні природних ресурсів й охороні навколишнього середовища. Предмет адміністративного права – управлінські відносини. Предмет трудового права – трудові відносини. Кожна галузь права має свою, відносно відокремлену, сферу регулювання.

Предметом освітнього права є освітні відносини.

В даний час, коли інтенсивно розвиваються ринкові відносини внесли значні корективи до нормативно-правового регулювання всіх сфер суспільства, в тому числі й освіти, законодавець змушений був змінити свою правову політику в освітній галузі і спішно надолужувати своє відставання прийняттям низки законів і значного числа підзаконних нормативно-правових актів.

Освітні відносини діють в особливій, самостійній сфері предметно-практичної діяльності суспільства і держави, принципово відрізняються від цивільних, адміністративних, трудових та інших суспільних

відносин і в силу цього відокремлюються як окремий вид суспільних відносин. Освітні відносини володіють складною і динамічною структурою. Тривають, як правило, протягом декількох років і поділяються на низку ієрархічно взаємопов'язаних стадій (чвертей, семестрів, навчальних років тощо). Освітні відносини постають одночасно багатосторонніми, багатонаправленими, заснованими на особистій участі в них суб'єктів освітніх відносин.

Відмежування предмета правового регулювання однієї галузі від іншої здійснюється на основі виявлення якісної однорідності складових його елементів: суб'єктів, об'єктів, змісту, динамічних чинників.

За суб'єктам освітні відносини виникають між:

- навчальним закладом і особою, яка навчається;
- органами управління освітою та навчальними закладами;
- навчальним закладом та батьками або особами, які їх замінюють, батьками-вихователями дитячих будинків сімейного типу;
- органами управління освітою різного рівня;
- органами виконавчої влади та навчальними закладами;
- органами судової влади та навчальними закладами;
- навчальними закладами та представниками підприємств, установ, кооперативних, громадських організацій, які беруть участь у навчально-виховній роботі;
- дітьми дошкільного віку, вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, стажистами, клінічними ординаторами, аспірантами, докторантами;
- керівниками, педагогічними, науковими, науково-педагогічними працівниками, спеціалістами;
- особами, які навчаються у навчальних закладах і працівниками навчальних закладів тощо.

Об'єкт освітніх відносин – це те, заради чого виникають правовідносини (дії, утримання від дій). Об'єктом освітніх відносин є те, відносно чого вони виникають, розвиваються і припиняються. Передусім це відносини, що уособлюють характер діяльності суб'єктів, юридичні наслідки їх поведінки, певні правові інтереси та ін.

Об'єкт освітнього права не є однорідним. До об'єктів освітніх відносин можна віднести: освітні послуги (їх доступність та якість); умови для кожної людини створені з метою повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку (їх рівність).

Предмет правового регулювання, зазвичай, розглядають як визначальний критерій системи права. Він – головна, об'єктивна підстава для розподілу правових норм за галузями права. Його доповнює метод правового регулювання.

Метод правового регулювання – сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини (відповідає на запитання «як?»). Він несе основне навантаження в динаміці, «роботі» права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами та у які способи.

Правовий метод являє собою певний набір юридичного інструментарію, завдяки якому державна влада здійснює необхідний вплив на суспільні відносини з метою спрямування їх розвитку в бажаному напрямку.

Значну роль в процесі становлення освітнього права відіграє розвиток аналогічного законодавства, формування його як системного галузевого утворення. Поняття системи права характеризує сутнісну внутрішню сторону об'єктивного права, поняття системи законодавства відбиває його зовнішню сторону – форму. Загальновизнаним є те, що система права програмує систему законодавства, а отже, і галузь права як система об'єктивних властивостей, зумовлює галузь законодавства. Таке їх співвідношення насправді є характерним для тих галузей права і галузей законодавства, що вже склались і існують. Система права складається з галузей права, які мають свій предмет і метод правового регулювання, а система законодавства включає галузі законодавства, в яких відсутній метод регулювання, а предмет регулювання не завжди однорідний, як у галузей права. Проте це традиційне співвідношення змінюється, якщо йдеться про становлення нових галузевих утворень. В цьому випадку галузь права починається з формування системи законодавства, тобто галузь законодавства є юридичною основою, базою галузі права. Аналогічно і освітнє законодавство як системне галузеве утворення стало безпосередньою юридичною базою для формування нової правової галузі – освітнього права.

З прийняттям нового закону «Про освіту» від 5.09.2017 р. освітнє право України збагатилося наданням індивідуальної освіти; впровадженням 12-річної освіти; появою інституту освітнього омбудсмена, який має забезпечувати права особи на освіту, розглядати порушення таких прав і приймати відповідні рішення, а також рядом інших новацій.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на тому, що, по-перше, об'єктивна потреба комплексного підходу до правового регулювання відносин у галузі освіти, яке б враховувало специфіку цього напрямку, зумовила формування комплексної спеціалізованої галузі освітнього законодавства та однойменної галузі права; по-друге, освіта є не тільки особисте соціальне благо, але і суспільна необхідність і виступає об'єктивною передумовою виникнення освітніх відносин; по-третє, зростання суспільного інтересу до проблем розвитку освіти, до

піднесення її якості та забезпечення її доступності актуалізує чимало проблем, серед яких одна з найбільш поширених – брак правової та юридичної компетентності учасників освітнього процесу, брак фахівців у галузі освітніх правовідносин; по-четверте, у сучасному суспільстві освітні відносини, є самостійним і розвиненим видом суспільних відносин, стабільність і дієвість яких забезпечується завдяки правовому регулюванню, є об'єктивним підґрунтям освітнього права; по-п'яте, освітнє право як нова галузь, не вимагає переділу сфер впливу між традиційними галузями права, зберігає їх предмети в цілісності і недоторканості.

2. Джерела освітнього права.

Законодавство про освіту становить собою систему законодавчих та інших нормативних правових актів, які мають внутрішню логіку розвитку, структуру, специфічні завдання й функції. Основним джерелом формування законодавства про освіту є Конституція України від 28 червня 1996 р., що закріпила в статті 53 право кожного громадянина на освіту, а в статті 54 – гарантії свободи наукової й технічної творчості й розвитку науки, сприяння науковим зв'язкам України зі світовим співтовариством. Крім цього, у статті 92 закріплено виключне право Верховної Ради України визначати основи регулювання освітньої діяльності, а в статті 116 закріплено обов'язок Кабінету Міністрів України з забезпечення єдиної державної політики в даній сфері державного управління.

Конституційні гарантії здобуття освіти в Україні повністю відповідають міжнародним стандартам і, зокрема, п. 1 ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 3 січня 1976 р., згідно якого освіта має бути спрямована на повний розвиток особистості, формування її гідності й повинна зміцнювати повагу до прав людини й основних свобод, сприяти взаєморозумінню, терпимості й дружбі між усіма націями та усіма расовими, етнічними і релігійними групами. Частина 2 ст. 53 Конституції України передбачає можливість для кожного громадянина на конкурсній основі безкоштовно отримати вищу освіту в державній або комунальній освітній установі.

Прийняття нового Закону України «Про освіту» постало великим внеском у розвиток правових засад державного управління освітою і наукою. Загалом же зазначені положення Конституції й Закон України «Про освіту» слід розглядати як конституційні основи розвитку освітнього законодавства.

Закон «Про освіту» 2017 року започаткував масштабні реформи у галузі, яка досі мало змінилася з радянських часів. Він передбачає:

Перехід від практики напакуювання дітей великим обсягом інформації і навчання за принципом «зазубрив – відповів – забув» українська освіта, насамперед шкільна, має перейти до розвитку у дітей компетентностей. Нова українська школа має розвивати у дітей «читання з розумінням, уміння висловлювати свою думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики і приймати рішення, вирішувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими». Власне, велика частина закладених у законі норм підпорядкована саме цій меті, для досягнення якої закладам освіти, педагогам, батькам і самим здобувачам освіти надається велика свобода дій.

Діти йтимуть до школи, як правило, у 6-річному, але в будь-якому разі не пізніше 7-річного віку і вчитимуться 12 років. Середня освіта поділятиметься на початкову (4 роки, 1-4 класи), базову (5 років, 5-9 класи) і профільну (3 роки, 9-12 класи). Починаючи з 5 класу діти вчитимуться в гімназіях, а після закінчення 9 класу продовжуватимуть навчання у ліцєях (зкладах старшої або профільної школи) або ж здобуватимуть професійну освіту. Після закінчення кожного рівня знання учнів перевірятимуть за допомогою державної підсумкової атестації. Після 4 класу це буде моніторинг, а після 9 – повноцінне зовнішнє незалежне оцінювання.

Початкова школа може мати найрізноманітніші форми: один чи кілька класів з учнями одного чи різного віку, з одним або кількома вчителями. Закон також дозволяє роботу початкової школи «в будь-якій іншій формі, яка буде найбільш зручною та доцільною для забезпечення здобуття дітьми початкової освіти відповідно до стандарту початкової освіти».

Ліцєї матимуть академічне або професійне спрямування, або ж в одному ліцєї будуть класи різних спрямувань. В академічних ліцєях учні зможуть глибоко підготуватися до вищої освіти, у професійних – здобути середню освіту і, водночас, першу професію. Освіта в них триватиме три роки замість нинішніх двох. Додатковий рік навчання знає проблему катастрофічної нестачі часу й перевантаження старшокласників у нинішній дворічній старшій школі.

Кожен ліцєй буде окремою юридичною особою і, як правило, розміститься в окремому приміщенні. Ліцєї задумані не просто як старші класи звичайної школи, а як окремі заклади. Причому, досить великі, де в кожній паралелі є принаймні по 4-5 класів, кожен зі своєю спеціалізацією. А отже, їх буде значно менше, ніж нинішніх 11-річних шкіл. Відповідно і перехід до таких ліцєїв відбуватиметься не так

непомітно як зараз – випускники 9 класів складатимуть ЗНО, і за їх підсумками вступатимуть до обраних ліцеїв на конкурсних засадах.

До інших шкіл дітей зараховуватимуть без конкурсу – за винятком ситуацій, коли заяв на навчання в школі більше, ніж місць (у такому разі пріоритет надаватиметься дітям, які живуть на території обслуговування цієї школи).

Нова система запроваджуватиметься поступово, щоб не сказати дуже повільно. Початкова школа запрацює з 1 вересня 2018 року, базова – з 1 вересня 2022 і профільна – з 1 вересня 2027. Проте закон містить опцію запровадження профільного трирічного навчання й раніше – як в окремих закладах, так і по всій країні. В міністерстві освіти й науки не виключають пришвидшення реформи і введення повноцінної 12-річки вже з 1 вересня 2022-23 років.

Такий варіант можливий, якщо суспільство в перші роки реформи усвідомить її важливість, а освітня й бюджетна системи будуть цілком готові до змін.

Закінчивши 9 класів, діти зможуть навчатися в професійних коледжах, здобуваючи професію як одночасно зі здобуттям повної вищої освіти, так і без нього.

Для отримання диплому бакалавра студенти вчитимуться не чотири, а три роки. Натомість навчання в магістратурі стане довшим і триватиме два роки, зараз – півтора. Вступ у магістратуру здійснюватиметься за підсумками ЗНО.

Заклад освіти може здійснювати освітню діяльність одночасно на різних рівнях освіти та за різними видами освіти, створювати для цього структурні підрозділи. Тобто, теоретично, може існувати заклад, що об'єднує дитсадок, початкову школу, гімназію, ліцей, університет, професійний коледж і музичну чи художню школу. Треба лише отримати відповідні ліцензії і пройти акредитацію.

Заклади освіти зможуть утворювати з іншими юридичними особами освітні, освітньо-наукові, наукові, освітньо-виробничі та інші об'єднання.

Всі заклади освіти – від садочків до університетів – отримають значно більше свободи. Досі (з 2014 року) автономію мали лише виші.

Тепер же школи, дитсадки та інші заклади освіти всіх форм власності будуть мати самоврядні колегіальні органи – наглядові (підкувальні) та педагогічні ради, батьківські ради тощо – які прийматимуть найважливіші рішення. До складу наглядової (підкувальної ради), якій засновник може делегувати свої повноваження, не можуть входити працівники цього закладу освіти і ті, хто в ньому навчається.

Директор школи чи дитсадка обиратиметься на 6 років конкурсною комісією у складі представників інших шкіл, місцевої влади, викладачів педагогічних вишів та громадськості. Для участі в конкурсі треба вільно володіти державною мовою і мати вищу освіту, але засновники мають право встановлювати й додаткові кваліфікаційні вимоги до кандидатів.

Директор самостійно братиме на роботу своїх заступників та інших педагогічних працівників. Освітній заклад має право оголосити конкурс на будь-яку вакансію, але головне, що призначення відбуватимуться без погодження з місцевою владою, яке потрібне зараз.

Заклади освіти та педагоги самостійно формуватимуть навчальні програми, які за поданням педагогічної ради затверджуватиме керівник закладу. Єдина вимога – їх відповідність державним стандартам освіти, прийнятих міністерством освіти й науки.

Учитель зможе вільно працювати за власною програмою і обирати форми донесення матеріалу до дітей. Водночас міністерство розроблятиме типові програми для тих учителів, які не хочуть чи не можуть розробити власні.

Закон скасовує процедуру атестації шкіл та право місцевих управлінь освіти на їх інспектування.

Самі інспекції ліквідують, а працівники методкабінетів займатимуться замість перевірок підтримкою й допомогою закладам освіти. Перевірятиме ж ці заклади лише Державна служба якості освіти. Плановий аудит закладу, що включатиме перевірку дотримання ліцензійних умов, відбуватиметься раз на 10 років.

Обмеження терміну перебування однієї людини на посаді керівника поширяться з вишів на всі заклади освіти. Довічних директорів шкіл більше не буде. Людина зможе обиратися на посаду директора не більше двох шестирічних термінів поспіль, а потім зможе працювати на іншій посаді в цій же школі або претендувати на директорство в іншій.

Рішення про проведення конкурсу на заміщення посади директора ухвалюватиметься засновником навчального закладу. Також засновник навчального закладу затверджуватиме персональний склад конкурсної комісії, яка обиратиме керівника школи.

Планується, що конкурсний відбір майбутніх директорів шкіл здійснюватиметься за результатами відкритої презентації перспективного плану розвитку навчального закладу, перевірки у кандидатів знань освітнього законодавства та концепції «Нова українська школа», а також співбесіди з конкурсною комісією.

Оголошення про проведення конкурсу оприлюднюється на офіційному веб-сайті засновника та на веб-сайті закладу освіти (у разі його наявності) наступного робочого дня з дня прийняття рішення про проведення конкурсу.

Одночасно з прийняттям рішення про проведення конкурсу засновник державного, комунального закладу загальної середньої освіти або уповноважений ним орган (посадова особа) затверджує персональний склад конкурсної комісії відповідно до вимог Закону України «Про загальну середню освіту».

Конкурсна комісія є повноважною за умови присутності на її засіданні не менше двох третин від її затвердженого складу. Конкурсна комісія приймає рішення більшістю від її затвердженого складу.

Посадовий оклад учителя найнижчої категорії становитиме три мінімальних зарплати. Цього рівня досягатимуть поступово, до 2023 року.

Зарплата науково – педагогічного працівника найнижчої кваліфікації буде принаймні на 25% більшою, ніж зарплата вчителя найнижчої категорії. Оклад працівника кожної наступної категорії має підвищуватися принаймні на 10%.

Всі педагогічні й науково-педагогічні працівники, як і зараз, мають обов'язково підвищувати кваліфікацію, але ця процедура зазнає докорінних змін. Ці послуги зможуть надавати різні державні, комунальні та приватні установи, а також громадські організації, які матимуть відповідну ліцензію. Вчитель сам обиратиме, де йому підвищувати кваліфікацію, це може бути й кілька різних установ, сумарний час навчання в яких має становити не менше 150 годин на 5 років.

Замість підвищення кваліфікації учитель може з власної ініціативи пройти добровільну сертифікацію на знання предмету і володіння сучасними освітніми методиками. Пройшовши таку сертифікацію, вчитель отримає на три роки сертифікат і 20% надбавку до зарплати, а також зможе навчати інших педагогів.

Закон заохочує навчання дітей з особливими потребами, сиріт та дітей зі складних родин у звичайних школах. За заявами батьків дітей з особливими потребами школи мають створювати спеціальні класи, де такі діти могли б навчатися. Якщо це необхідно, діти з особливими потребами можуть іти в школу пізніше й навчатися довше.

Дітям з вадами слуху створять умови для навчання мовою жестів.

До 31 грудня 2021 року всі школи-інтернати мають стати або звичайними школами, дитсадками чи іншими закладами освіти, доступними для всіх дітей, або дитячими будинками в системі мінсоцполітики. Рішення про долю кожного інтернату прийматимуть обласні та Київська міська ради.

Різні заклади освіти в межах певної території (включно з закладами позашкільної освіти, культури, фізкультури) становитимуть єдиний освітній округ, своєрідним центром якого стане опорна школа, зручно розташована для підвозу дітей з інших населених пунктів і забезпечена кваліфікованими кадрами та сучасним обладнанням.

Освітній процес в усіх закладах освіти відбуватиметься українською мовою. Представники національних меншин мають право навчатися в окремих групах дитсадків та класах початкової школи, в яких крім української буде використовуватися в освітньому процесі мова відповідної меншини.

Починаючи з 5 класу вся освіта відбуватиметься українською мовою, винятки можливі лише для представників корінних народів (перш за все кримських татар), які можуть зберігати двомовне навчання до закінчення старшої школи.

Для першокласників така система запрацює з 1 вересня 2018 року, а для тих, хто почав учитися в школах з мовою національних меншин раніше, – з 1 вересня 2020 року, причому впродовж цих трьох років у школах з навчанням мовами меншин буде поступово збільшуватися кількість предметів, що викладаються українською.

Вивчення української мови стає обов'язковим у всіх закладах освіти (включаючи виші, в багатьох із яких таке викладання припинили на підставі закону «Про вищу освіту»).

У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома та більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу. Варто відзначити, що серед 24 мов ЄС є і мови деяких нацменшин України – румунська, угорська, польська, болгарська, словацька тощо.

Російська ж мова до мов ЄС не належить, тому навіть окремі предмети чи дисципліни (окрім власне курсу російської мови) не зможуть викладатися російською ні в базовій чи профільній школі, ні у музичних або художніх школах, ні в університетах чи професійних коледжах.

Мовна стаття закону, остаточну редакцію якої сформулювала робоча група з представників різних фракцій, міністерства освіти та експертів вже в день голосування за закон, вже викликали негативну реакцію Москви, Будапешта та Бухареста, однак формально ні ворогам, ні партнерам України нема до чого причепитися – норми цієї статті чітко відповідають як нашій Конституції, так і міжнародним договорам, ратифікованим Україною.

А рівень захисту прав меншин у новому законі все одно значно вищий, ніж рівень захисту українців у тій же Румунії чи Угорщині, не кажучи вже про Росію.

Кожен заклад освіти зобов'язаний розмістити у відкритому доступі на своєму сайті (чи сайті засновника) всю важливу інформацію про свою діяльність.

До такої інформації закон, зокрема, відносить статут, ліцензії, сертифікати про інституційну акредитацію та акредитацію програм, структуру та органи управління закладу, кадровий склад, освітні програми, мови освітнього процесу, вакансії й конкурси, матеріально-технічне забезпечення, наявність гуртожитків, місць у них та розмір оплати за проживання, результати моніторингу якості, річний звіт, правила прийому, умови доступності для осіб з особливими потребами, розмір плати за навчання, перелік і вартість додаткових послуг тощо.

Обов'язково має оприлюднюватися кошторис і фінансовий звіт про надходження та використання всіх отриманих коштів, інформацію про перелік товарів, робіт і послуг, отриманих як благодійна допомога, із зазначенням їх вартості, а також про кошти, отримані з інших джерел, не заборонених законодавством.

Закон зобов'язує учасників освітнього процесу дотримуватися академічної доброчесності.

Порушеннями академічної доброчесності вважаються плагіат, самоплагіат (коли людина видає свої старі наукові результати за нові), фабрикація чи фальсифікація даних, списування, обман, хабарництво та необ'єктивне оцінювання.

Порушнику доброчесності загрожує відмова у присудженні наукового ступеня чи звання, позбавлення вже присуджених ступенів, звань, кваліфікаційних категорій, позбавлення права обіймати певні посади. Учнів і студентів за порушення доброчесності можуть направити на перескладання іспиту, контрольної тощо, повторно проходження курсу, позбавити стипендії чи пільг або відрахувати з навчального закладу.

Держава, як і зараз, виділятиме місцевим бюджетам субвенцію на загальну середню освіту, в тому числі й на здобуття середньої освіти в професійно-технічних закладах. Професійну складову цих закладів фінансуватимуть переважно регіональні бюджети.

Держава фінансуватиме навчання на бюджетних місцях у вишах та підготовку фахівців дефіцитних робітничих професій в системі профтехосвіти. Місцева влада й органи самоврядування мають створити належні умови для роботи закладів освіти, у т.ч. забезпечити їх приміщеннями та організувати підвезення дітей із сусідніх сіл до опорних шкіл.

Дошкільна і позашкільна освіта фінансуватиметься переважно з місцевих бюджетів, які завдяки децентралізації за три роки зросли більш ніж удвічі. При цьому дитсадки, а також приватні школи, які обґрунтують вартість навчання, отримують додаткові гроші на кожную дитину з держбюджету.

Загалом же кожен заклад освіти матиме право отримувати гроші з бюджетів різних рівнів, а також із будь-яких джерел, не заборонених законом. Освітні заклади матимуть право отримувати добровільні пожертви, гранти, дивіденди, допомогу від батьків, приватних партнерів тощо, надавати платні послуги, продавати вироблену в майстернях чи виробничих підрозділах продукцію тощо. Кошти кожен заклад зможе вільно витратити на свою статутну діяльність, а тимчасово вільні гроші зможе розміщувати в державних банках.

Закон «Про освіту» – базовий документ, який містить посилання на інші закони (з яких прийнято лише закон «Про вищу освіту») та підзаконні акти.

Щоб реформа запрацювала на повну силу, необхідно чимшвидше ухвалити закони про середню освіту, про професійну освіту, зміни до Податкового та Митного Кодексів, що зменшать податковий тягар із закладів освіти та інші акти, а також утворити чи реорганізувати органи управління, передбачені новим освітнім законодавством.

Отже, ухвалення нового закону про освіту – далеко не останній, але визначальний крок на шляху освітньої реформи, який визначає її головний зміст і спрямованість. У будь-якому разі на освіту чекають зміни, результати яких зможемо оцінити лише з роками.

Також до джерел освітнього права відносяться Закони України «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту» і «Про вищу освіту».

Якщо чинні Закони «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про дошкільну освіту» ще старого зразка і будуть найближчим часом замінені новими, то Закон України «Про вищу освіту» прийнятий 2014 року вже наразі відповідає загальній стратегії розвитку освіти.

В основі нового Закону України «Про вищу освіту» лежить ідея університетської автономії, насамперед, в академічній, організаційній та фінансовій сферах. Аналіз основних положень Закону України «Про вищу освіту» свідчить про наступне: Протягом визначеного у законопроекті перехідного періоду із системи вищої освіти буде вилучено рівень молодшого спеціаліста та запроваджено ступінь молодшого бакалавра як скорочений цикл підготовки бакалаврів. Науковий ступінь кандидата наук після набрання чинності цим Законом прирівнюється до наукового ступеня доктора філософії, а вчене звання старшого наукового співробітника – до вченого звання старшого дослідника. Запроваджуються такі ступені вищої освіти: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук. Відповідно до частини 6 і частини 7 статті 5 Закону, науковими ступенями є доктор філософії та доктор наук. Доктор філософії – це освітній і водночас

перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу або науковій установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді. Відповідно до частини 7 статті 5 Закону, доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Суттєво буде посилено антиплагіатні норми і відповідальність за них (обов'язкове оприлюднення наукових робіт). Відповідно до частини 2 статті 16 Закону, система забезпечення вищими навчальними закладами якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (система внутрішнього забезпечення якості) передбачає, зокрема, забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату у наукових працях працівників вищих навчальних закладів і здобувачів вищої освіти (пункт 8). Відтепер ознайомитися з текстами дисертацій, які розмішуватимуться на сайтах вищих навчальних закладів, буде легше. Відповідно до статті 7 Закону, документ про вищу освіту (науковий ступінь) видається особі, яка успішно виконала відповідну освітню (наукову) програму та пройшла атестацію. Законом встановлюються такі види документів про вищу освіту (наукові ступені) за відповідними ступенями: диплом молодшого бакалавра; диплом бакалавра; диплом магістра; диплом доктора філософії; диплом доктора наук.

Вимоги до системи навчання за новим Законом передаються від МОН, окремому органу – Національному агентству забезпечення якості освіти. Аналогом такого органу в Україні були Вища акредитаційна комісія (ВАК), а згодом Державна акредитаційна комісія (ДАК). Окрім формування вимог до системи навчання, Нацагентство контролюватиме якість освіти у вишах, формуватиме перелік спеціальностей, розроблятиме стандарти вищої освіти, акредитуватиме спеціальності, навчальні програми, спеціалізовані вчені ради та установи оцінювання якості освіти. Також до сфери діяльності Агентства входить визначення критеріїв оцінювання якості освіти, які дозволять сформувати рейтинг вищих навчальних закладів. Згідно положень нового Закону, на основі розроблених критеріїв кожний навчальний заклад буде зообов'язаний

довести рівень наданий ним якості освітніх послуг. Підсумки оцінювання якості освіти за кожною спеціальністю діятимуть 5 років, після чого ВНЗ може знову пройти акредитацію або втратити право навчати за цією спеціальністю.

Закон визначає новий механізм виборів ректорів вищих навчальних закладів. Окрім участі у цій процедурі всього викладацького складу, збільшено до 15% кількість студентів, які братимуть участь у голосуванні. Вибори відбуватимуться в один тур за системою «перехідного голосу». Таким чином, трудовому колективу ВНЗ надається право самостійно обирати ректора, тоді як міністерство лише фіксуватиме факт вибору. Керівник вищого навчального закладу обирається шляхом таємного голосування строком на п'ять років у порядку, передбаченому цим Законом і статутом вищого навчального закладу.

Ректорів та деканів обиратимуть терміном на 5 років на прямих виборах викладацькі колективи, а також студенти, частка голосів яких збільшується до 15%. Міністерство має укласти контракт із тим керівником, який отримав на виборах понад 50% голосів.

Робочий час науково-педагогічного працівника включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Відповідно до абзацу 3 частини 2 статті 56 Закону, максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік.

Створюватимуться умови для збільшення мобільності студентів і викладачів. Кількість навчальних дисциплін стане меншою, при цьому студенти будуть обирати 25% курсів.

Закон розширює автономію університетів та надає громадськості більше важелів для контролю за його діяльністю. Університети впроваджуватимуть внутрішній публічний моніторинг якості, його результати будуть розміщені на сайтах вузів.

Фінансування державних вищих навчальних закладів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на умовах державного замовлення на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових і науково-педагогічних кадрів та за рахунок інших джерел, не заборонених законодавством, з дотриманням принципів цільового та ефективного використання коштів, публічності та прозорості у прийнятті рішень. Державні ВНЗ зможуть розмішувати власні надходження від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках установ державних банків. Позитивне нововведення, спрямоване на розширення фінансової автономії навчальних закладів. Вищі навчальні заклади зможуть розпоряджатися заробленими грошима – наприклад,

брати участь у закордонних наукових проєктах і оплачувати витрати зі свого рахунку в держбанку без погодження з МОН, як це було потрібно раніше.

3. Система освіти в Україні.

Система освіти України складається із закладів освіти, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти.

Невід’ємними складниками системи освіти є:

- дошкільна освіта;
- повна загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- спеціалізована освіта;
- професійна (професійно-технічна) освіта;
- фахова передвища освіта;
- вища освіта;
- освіта дорослих, у тому числі післядипломна освіта.

Рівнями освіти є:

- дошкільна освіта, яка відповідає нульовому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- початкова освіта, яка відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти, який відповідає четвертому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- фахова передвища освіта, яка відповідає п’ятому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, який відповідає шостому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, який відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- другий (магістерський) рівень вищої освіти, який відповідає восьмому рівню Національної рамки кваліфікацій;

- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень вищої освіти, який відповідає дев'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій;
- науковий рівень вищої освіти, який відповідає десятому рівню Національної рамки кваліфікацій.

У системі позашкільної освіти та освіти дорослих (включно з післядипломною освітою) можуть здобуватися часткові кваліфікації відповідного рівня Національної рамки кваліфікацій.

Часткові кваліфікації, які здобуваються в системі позашкільної освіти, можуть відповідати нульовому – третьому рівням Національної рамки кваліфікацій.

Дошкільна освіта

1. Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок.

2. Діти старшого дошкільного віку обов'язково охоплюються дошкільною освітою відповідно до стандарту дошкільної освіти.

3. Відповідальність за здобуття дітьми дошкільної освіти несуть батьки.

4. Батьки самостійно обирають способи та форми, якими забезпечують реалізацію права дітей на дошкільну освіту.

5. Органи місцевого самоврядування створюють умови для здобуття дошкільної освіти шляхом:

- формування і розвитку мережі закладів освіти;
- замовлення підготовки педагогічних працівників;
- реалізації освітніх програм неформальної освіти для батьків;
- проведення інших заходів.

6. Порядок, умови, форми та особливості здобуття дошкільної освіти визначаються спеціальним законом.

Повна загальна середня освіта

1. Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;

- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

2. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в інституційних або індивідуальних формах, визначених законодавством, як правило, в закладах освіти.

3. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти:

- початкова освіта тривалістю чотири роки;
- базова середня освіта тривалістю п'ять років;
- профільна середня освіта тривалістю три роки.

Початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти).

4. Початкова освіта здобувається, як правило, з шести років. Діти, яким на початок навчального року виповнилося сім років, повинні розпочинати здобуття початкової освіти цього ж навчального року.

5. Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповнення освітньої програми корекційно-розвитковим складником. Особливості здобуття такими особами повної загальної середньої освіти визначаються спеціальним законом.

6. На рівнях початкової та базової середньої освіти освітній процес може організовуватися за циклами, визначеними спеціальним законом, поділ на які здійснюється з урахуванням вікових особливостей фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей.

7. Здобуття профільної середньої освіти передбачає два спрямування:

- академічне – профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти;

- професійне – орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів.

Здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежує право особи на здобуття освіти на інших рівнях освіти.

Заклади освіти можуть мати освітні програми профільної середньої освіти за одним чи обома спрямуваннями.

8. Результати навчання здобувачів освіти на кожному рівні повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Державна підсумкова атестація здобувачів початкової освіти здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та/або якості освіти.

Порядок, форми проведення і перелік навчальних предметів, з яких проводиться державна підсумкова атестація, визначає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

9. Порядок, умови, форми та особливості здобуття повної загальної середньої освіти визначаються спеціальним законом.

Територіальна доступність повної загальної середньої освіти

1. Для забезпечення територіальної доступності повної загальної середньої освіти органи місцевого самоврядування створюють і утримують мережу закладів освіти та їхніх філій.

Кожна особа має право здобувати початкову та базову середню освіту в закладі освіти (його філії), що найбільш доступний та наближений до місця проживання особи.

Право особи здобувати початкову та базову середню освіту у державному або комунальному закладі освіти (його філії), за яким закріплена територія обслуговування, на якій проживає ця особа, гарантується, що не обмежує право особи обрати інший заклад освіти.

2. З метою створення умов для здобуття повної загальної середньої освіти, запровадження профільного навчання, забезпечення всебічного розвитку особи, раціонального та ефективного використання наявних ресурсів і матеріально-технічної бази закладів освіти, їх модернізації створюється освітній округ.

Освітній округ – це сукупність закладів освіти (їхніх філій), у тому числі закладів позашкільної освіти, закладів культури, фізичної культури і спорту, що забезпечують доступність освіти для осіб, які проживають на відповідній території.

Опорний заклад освіти – це заклад загальної середньої освіти, що має зручне розташування для підвезення дітей з інших населених пунктів, забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу та спроможний забезпечувати на належному рівні здобуття профільної освіти.

Положення про освітній округ і опорний заклад освіти затверджується Кабінетом Міністрів України.

3. З метою наближення місця навчання дітей до їхнього місця проживання у відповідному населеному пункті може утворюватися філія закладу освіти. Філія закладу освіти – це територіально відокремлений структурний підрозділ закладу освіти, що не має статусу юридичної особи та діє на підставі положення, затвердженого засновником відповідного закладу освіти на основі типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Початкова школа може забезпечувати здобуття початкової освіти дітьми (незалежно від їх кількості) одного або різного віку, які можуть бути об'єднані в один або в різні класи (групи). Освітній процес у такій школі може організовуватися одним чи кількома вчителями або в будь-якій іншій формі, яка є найбільш зручною та доцільною для забезпечення здобуття дітьми початкової освіти відповідно до стандарту початкової освіти.

4. Особи, які здобувають повну загальну середню освіту, проживають у сільській місцевості і потребують підвезення до закладу освіти і у зворотному напрямку, забезпечуються таким підвезенням за кошти місцевих бюджетів, у тому числі із забезпеченням доступності відповідного транспорту для осіб з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату та інших маломобільних груп населення.

5. Органи місцевого самоврядування різних адміністративно-територіальних одиниць мають право прийняти з урахуванням потреб і пропозицій територіальних громад спільне рішення про організацію здобуття початкової, базової та профільної середньої освіти в закладі освіти (його філії) та забезпечення підвезення здобувачів освіти до нього і у зворотному напрямку.

Позашкільна освіта

1. Метою позашкільної освіти є розвиток здібностей дітей та молоді у сфері освіти, науки, культури, фізичної культури і спорту, технічної

та іншої творчості, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

2. Позашкільна освіта може здобуватися одночасно із здобуттям дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. Компетентності, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть враховуватися та визнаватися на відповідному рівні освіти.

3. Здобуття позашкільної освіти забезпечується закладами позашкільної освіти різних типів, форм власності та підпорядкування, іншими закладами освіти, сім'єю, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та іншими юридичними і фізичними особами.

4. Державні заклади позашкільної освіти утворюються центральними органами виконавчої влади та фінансуються за кошти державного бюджету. Інші заклади позашкільної освіти утворюються органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі релігійними організаціями, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку, іншими юридичними і фізичними особами, за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних та інших працівників.

5. Фінансування позашкільної освіти здійснюється за кошти засновника, державного та/або місцевих бюджетів, батьків, з інших джерел, не заборонених законодавством.

6. Органи місцевого самоврядування створюють умови для доступності позашкільної освіти шляхом формування, утримання та розвитку мережі закладів позашкільної освіти відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб та запитів населення.

7. Порядок, умови, форми та особливості здобуття позашкільної освіти визначаються спеціальним законом.

Професійна (професійно-технічна) освіта

1. Метою професійної (професійно-технічної) освіти є формування і розвиток професійних компетентностей особи, необхідних для професійної діяльності за певною професією у відповідній галузі, забезпечення її конкурентоздатності на ринку праці та мобільності і перспектив кар'єрного зростання впродовж життя.

2. Професійна (професійно-технічна) освіта здобувається на основі базової або повної загальної середньої освіти. Здобуття професійної (професійно-технічної) освіти на основі базової середньої освіти здійснюється з одночасним здобуттям профільної середньої освіти та

отриманням відповідного документа про повну загальну середню освіту.

Заклади професійної (професійно-технічної) освіти можуть також здійснювати підготовку фахівців за окремими професіями без забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти.

Особи, які з певних причин не можуть одночасно з набуттям професії здобувати повну загальну середню освіту або не мають базової середньої освіти, а також ті, які потребують реабілітації, мають право здобувати професійну (професійно-технічну) освіту.

3. Рівнями професійної (професійно-технічної) освіти є:

- перший (початковий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти;

- другий (базовий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти;

- третій (вищий) рівень професійної (професійно-технічної) освіти.

4. На першому (початковому) рівні професійної (професійно-технічної) освіти особа може здобути кваліфікації, що відповідають другому рівню Національної рамки кваліфікацій.

На другому (базовому) рівні професійної (професійно-технічної) освіти особа може здобути кваліфікації, що відповідають третьому рівню Національної рамки кваліфікацій.

На третьому (вищому) рівні професійної (професійно-технічної) освіти особа може здобути кваліфікації, що відповідають четвертому рівню Національної рамки кваліфікацій.

Заклади професійної (професійно-технічної) освіти мають право здійснювати за відповідними стандартами підготовку фахівців, компетентності яких відповідають п'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій. Ліцензування такої освітньої діяльності та акредитація відповідних освітніх програм здійснюються в загальному порядку.

5. Особа, яка здобула професійну (професійно-технічну) освіту відповідного рівня, може продовжити навчання на наступних рівнях освіти, у тому числі за скороченою програмою підготовки – у випадках та порядку, визначених законодавством.

6. Заклади професійної (професійно-технічної) освіти здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації осіб за кошти державного та/або місцевих бюджетів, а також за угодами з підприємствами, установами, організаціями, окремими фізичними та/або юридичними особами.

7. Порядок, умови, форми та особливості здобуття професійної (професійно-технічної) освіти визначаються спеціальним законом.

Фахова передвища освіта

1. Фахова передвища освіта спрямована на формування та розвиток освітньої кваліфікації, що підтверджує здатність особи до виконання

типових спеціалізованих завдань у певній галузі професійної діяльності, пов'язаних з виконанням виробничих завдань підвищеної складності та/або здійсненням обмежених управлінських функцій, що характеризуються певною невизначеністю умов та потребують застосування положень і методів відповідної науки, і завершується здобуттям відповідної освітньої та/або професійної кваліфікації.

2. Фахова передвища освіта здобувається на основі повної або базової середньої освіти. Здобуття фахової передвищої освіти на основі базової середньої освіти здійснюється з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти та отриманням відповідного документа про повну загальну середню освіту.

3. Система фахової передвищої освіти передбачає здобуття кваліфікацій, що відповідають п'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій.

4. Заклади фахової передвищої освіти також мають право здійснювати за відповідними стандартами підготовку фахівців, компетентності яких відповідають третьому та четвертому рівням Національної рамки кваліфікацій. Ліцензування такої освітньої діяльності та акредитація відповідних освітніх програм здійснюються в загальному порядку.

5. Заклади фахової передвищої освіти можуть утворювати навчально-методичні, навчальні, науково-виробничі та інші об'єднання за галузевими або професійними ознаками.

6. Особа, яка здобула ступінь фахової передвищої освіти, може продовжити навчання на рівнях вищої освіти, у тому числі за скороченою програмою підготовки.

7. Порядок, умови, форми та особливості здобуття фахової передвищої освіти визначаються спеціальним законом.

Вища освіта

1. Метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань.

2. Вища освіта здобувається на основі повної загальної середньої освіти.

Рівні, ступені вищої освіти, порядок, умови, форми та особливості її здобуття визначаються спеціальним законом.

3. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність закладів вищої освіти (для закладів вищої освіти культурологічного та мистецького спрямування – мистецька діяльність) є обов'язковою та невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності.

4. Складовою освітньої програми вищої освіти мистецького спрямування є асистентура-стажування, яке проводиться в університетах та академіях на основі ступеня магістра і є основною формою підготовки мистецьких виконавських кадрів вищої кваліфікації.

Освіта дорослих

1. Освіта дорослих, що є складовою освіти впродовж життя, спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

2. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих.

3. Складниками освіти дорослих є:

- післядипломна освіта;
- професійне навчання працівників;
- курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;
- безперервний професійний розвиток;
- будь-які інші складники, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

4. Особа має право на вільний вибір закладу освіти, установи, організації, іншого суб'єкта освітньої діяльності, видів, форм, темпу здобуття освіти та освітньої програми в межах здобуття освіти дорослих.

5. Післядипломна освіта передбачає набуття нових та вдосконалення раніше набутих компетентностей на основі здобутої вищої, професійної (професійно-технічної) або фахової передвищої освіти та практичного досвіду.

6. Післядипломна освіта включає:

- спеціалізацію – профільну спеціалізовану підготовку з метою набуття особою здатності виконувати завдання та обов'язки, що мають особливості в межах спеціальності;

- перепідготовку – освіту дорослих, спрямовану на професійне навчання з метою оволодіння іншою (іншими) професією (професіями);

- підвищення кваліфікації – набуття особою нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань;

- стажування – набуття особою практичного досвіду виконання завдань та обов'язків у певній професійній діяльності або галузі знань.

Післядипломна освіта у сфері охорони здоров'я також включає:

- інтернатуру;
- лікарську резидентуру.

Інтернатура проводиться в університетах, академіях, інститутах, наукових установах, закладах охорони здоров'я, визнаних центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я як бази інтернатури, і є обов'язковою формою первинної спеціалізації осіб за лікарськими та провізорськими спеціальностями для отримання кваліфікації лікаря-спеціаліста або провізора-спеціаліста.

Лікарська резидентура проводиться в університетах, академіях, інститутах, наукових установах, закладах охорони здоров'я, визнаних центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я як бази лікарської резидентури, і є формою спеціалізації лікарів-спеціалістів за певними лікарськими спеціальностями для отримання кваліфікації лікаря-спеціаліста згідно з переліком лікарських спеціальностей, затвердженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я.

Курси підвищення кваліфікації проводяться для набуття здобувачем освіти нових компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань.

Безперервний професійний розвиток – це безперервний процес навчання та вдосконалення професійних компетентностей фахівців після здобуття вищої та/або післядипломної освіти, що дає змогу фахівцю підтримувати або покращувати стандарти професійної діяльності і триває впродовж усього періоду його професійної діяльності.

Заклади освіти, що провадять освітню діяльність з підвищення кваліфікації працівників, обов'язковість якої передбачена законом, мають отримати ліцензію на відповідну діяльність та/або акредитувати відповідні освітні програми.

Працівниками закладів післядипломної освіти, які мають ліцензію на освітню діяльність, є педагогічні, науково-педагогічні та/або наукові та інші працівники.

Освіта осіб з особливими освітніми потребами

1. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів.

2. Держава забезпечує підготовку фахівців для роботи з особами з особливими освітніми потребами на всіх рівнях освіти.

3. Особам з особливими освітніми потребами освіта надається нарівні з іншими особами, у тому числі шляхом створення належного фінансового, кадрового, матеріально-технічного забезпечення та забезпечення розумного пристосування, що враховує індивідуальні потреби таких осіб, визначені в індивідуальній програмі розвитку.

4. Для навчання, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види та форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості.

5. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти створюють умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення розумного пристосування та універсального дизайну.

6. Навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами, зокрема тими, що спричинені порушенням розвитку та інвалідністю, у закладах дошкільної, позашкільної та середньої освіти здійснюються за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку.

7. Зарахування осіб з особливими освітніми потребами до спеціальних закладів освіти, переведення з одного типу закладу до іншого та відрахування таких осіб здійснюються у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

8. Категорії осіб з особливими освітніми потребами визначаються актами Кабінету Міністрів України.

Інклюзивне навчання

1. Заклади освіти за потреби утворюють інклюзивні та/або спеціальні групи і класи для навчання осіб з особливими освітніми потребами. У разі звернення особи з особливими освітніми потребами або її батьків така група або клас утворюється в обов'язковому порядку.

2. Заклади освіти зі спеціальними та інклюзивними групами і класами створюють умови для навчання осіб з особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей.

3. Особи з порушеннями фізичного, психічного, інтелектуального розвитку і сенсорними порушеннями забезпечуються у закладах освіти допоміжними засобами для навчання.

4. Особам з особливими освітніми потребами надаються психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові послуги у порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Психолого-педагогічні послуги – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку особи з особливими освітніми потребами, що передбачені індивідуальною програмою розвитку та надаються педагогічними працівниками закладів освіти,

реабілітаційних установ системи охорони здоров'я, соціального захисту, фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Корекційно-розвиткові послуги (допомога) – це комплексна система заходів супроводження особи з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямовані на корекцію порушень шляхом розвитку особистості, її пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та мовлення.

5. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування утворюють інклюзивно-ресурсні центри з метою забезпечення реалізації права на освіту та психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами.

Психолого-педагогічний супровід – це комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку.

6. Будівлі, споруди і приміщення закладів освіти повинні відповідати вимогам доступності згідно з державними будівельними нормами і стандартами.

7. Проектування, будівництво та реконструкція будівель, споруд, приміщень закладів освіти здійснюються з урахуванням принципів універсального дизайну та/або розумного пристосування.

Спеціалізована освіта

1. Спеціалізована освіта – це освіта мистецького, спортивного, військового чи наукового спрямування, яка може здобуватися в рамках формальної, неформальної, інформальної освіти, спрямована на здобуття компетентностей у відповідній сфері професійної діяльності під час навчання у безперервному інтегрованому освітньому процесі на кількох або всіх рівнях освіти та потребує раннього виявлення і розвитку індивідуальних здібностей.

Держава створює умови для здобуття освіти мистецького, спортивного, військового та наукового спрямування, у тому числі в закладах спеціалізованої освіти всіх рівнів.

2. Мистецька освіта передбачає здобуття спеціальних здібностей, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій у процесі активної мистецької діяльності, набуття особою комплексу професійних, у тому числі виконавських, компетентностей та спрямована на професійну художньо-творчу самореалізацію особистості і отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва.

Мистецька освіта включає:

- початкову мистецьку освіту, що здобувається одночасно з початковою та/або базовою середньою освітою і полягає в набутті здобувачем компетентностей початкового рівня в обраному виді мистецтва;

- профільну мистецьку освіту, що здобувається на основі початкової мистецької освіти одночасно з повною загальною середньою освітою та орієнтована на продовження навчання на наступному рівні мистецької освіти;

- фахову передвищу мистецьку освіту, що здобувається на основі початкової мистецької та базової середньої освіти з одночасним здобуттям повної загальної середньої освіти або на основі повної загальної середньої освіти та полягає в набутті здобувачем освіти професійних компетентностей за певною мистецькою спеціальністю;

- вищу мистецьку освіту, що здобувається на основі профільної або фахової передвищої мистецької освіти та повної загальної середньої освіти і полягає в набутті здобувачем вищої освіти компетентностей відповідного ступеня вищої освіти (молодшого бакалавра, бакалавра, магістра, доктора філософії/доктора мистецтва та доктора наук) за певною мистецькою спеціальністю.

Особи, які здобувають мистецьку освіту в закладах спеціалізованої мистецької освіти одночасно з повною загальною середньою освітою, безоплатно забезпечуються місцями у гуртожитках (інтернатах), харчуванням, навчальним обладнанням та стипендіями згідно із законодавством.

Положення про заклади спеціалізованої мистецької освіти затверджуються у порядку, визначеному спеціальними законами.

3. Спортивна освіта передбачає засвоєння освітньої програми з відповідного виду спорту з метою набуття комплексу професійних компетентностей у галузі фізичної культури і спорту, формування та розвитку індивідуальних здібностей особи, поглибленого оволодіння спеціалізацією в обраному виді спорту та здобувається одночасно з середньою, професійною (професійно-технічною), фаховою передвищою чи вищою освітою.

Освітні програми з відповідного виду спорту розробляються всеукраїнськими федераціями з видів спорту та затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту.

Особи, які здобувають спортивну освіту в закладах спеціалізованої освіти спортивного профілю, безоплатно забезпечуються місцями у гуртожитках, харчуванням, табельною парадною та спортивною формами, спортивним інвентарем та стипендіями згідно із законодавством.

Положення про заклади спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері фізичної культури і спорту.

4. Військова освіта передбачає засвоєння освітньої програми з військової підготовки з метою набуття комплексу професійних компетентностей, формування та розвитку індивідуальних здібностей особи і поглибленого оволодіння військовою спеціалізацією та здобувається одночасно з середньою, професійною (професійно-технічною), фаховою передвищою чи вищою освітою.

Освітні програми з військової підготовки розробляються закладами спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) профілю та затверджуються органами державної влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади освіти.

До структури військової підготовки належать:

- допризовна підготовка, що передбачає здобуття особами первинних загальновійськових і спеціальних компетентностей;
- підготовка осіб за військово-технічними та військово-медичними спеціальностями;
- військово-професійна підготовка осіб рядового, сержантського (старшинського) складу строкової військової служби та військової служби за контрактом, яка здійснюється на основі базової, профільної середньої, професійної (професійно-технічної) чи фахової передвищої освіти;
- підготовка осіб сержантського (старшинського) складу військової служби за контрактом з одночасним здобуттям вищої освіти, яка здійснюється на основі повної загальної середньої освіти;
- підготовка осіб офіцерського складу, яка здійснюється на основі повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти для здобуття відповідних ступенів вищої освіти та рівнів військової освіти (тактичний, оперативно-тактичний або оперативно-стратегічний).

Особи, які здобувають військову освіту в закладах спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) профілю, безоплатно забезпечуються місцями у гуртожитках, харчуванням, спеціальним одягом та стипендіями згідно із законодавством.

Положення про заклади спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) профілю затверджуються органами державної влади, до сфери управління яких належать такі заклади освіти.

Положення про військові структурні підрозділи закладів освіти затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки та центральним органом виконавчої влади у сфері оборони.

Засади військової освіти регулюються цим Законом, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та спеціальними законами.

5. Освіта наукового спрямування – це вид спеціалізованої освіти, що базується на дослідно-орієнтованому навчанні, спрямований на

поглиблене вивчення профільних предметів та набуття компетентностей, необхідних для подальшої дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької діяльності.

Освіта наукового спрямування здобувається на двох рівнях:

- базова освіта наукового спрямування здобувається у спеціалізованих закладах одночасно з базовою середньою освітою та полягає в набутті здобувачем початкових компетентностей для дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької та раціоналізаторської діяльності;

- профільна освіта наукового спрямування здобувається у спеціалізованих закладах одночасно з повною загальною середньою освітою та орієнтована на продовження навчання на наступних рівнях освіти.

Особи, які здобувають освіту наукового спрямування у закладах спеціалізованої освіти наукового профілю одночасно з базовою середньою освітою та повною загальною середньою освітою, безоплатно забезпечуються місцями у гуртожитках, харчуванням, навчальним обладнанням та стипендіями згідно з положеннями про заклади спеціалізованої освіти наукового профілю.

Положення про заклади спеціалізованої освіти наукового профілю затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Держава створює умови для залучення учнівської молоді до наукової і науково-технічної діяльності, у тому числі через систему закладів спеціалізованої освіти наукового профілю, зокрема Малу академію наук України, статус та засади діяльності якої визначаються Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність».

6. Стандарти спеціалізованої освіти, крім стандартів вищої освіти, затверджуються центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у відповідних сферах.

7. Заклади спеціалізованої освіти здійснюють освітню діяльність за власними освітніми програмами, у тому числі наскрізними, або типовими освітніми програмами, що затверджуються центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади освіти.

Акредитація освітніх програм спеціалізованої освіти, інституційний аудит та/або інституційна акредитація закладів спеціалізованої освіти здійснюються з обов'язковим залученням представників відповідної сфери.

Здобувачі спеціалізованої освіти, які здобувають освіту за наскрізними освітніми програмами, вступають на наступний рівень освіти в порядку,

визначеному центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки за погодженням з центральними органами виконавчої влади, до сфери управління яких належать відповідні заклади освіти.

8. Фінансування здобуття спеціалізованої освіти здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі шляхом надання освітніх субвенцій місцевим бюджетам, коштів місцевого бюджету та інших джерел, не заборонених законодавством.

4. Міжнародно-правові стандарти у сфері освіти. Впровадження в Україні положень Болонської декларації.

Процеси глобалізації, які сьогодні торкнулися всіх країн, виражаються в зростаючому взаємозв'язку і взаємозалежності населення всього світу в різних сферах діяльності, зокрема економіці, політиці, культурі, інформативній сфері, сфері освіти та ін.. Тому ми визначимо міжнародні правові стандарти у сфері саме в освіті.

Окрім питання міжнародного освітнього права досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: В. В. Астахов, В. С. Журавський, В. В. Крижко, Г.В. Лаврик, Г.В. Терела, Т.О. Харченко, Є.С. Кананикіна, Є.В. Мартиненко, А.І. Рожков та ін.

Тенденції до глобалізації суспільного розвитку формують нову еру взаємодії між націями, народами, державами. Глобалізаційні процеси впливають на управління, виробництво, торгівлю, ринок праці, політичні структури, інші суспільні інституції й процеси. У цьому контексті найвпливовішими чинниками розвитку стають інформація, наука та освіта. Перехід людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, розширення культурно-інформаційних контактів між народами й державами, загострення конкуренції між ними зумовлюють інтеграційні процеси вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Основні принципи, цілі та напрями формування сучасного єдиного європейського освітньо-наукового простору викладені у низці міжнародних документів, серед яких найважливішими є: Велика хартія університетів (*Magna Charta Universitatum*) (18 вересня 1988 р., Болонья), Лісабонська конвенція (11 квітня 1997 р., Лісабон), Сорбонська декларація (25 травня 1998 р., Париж), Болонська декларація: Спільна заява європейських міністрів освіти (18-19 червня 1999 р., м. Болонья), Конвенція європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій (29-30 березня 2001 р., м. Саламанка), Комюніке зустрічі європейських міністрів, які відповідають за вищу освіту (18-19 травня 2001 р., м. Прага), Комюніке конференції міністрів, відповідальних за вищу освіту (19-20 вересня 2003 р., м. Берлін) та Декларація з Грацу: Роль університетів до 2010 року, тощо.

У руслі дії загальних тенденцій глобалізації важливий вплив на поглиблення і розвиток державно-правової універсалізації на національному і міжнародному рівнях здійснюють процеси сучасної регіональної інтеграції держав у різних частинах світу. Помітним проявом цього є початок так званого Болонського процесу зі створення країнами Європи єдиного освітнього простору. Україна, як і інші країни Європи, не залишилася осторонь інтеграційних процесів у цій сфері. 19 травня 2005 року на Бергенській конференції міністрів освіти країн Європи Україна приєдналася до Болонського процесу, зобов'язавшись внести відповідні зміни до національної системи освіти і приєднатися до роботи над визначенням пріоритетів в процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти до 2010 року.

Однак підписанню Болонської декларації передував тривалий період інтеграції усередині ЄС. Початковою точкою відліку інтеграції в Європі став договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства в 1957 році.

Ще раніше у межах Ради Європи в 1953 році було прийнято Європейську конвенцію про еквівалентність дипломів, згідно якої студентам, що успішно завершили навчання в середній школі в одній з країн Європейського Співтовариства, повинні бути надані вся можливості для вступу до університету в іншій державі-члені. З метою забезпечення доступу в університети, розташовані на їх території, всі країни-члени Співтовариства визнавали еквівалентність дипломів, які були одержані на території інших країн, і підтверджували здобуту кваліфікацію. На самому початку створення спільного європейського ринку країни-члени Європейського Економічного Співтовариства надавали велике значення виробленню загальної ефективної політики у сфері освіти. Незважаючи на те, що в процесі розвитку Європейського союзу пріоритети співпраці у сфері освіти змінювалися, принципи, закладені в основоположних документах, до сьогодні залишаються запорукою успіху інтеграції, яка продовжується.

У перше десятиліття своєї діяльності Рада Європи прийняла чотири конвенції, які заклали правову базу співпраці між державами Європи у сфері вищої освіти. Першим документом постала вказана вище Європейська конвенція про еквівалентність дипломів, що дає студентам право вступати до університетів інших країн. У грудні 1954 року була підписана Європейська культурна конвенція про мобільність і обмін. Підписання 15 грудня 1956 року в Парижі Європейської конвенції про еквівалентність періодів навчання в університетах стало наступним кроком на шляху побудови єдиного освітнього простору в Європі.

Рішенням Ради від 2 квітня 1963 року були прийняті «Загальні принципи реалізації сильної політики у сфері професійної освіти»,

спрямовані на «гармонійний розвиток національних економік і спільного ринку». Надалі ці принципи лягли в основу першої «Програми дій у сфері освіти», прийнятої в 1976 році.

У 1974 році на підставі резолюції Ради «Про взаємне визнання дипломів, сертифікатів і інших документів, які підтверджують формальні кваліфікації» було прийнято резолюцію міністрів освіти країн Співтовариства «Про співпрацю у сфері освіти». Вона підтверджувала «необхідність інституціоналізувати європейську співпрацю у сфері освіти». Разом з тим міністри освіти шести країн-членів Європейського союзу сформулювали основні принципи співпраці у сфері освіти на наступні десятиліття, які включають таке: співпраця повинна бути адаптована до специфіки і потреб даної сфери; ні за яких обставин освіта не повинна розглядатися виключно як компонент економічного життя і, що особливо важливо, співпраця повинна враховувати традиції систем освіти кожної країни, всю різноманітність освітніх політик і систем.

Для реалізації поставлених цілей у сфері інтеграції було ухвалено рішення про створення Комітету з освіти, який складається з представників країн-членів Співтовариства і Комісії, головою якого стає міністр освіти країни, що виконує президентські функції в Європейському Економічному Співтоваристві. Комітет став важливим інститутом координації і розвитку загальної освітньої політики.

У 1976 році на підставі відповідного рішення Ради Європейського Економічного Співтовариства 1970 року було прийнято першу «Програму дій у сфері освіти». Вона передбачала заходи, направлені на обмін інформацією і досвідом з організації навчання, реалізацію пілотних проектів для порівняння різних підходів і форм професійної підготовки, співпрацю у сфері підготовки викладачів, дослідження у сфері педагогіки та ін.

У 80-ті роки в країнах Європейського союзу уточнювалися цілі, завдання і проблеми інтеграції у вищій освіті і, головним чином, її правові аспекти, розгорталися проекти університетської співпраці. З початку 1990-х років інтеграційні процеси в Європейському Співтоваристві посилюються. у лютому 1992 року був підписаний договір про Європейський Союз, де були закріплені критерії економічного зближення держав-членів і програма створення Економічного і валютного союзу.

У той самий час набирає темп співпраця у сфері освіти. У 1998 році Радою були прийняті рекомендації «Про європейську співпрацю з забезпечення якості у вищій освіті».

У червні 1999 року в Болонії міністрами освіти 29 європейських країн була прийнята Декларація про Європейський простір вищої освіти.

Довгострокова мета програми – створення загальноєвропейського простору вищої освіти для підвищення мобільності громадян на ринку праці і посилення конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Україна не приєдналася в 1999 році до Болонської декларації через низку об'єктивних і суб'єктивних причин. Ця Декларація була підписана лише в 2005 році С. Ніколаєнко в Бергені.

Для досягнення мети створення загальноєвропейського простору вищої освіти мають бути виконані наступні основні завдання: введення системи, що забезпечує зі ставність дипломів: впровадження дворівневої системи підготовки фахівців у всіх країнах; створення системи кредитів, аналогічної європейській системі заліку кредитів, як засобу підвищення мобільності студентів, викладачів, дослідників і адміністративного персоналу університетів: ухвалення загального рамочного підходу до кваліфікацій рівнів бакалавра і магістра, забезпечення зі ставності дипломів, окремих курсів і кредитів: створення цілісної системи забезпечення якості освіти і організація інформаційного забезпечення і обміну.

У січні 2000 року Європейським парламентом і Радою було схвалено продовження програми Співтовариства у сфері освіти «Сократес». Ця програма спрямована на «розвиток якості освіти, підготовки і прогнозування європейського виміру в освіті».

Програми – найважливіший інструмент реалізації Лісабонського (1997) порядку денного – нової стратегічної мети наступного десятиліття: стати найбільш конкурентоспроможною і динамічною системою, заснованою на знаннях економіки світу, здатної забезпечити стійке економічне зростання, робочі м'ясяця вищої якості і соціальну згуртованість суспільства.

Наведені міжнародні нормативно-правові акти – орієнтир для багатьох країн у формуванні власного освітянського законодавства. Наприклад, ратифікувавши в 1991 році Конвенцію ООН про права дитини, Україна визнала свою відповідальність перед світовим співтовариством щодо забезпечення на власній території всіх положень цього документа, підтвердила курс на підтримку загальнолюдських цінностей та розбудову соціальної, правової, демократичної держави. Норми, зафіксовані у Конвенції, знайшли відображення у вітчизняному законодавстві щодо захисту права дітей, зокрема права на освіту. Так, статтею 3 Закону України «Про освіту» визнано право громадян України на безкоштовну освіту в усіх навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального й майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Законом задекларовано, що здобуття освіти в

Україні – стратегічний загальнонаціональний пріоритет, а це цілковито відповідає статті 28 Конвенції ООН про права дитини.

Нещодавно Верховна Рада України ухвалила новий Закон України «Про освіту». Його метою є приведення законодавства про освіту у відповідність до існуючих економічних і соціальних реалій, створення передумов для зупинення деградації і поступового переходу до розвитку української освіти на засадах, притаманних розвиненим країнам сучасного світу.

Отже, всі зазначені вище міжнародні та національні документи значною мірою впливають на формування політики в галузі освіти України. Визначальні методологічні положення міжнародних правових документів уже покладено в основу українського законодавства, яке проголошує освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного й культурного розвитку суспільства. Тому стратегічною метою державної політики в галузі освіти України визначено забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя; виховання покоління людей демократичного світогляду, які цінують і обстоюють громадянські права й свободи, із повагою ставляться до традицій, культури, віросповідання та мови спілкування народів світу тощо.

Список рекомендованих джерел:

1. Державні стандарти освіти і національне освітнє законодавство. [текст]: навч. посіб. / Г.В.Лаврик, Г.В. Терела, Т.О. Харченко [та ін.]; за ред. Г.В. Лаврик.– К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 208 с.
2. Валеев Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 287 с.
3. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад.; Міжнар. фонд «Відродження». – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.
4. Вища освіта та Європейський освітній простір / В. Крижко, М.Елькін, О.Старокожко, К.Тільчарова, О.Грицайова. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2015. – 448 с.
5. Міжнародне освітнє право // Український часопис міжнародного права. – №1-2 / 2014. – С. 72-141
6. Управління освітою: рефлексивний підхід: колект. монограф. / за заг. ред. проф. В.В. Крижжа. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2016. – 608 с.
7. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III –IV рівнів акредитації / Панов М.І., Битяк Ю.П. та ін. – Х.: Право, 2006. – 688 с.
8. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. – К.: Відродження, 2013. – 24 с.
9. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2004. – 384 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Тема: Освітнє право України

Мета заняття: формування у студентів практико-орієнтованої та інших базових правових компетентностей на матеріалі освітнього права України, оволодіння студентами системою основних понять правознавства.

Перелік ключових термінів та понять теми

Освітнє право, право на освіту та його гарантії, освітні правовідносини, дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта, державно-громадське управління освітою.

План

1. Право на освіту та його гарантії.
2. Правовий статус основних суб'єктів освітніх правовідносин.
3. Державно-громадське управління освітою.
4. Правові основи економічних відносин в освітній сфері.
5. Особливості трудових правовідносин освітян.

Самостійна робота студентів

1. Дайте визначення поняттям: «гарантії права на освіту», «правовий статус учня», «правовий статус студента», «правовий статус педагога», «дисциплінарна відповідальність».
2. Які права здобувачів освіти найменш гарантовані та залишаються переважно декларативними?
3. Зобразіть схематично «Державно-громадське управління освітою».
4. Що розуміють економісти під процесами маркетизації ринку освітніх послуг? Якими засобами його можна забезпечити?
5. На які цілі можуть ВНЗ використовувати кошти бюджетів та додаткових джерел фінансування?
6. Який норматив встановлено для річного трудового навантаження науково-педагогічного працівника? Чи різний він для посад професора, доцента, викладача?
7. У якому порядку відбувається розірвання трудового договору з працівником, який виконує виховні функції, за вчинення ним аморального вчинку?

Індивідуальна робота:

Підготувати реферат : 1. Поняття, предмет і метод освітнього права. 2. Право на освіту та його гарантії. 3. Джерела освітнього права.

4. Система освіти в Україні. 5. Правовий статус основних суб'єктів освітніх правовідносин. 6. Державно-громадське управління освітою. 7. Правове регулювання правовідносин, суміжних з педагогічними правовідносинами. 8. Правове регулювання інтелектуальної власності та інноваційної діяльності вишів. 9. Міжнародно-правові стандарти у сфері освіти. Впровадження в Україні положень Болонської декларації. 11. Основи освітнього законодавства зарубіжних країн.

Питання для самостійної перевірки знань

- Що таке право на освіту, та які гарантії його забезпечення Ви знаєте?
- У чому відмінність між правовим статусом учня і студента вишу?
- Що таке «громадське управління» освітою? Навіщо воно потрібне?
- Виконання яких завдань розвитку економіки освіти є, на Вашу думку, пріоритетними?
- Перечисліть особливості трудових правовідносин освітян.

Методичні рекомендації

Підготовка до практичного заняття передбачатиме детальне опрацювання питання «Правовий статус основних суб'єктів освітніх правовідносин» і заповнення відповідної таблиці:

Правовий статус основних суб'єктів освітніх правовідносин		
Учня (студента)	Педагога (науково-педагогічного працівника)	Навчальний заклад (ЗНЗ, ВНЗ)
Права	Права	Права
Обов'язки	Обов'язки	Обов'язки

Загалом робота над темою передбачає засвоєння лекційного матеріалу, самостійну підготовку до практичного заняття (письмові тези відповідей на питання до практичного заняття), участь у обговоренні питань під час практичного заняття, виконання індивідуального творчого завдання окремими студентами, які з поважних причин не змогли взяти участь в активній роботі під час практичного заняття, обов'язкову самостійну роботу над окремими проблемами та питаннями теми.

Список рекомендованих джерел:

1. Державні стандарти освіти і національне освітнє законодавство. [текст]: навч. посіб. / Г.В.Лаврик, Г.В. Терела, Т.О. Харченко [та ін.]; за ред. Г.В. Лаврик.– К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 208 с.
2. Валеєв Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 287 с.
3. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад.; Міжнар. фонд «Відродження». – Х. : Вид-во НУА, 2011. – 144 с.
4. Вища освіта та Європейський освітній простір / В. Крижко, М.Елькін, О.Старокожко, К.Тільчарова, О.Грицайова. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2015. – 448 с.
5. Міжнародне освітнє право // Український часопис міжнародного права. – №1-2 / 2014. – С. 72-141
6. Управління освітою: рефлексивний підхід: колект. монограф. / за заг. ред. проф. В.В. Крижка. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2016. – 608 с.
7. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III –IV рівнів акредитації / Панов М.І., Битяк Ю.П. та ін. – Х.: Право, 2006. – 688 с.
8. Онишків З.М. Основи школознавства: Навчальний посібник для студентів педагогічних вузів. – 3-видання, доповнене і перероблене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2003. – 176 с.
9. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. – К.: Відродження, 2013. – 24 с.
10. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / М. Ф. Степко, Я. Я. Болобаш, В. Д. Шинкарук [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2004. – 384 с.
11. Книга керівника навчально-виховного закладу: Довідково-методичне видання / Упорядник Б.М.Терещук. – Х., 2006.
12. Правове регулювання праці вчителів: Довідково-методичне видання / Упорядник С.О. Лесковець. – Х., 2007.

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Правознавство: підручник / за заг. ред. Н.М. Крестовської, О.О. Кулініч, Л.Д. Романадзе. – Одеса: Атлант, 2015. – 554 с.
2. Правознавство: базовий підручник для студентів вищих навчальних закладів. / Л.Л. Богачова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко. – Харків: Фоліо. – 2014. – 635 с.
3. Правознавство: підручник / Г.І. Балюк, Е.Ф. Демський, В.С. Ковальський [та ін.]; за відп. ред. О.В. Дзери. – 11-те вид., переробл. і допов. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 632 с.
4. Основи права України: навчальний посібник для неюридичних спец. ВНЗ / за ред. В.Л. Оргинського. – 2-е видання. – Львів.: Оріяна-Нова, 2015. – 368 с.
5. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є – вид., змін. й доповн. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд.). – К.: Всеукраїнська асоціація видавців "Правова єдність", 2014. – 608 с.
6. Петришин О. В. та ін. Теорія держави і права: підручник / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". – Х. : Право, 2014. – 245 с.
7. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2015. – 368 с.
8. Селецький С.І. Теорія держави і права. Навчальний посібник рекомендовано МОН України. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 246 с.
9. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 4-те видання. – К.: Алерта, 2017. – 528 с.
10. Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю.А. Іванов та ін.]; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Кондор-Видавництво, 2016. – 332 с.
11. Тетарчук І., Дяків Т. Теорія держави і права: навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 184 с.
12. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2006.- 416 с.
13. Іванов, В. М. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 728 с.
14. Кульчицький В.С. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С.Кульчицький, Б.Й.Тищик. – К.: Ін Юре, 2007. – 624 с.
15. Музиченко П. П. Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / П.П. Музиченко. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2007. – 471 с.
16. Орленко В.І. Історія держави і права України: посібник для підготовки до іспитів/ В.І.Орленко, В.В.Орленко; В. І. Орленко,

В. В. Орленко. – 3-тє вид., доповн. та перероб. – Київ: Паливода А.В., 2008. – 164 с.

17. Основи держави і права України [Текст] : підручник / В. Л. Оргинський [та ін.]. – К. : Знання, 2008. – 583 с.

18. Терлюк І. Я. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / І. Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.

19. Трофанчук Г.І. Історія держави і права України : навч. посіб. / Г.І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 384 с.

20. Ташик Б.Й., Бойко І.Й. Історія держави і права України. Академічний курс. Підручник. – К.: Ін Юре, 2015.- 387 с.

21. Конституційне право України: підручник / за ред.: В. П. Колісник, Ю.Г. Барабаш. – Х.: Право, 2010. – 416 с.

22. Конституція України: Науково-практичний коментар / Ред. кол.: В.Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003.

23. Погорілко В. Ф. Конституційне право України: підручник / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко. – 4-вид. переробл. та доопр. – К.: Ліра-К, 2012. – 576 с.

24. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підруч. / В.Л. Федоренко. – К.: Видавництво Ліра-К, 2016. – 616 с.

25. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 216 с.

26. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. – Херсон: Гринь Д.С., 2015. – 272 с.

27. Адміністративне право України: Підручник: За заг.ред. д.ю.н., проф. Коломоець Т.О. – Київ: «Істина», 2008. – 457 с.

28. Адміністративне право. Загальна частина (альбом схем) навч. посіб./ О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, М.В. Плугатир, М.В. Співак. – К.: Центр учбової літератури, 2015. – 232 с.

29. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: Навчальний посібник / За заг. ред. Р.С. Мельника. – К.: Ваіте, 2014. – 376 с.

30. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 10-те вид., переробл. та допов. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 1360 с.

31. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 6-те вид., переробл. та доповн. / Відпов. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2010. – 848 с.

32. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Видання шосте, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2010. – 805 с.

33. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

34. Актуальні проблеми кримінального права: Навч. посіб. / В.М.Попович, П.А.Ткачук, А.В.Андрушко, С.В.Голін. – К.: Юрінком Інтер, 2009.

35. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю.В. Баулін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 454 с.

36. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник / Алієва О.М., Гаврильченко Л. К., Гончар Т.О. та ін. ; за заг. ред. Стрельцова Є.Л. – [4-е вид., перероб. і доповн.]. – Х. : Одиссей, 2009. – 328 с.

37. Кримінальне право України : Практикум : навч. посібник / П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко, С.С. Яценко, П.С. Берзін та ін. ; за ред. С.С. Яценка. – [3-тє вид., перероб. і доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 640 с.

38. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах). Навчальний посібник / За заг. ред.Савченко А.В. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 328 с.

39. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

40. Кримінальне право України. Загальна частина : Навч. посіб. / Колос М.І. – К. : Атіка. –2007. – 608 с.

41. Кримінальне право України. Загальна частина : Навчальний посібник / За ред. О.М. Омельчука. – К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. – 208 с.

42. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / В.К. Гіжевський, М.О. Ліненко, І.І. Митрофанов. – К. : Атіка, 2012. – 708 с.

43. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посібник / Михайленко П.П., Кузнецов В.В., Михайленко В.П., Опалинський Ю.В. ; [За ред. П.П. Михайленко] – К. : СПД Карпук С. В. – 2006. – 440 с.

44. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [За ред. А. С. Беницького, В. С. Гусласького, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського]. – К. : Істина, 2011. – 1121 с.

45. Кримінальне право України: судові прецеденти (1864-2007рр.) / За ред. Маляренка В.Т. – К. : Освіта України, 2008. – 1104 с.

46. Кримінальне право. (Загальна частина) : підручник / [А.М. Бабенко, Ю.А. Вапсва, В.К. Грищук та ін.]; за заг. ред. О.М. Бандурки; МВС України, Харків. націон. ун-т внутр. справ. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

47. Кузнецов В. В. Кримінальне право України: питання та задачі для підготовки до вступних, семестрових та державних екзаменів : навч. посіб.

/ В.В. Кузнецов, А.В. Савченко / За заг. ред. О.М. Джужи. – Вид. 2-ге доп. та перероб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 392 с.

48. Кузнецов В.В. Теорія кваліфікації злочинів : [Підручник] / В.В. Кузнецов, А.В. Савченко ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В.І. Шакуна. – [4-е вид., перероб.]. – К. : Алерта, – 2012. – 3

49. Ромовська З. Українське цивільне право: Спадкове право. Академічний курс. Підручник. – К.: ВД Дакор, 2013. – 304 с

50. Погорілко В.Ф. Правознавство: підручник. – К.: Каравела, 2010. – 592 с.

51. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Турскова В.С. Цивільне право України: навчальний посібник. Т.1— Донецьк.: Юго-Восток, 2012. – 586 с.

52. Цивільне право України: Підручник / За заг. ред. В.І.Борисової, І.В.Спасибо-Фатєєвої, В.Я.Яроцького. 2-ге видання, перер. та доп.– Х.: Право, 2014. – Т.1. – 656 с.

53. Цивільне право України: Підручник. Загальна частина / За ред. О.В.Дзери, Н.С.Кузнецової, Р.А. Майданика – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 736 с.

54. Шпиталенко Г.А., Шпиталенко Р.Б. Основи правознавства: Навч. посібн. / За ред. І.П.Лаврінчук. – К.: Каравела, 2008. – 376 с.

55. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник.-К.: Правова єдність,2009. – 500 с.

56. Сімейне право України: підручник / Л.М.Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І.Борисової та І.В.Жилінкової. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 288 с.

57. Сімейне право України : підручник / за ред. Є.О.Харитоновна, Н.Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2010. – 320 с.

58. Сімейне право України: підручник / С.Б. Булеца, В.В. Заборівський, В.Г. Фазикош. За ред. С.Б. Булеци. – К.: Знання, 2015. – 375 с.

59. Сімейне право України : підручник / за ред. О.В.Дзери – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 420 с.

60. Фролов Ю.М., Антошкіна В.К., Васильченко Н.В., Турскова В.С. Сімейне право України: навчальний посібник.— Донецьк.: Донбас, 2014. – 341 с.

61. Мельник К. Ю. Трудове право України : підручник / К. Ю. Мельник. – Харків : Діса плюс, 2014. – 480 с.

62. Долгіх Н. П. Трудове право : навч. посіб. / Н. П. Долгіх, В. П. Марущак. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. – 252 с.

63. Трудове право України: підручник / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2016. – 472 с.

64. Дмитренко Ю.П. Трудове право України: підручник / Ю.П.Дмитренко. — К.: Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.

65. Трудове право: посіб. для підгот. до держ. іспиту / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – Харків: Право, 2016. – 210 с.

66. Державні стандарти освіти і національне освітнє законодавство. [текст].: навч. посіб. / Г.В.Лаврик, Г.В. Терела, Т.О. Харченко [та ін.]; за ред. Г.В. Лаврик.– К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 208 с.

67. Валєєв Р. Г. Освітнє право України : навч. посібник. – Луганськ : Елтон-2, 2011. – 287 с.

68. Освітнє право : конспект лекцій / [авт. кол.: В. В. Астахов, К. В. Астахова (мол.), О. Л. Войно-Данчишина та ін.] ; за заг. ред. В. В. Астахова ; Нар. укр. акад.; Міжнар. фонд «Відродження». – Х. : Видво НУА, 2011. – 144 с.

69. Вища освіта та Європейський освітній простір / В. Крижко, М.Елькін, О.Старокожко, К.Тільчарова, О.Грицайова. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2015. – 448 с.

70. Міжнародне освітнє право // Український часопис міжнародного права. – №1-2 / 2014. – С. 72-141

71. Управління освітою: рефлексивний підхід: колект. монограф. / за заг. ред. проф. В.В. Крижка. – Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2016. – 608 с.

72. Вища освіта. Нормативно-правові акти про організацію освіти у вищих навчальних закладах III –IV рівнів акредитації / Панов М.І., Битяк Ю.П. та ін. – Х.: Право, 2006. – 688 с.

73. Онишків З.М. Основи школознавства: Навчальний посібник для студентів педагогічних вузів.— Тернопіль: Богдан, 2003. – 176 с.

74. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні. – К.: Відродження, 2013. – 24 с.

75. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук [та ін.]; за ред. В. Г. Кременя. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2004. – 384 с.

76. Книга керівника навчально-виховного закладу: Довідково-методичне видання / Упорядник Б.М.Терещук. – Х., 2006.

77. Правове регулювання праці вчителів: Довідково-методичне видання / Упорядник С.О. Лєсковець. – Х., 2007.

78. Вінник О. М. Господарське право : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Вінник. – К. : Прав. єдність, 2009. – 766 с.

79. Задихайло Д.В. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін. ; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.

80. Мілаш В.С. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – 3-тє вид., змін. – Х. : Право, 2016. – 332 с.

81. Щербина В.С. Господарське право: підручник. / Щербина В.С. – 5-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.

82. Дзера О.В. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2008 – 896 с.

83. Дзера Н.С. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Боднар Т.В., Дзера О.В., Кузнецова Н.С. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 1020 с

84. Державне право зарубіжних країн : навч. посібник / Б.В. Калиновський, О.Я. Лапка, Н.Я. Лапка, Т.О. Пікуля, Л.А. Івершенко, Л.М. Козодой, К.В. Тарасенко; за заг. ред. О.Я. Лапки. – К. : КНТ, 2012. – 528 с.

85. Закоморна К.О. Державне (конституційне) право зарубіжних країн (навч. матеріали та схеми) : посібник для підготовки до іспитів / К.О. Закоморна. – 2-ге вид., перероб. – Х. : Право, 2016. – 280 с.

86. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посібник / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; за ред. М.В. Бесчастного. – К. : Знання, 2008. – 467 с.

87. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / авт.-упоряд. В.О. Серьогін, Ю.М. Коломоець, О.В. Марцеляк; за заг. ред. В.О. Серьогіна. – Х. : ФІНН, 2009. – 664 с.

88. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник / А.Є. Шевченко, В.К. Антошкіна, О.А. Кирпичов, Ю.М. Фролов. – Донецьк : Юго-Восток, 2013. – 342 с.

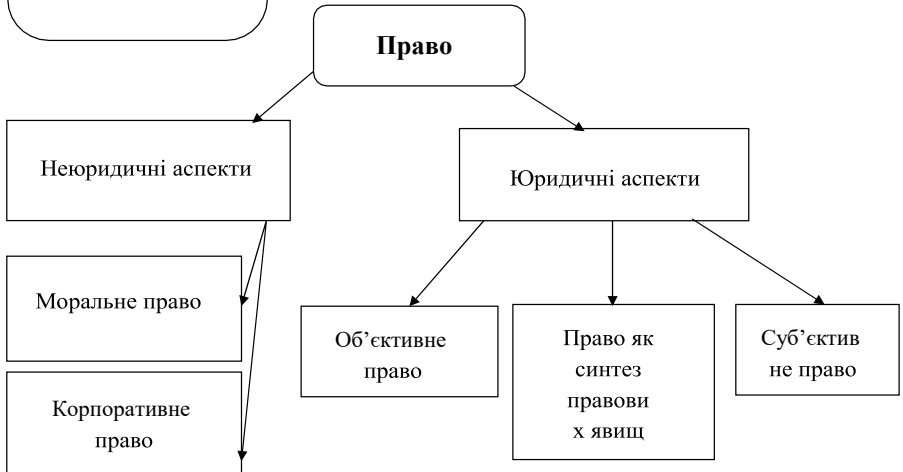
89. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посібник для підготовки до іспитів / І.В. Тетарчук, Т. Дяків. – К.: Центр навчальної літератури, 2017. – 206 с.

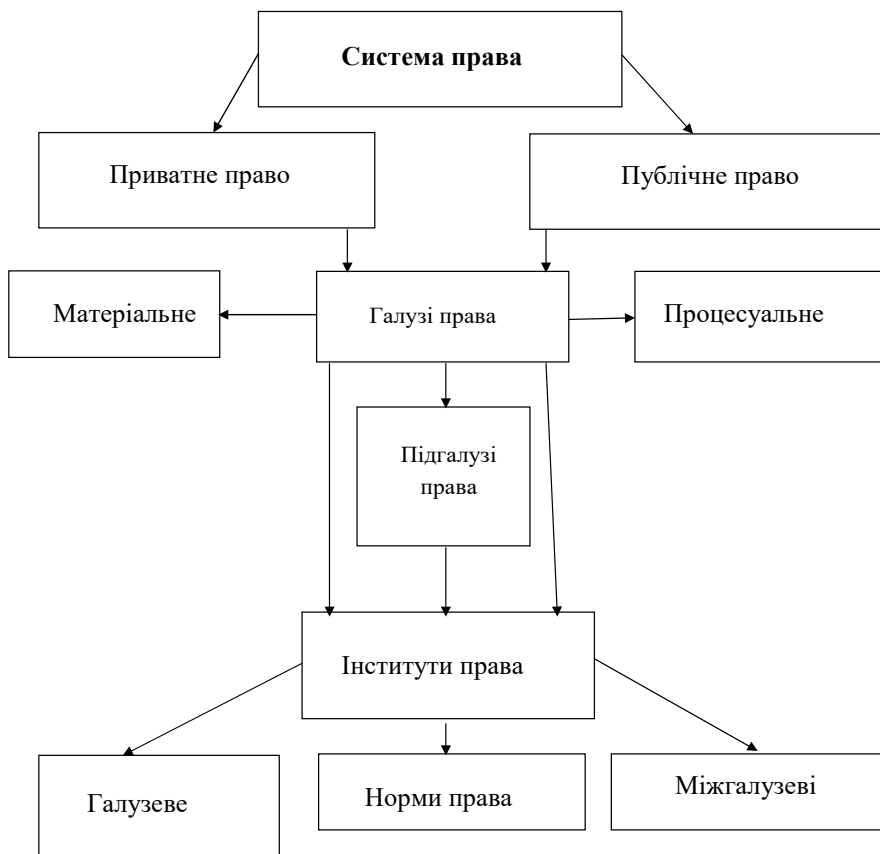
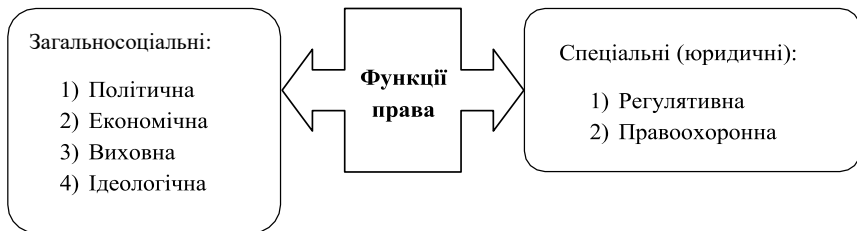
90. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн : підручник / В.М. Шаповал. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 464 с.

ДОДАТКИ (схеми та таблиці)

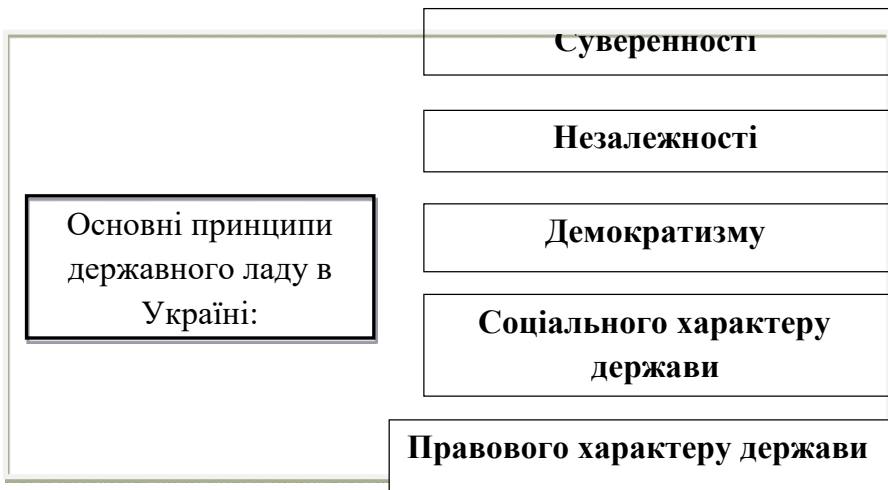
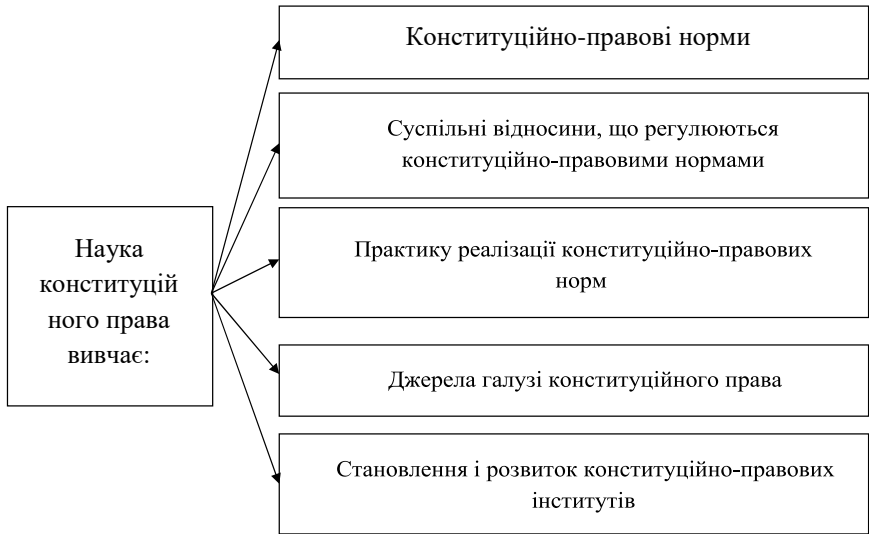
Теорія держави і права

Основи конституційного права України

Права людини	Права громадянина
<i>Позатериторіальні</i> Існують незалежно від визнання конкретною державою, закріплення в законі і поза зв'язком їх носія з конкретною державою.	<i>Територіальні</i> Передбачають наявність громадянства якособливого зв'язку особи і держави.
<i>Загальносоціальні</i> Належать людині за фактом народження як природні, невідчужувані права і не завжди виступають як юридичні категорії (особи без громадянства та біженці можуть не мати прав громадян, але мають права людини).	<i>Юридичні</i> Закріплюються у законодавстві і знаходяться під захистом держави, громадянином якої є відповідна особа.
Їх реалізація здійснюється у сфері будь-якого громадянського суспільства, де б не знаходилась людина.	Їх реалізація здійснюється лише у сфері відносин особи із конкретною державою.

Основи цивільного права України.

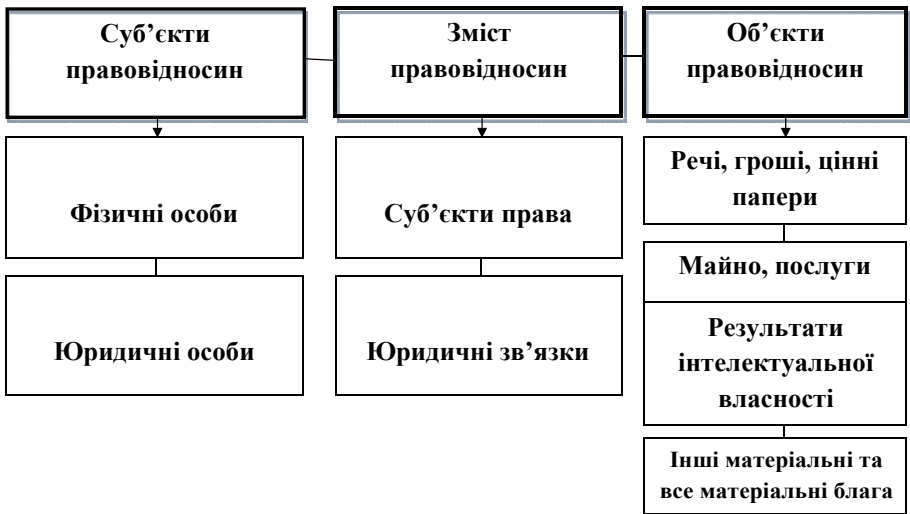
Цивільне право – це галузі права, яка представляє собою сукупність правових норм, які регулюють три групи суспільних відносин.		
Майнові відносини.	Немайнові відносини, що не пов'язані за майновими	Особисті немайнові, що не пов'язані з майновими.

Система цивільного права	
Загальна частина: - Основні положення; - Суб'єкти та об'єкти цивільних прав; - Правочини; - Представництво і довіреність; - Строки і терміни у цивільному праві; - Позовна давність	Особлива частина: - Особисті немайнові права; - Право власності та інші речові права; - Право інтелектуальної власності; - Забов'язальне право; - Спадкове право.

Цивільне право, як галузь права	Цивільне законодавство
1. Сукупність юридичних норм.	1. Система нормативних актів.
2. Внутрішня форма права, зміст якого визначається соціально-економічними особливостями суспільних відносин.	2. Зовнішня форма права тісно пов'язана з його змістом.
3. Складається з норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини та засновані на юридичній рівності сторін.	3. Складається з нормативних актів, що містять норми не тільки цивільно-правові, але й інших галузей права.
4. Не співпадає за обсягом з цивільним законодавством.	4. Не співпадає за обсягом з цивільним правом.

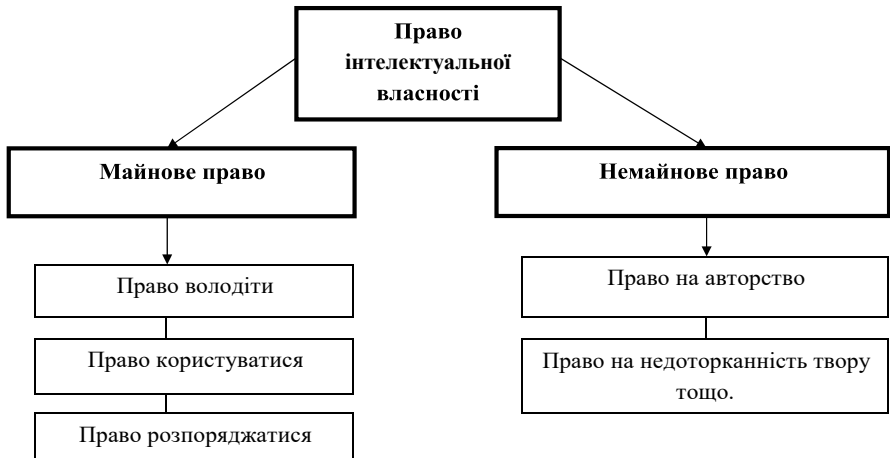

Цивільна правоздатність виникає:		
У момент її народження і припиняється зі смертю.	З моменту державної реєстрації статуту.	З моменту прийняття рішення про створення організації.

Форми власності		
Приватна:	Колективна:	Державна:
<ul style="list-style-type: none"> - Індивідуальна; - Особиста; - Приватно-трудова; - Приватно-капіталістична. 	<ul style="list-style-type: none"> - Кооперативна; - Корпоративна (акціонерна); - Громадські організації. 	<ul style="list-style-type: none"> - Усього народу (загальнодержавна); - Комунальна.

Види договорів					
За змістом:	За формою:	За терміном:	За можливостями сторін:	За моментом виникнення:	За кількістю сторін:
<ul style="list-style-type: none"> -Купівлі-продажу; -Найму; -Позики; -Підряду 	<ul style="list-style-type: none"> -Усні; -Письмові прості; Ноторіально засвідчені. 	<ul style="list-style-type: none"> - Строкові; Безстрокові 	<ul style="list-style-type: none"> -Відплатні; -Безоплатні. 	<ul style="list-style-type: none"> -Реальні; Консенсуальні 	<ul style="list-style-type: none"> -Одно; -Дво; Багатосторонні

Основи сімейного права України

Поняття сім'ї

Сімейне право: сім'я – союз людей, який оснований на державній реєстрації шлюбу, члени якого пов'язані родинними зв'язками, сімейними правами та обов'язками і, як правило, спільним проживанням.

Види суб'єктів сімейних правовідносин:

Подружжя, колишнє подружжя.

Батьки, діти, опікуни, усиновлені

Рідні брати і сестри, онуки, діди й бабусі, вітчимами та мачухи, фактичні вихователі та вихованці, прийомні батьки та прийомні діти.

Органи опіки і піклування

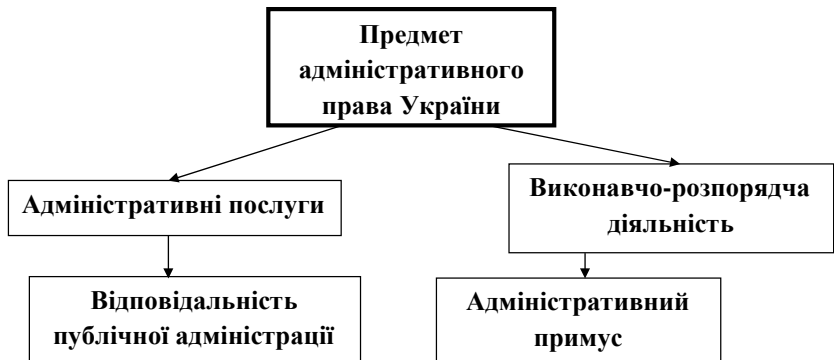
Особисті немайнові права подружжя	Особисті немайнові обов'язки подружжя
Право на материнство; право на батьківство.	Дружина та чоловік забор'язані спільно турбуватися про побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги.
Право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності.	
Право на фізичний і духовний розвиток.	Спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.
Правовий розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї.	Вагітній дружині мають бути створені умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. Дружини-матері мають бути створені умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків.
Право на особисту свободу.	

Права і обов'язки батьків:	
Обов'язки:	Права:
Забов'язані утримувати дітей до повноліття.	Обирати та бути обраними до батьківських комітетів і рад.
Відповідальність за виховання і навчання.	Звертатися до органів управління освітою, керівника школи і т.д. з питаннями щодо навчання чи виховання.
Відповідальність за здобуття повної загальної середньої освіти: надати умови для навчання, дбати про фізичний та психічний стан та розвиток творчих здібностей, поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, доброту, милосердя, шанобливе ставлення до родини, природи, мови, країни, культури, цінностей, повагу до законів, прав і свобод людини.	Приймати рішення про участь своєї дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього закладу.

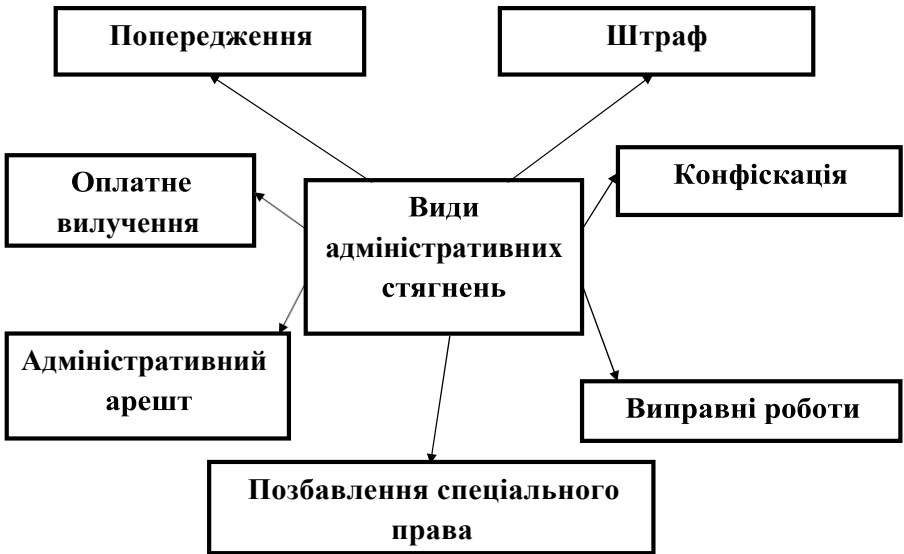
Права та обов'язки дітей:	
Права:	Обов'язки:
Рівність прав та обов'язків дітей щодо батьків.	Обов'язок дитини, повнолітніх дочки та сина піклуватися про батьків.
Врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя.	Шанувати символи України, берегти природу та культурну спадщину.
На життя, ім'я, громадянство.	Поважати батьків.
На всебічний розвиток, повагу.	Дотримуватись законів та КУ.
Спілкування	Отримати освіту

Основи адміністративного права України

<u>Джерела адміністративного права:</u>
Конституція України
Закони України
Нормативно-правові акти, видані Президентом України
Постанови Верховної Ради України
Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади
Нормативні акти керівників державних підприємств, установ, організацій
Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України.

Ознаки адміністративної відповідальності:
Адміністративна відповідальність має <u>публічний державно-обов'язковий характер</u> .
Наявність <u>юридичних повноважень</u> у органів, наділених правом адміністративного покарання.
В адміністративній відповідальності <u>знаходять вияв обидва аспекти юридичної відповідальності</u> : позитивна (абсолютна) та ретроспективна.
Норми, що встановлюють адміністративну відповідальність <u>мають допоміжне значення</u> щодо багатьох інших галузей права.
Значна кількість норм КУпАП <u>містять дискреційні повноваження</u> органам, уповноваженим розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Основи кримінального права України

Предмет кримінального права

Відносини, що виникають в результаті вчинення злочину між особою, що його вчинила та державою в особі уповноважених органів. Ці відносини врегульовані нормами законодавства про кримінальну відповідальність та набувають юридичної форми кримінальних правовідносин, зміст яких складається з взаємних прав та обов'язків їх учасників.

Мета та метод кримінально-правового врегулювання

Мета врегулювання:

Відтворення порядку відносин, який існував до скоєння злочину, у відповідності до якого всі особи повинні дотримуватися вимоги Закону про кримінальну відповідальність.

Метод врегулювання:

Притягнення винної особи до кримінальної відповідальності з реалізацією суб'єктами наданих їм прав та обов'язків в рамках здійснення кримінально-правових відносин

Загальна характеристика кримінального права:

Кримінальне право – це система юридичних норм, прийнятих ВР України, у яких визначається, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання мають застосовуватися до осіб, що їх вчинили.

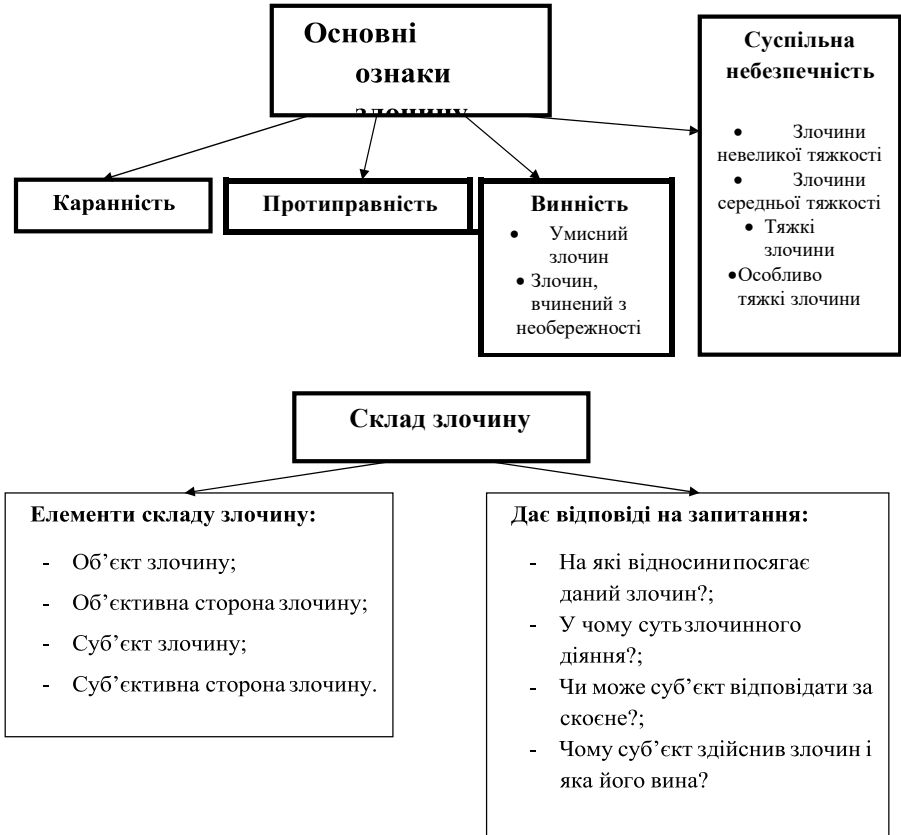
Функції КП: охоронна, попереджувальна, виховна.

Джерела КП України: конституція України, рішення Конституційного суду України, міжнародні договори, Кримінальний кодекс України.

Підстави кримінальної відповідальності:

Фактична підстава – скоєння особою діяння, у якому містяться всі елементи складу злочину.

Юридична підстава – наявність обвинувального вироку суду щодо даного діяння, який уступив у законну силу.

Поняття і ознаки кримінальних покарань:

Покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки покарання:	Покарання спрямовані:
<ul style="list-style-type: none">- Публічний характер;- Призначається від імені держави;- Передбачається кримінальним законом;- Виноситься за вироком суду;- Є карою для винного;- Особистий характер;- Тягне за собою судимість;- Висловлює негативну оцінку.	<ul style="list-style-type: none">- Встановлення соціальної справедливості;- виправлення засудженого;- Запобігання вчиненню нових злочинів засудженим;- Попередження вчинення нових злочинів іншими особами.

Співучасники злочину

→ **Виконавець** (особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб скоїла злочин, передбачений ККУ)

→ **Організатор** (особа, яка організувала скоєння злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи скоєнням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування)

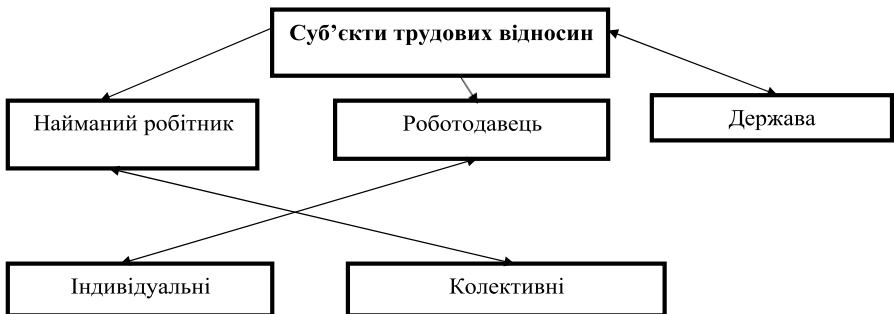
→ **Підбурювач** (особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до скоєння злочину)

→ **Пособник** (особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла скоєнню злочину іншими співучасниками)

Основи трудового права України

Функції трудового права:
Соціальна (норми по забезпеченню зайнятості, реалізація права на доступ до державної служби, норми по забезпеченню безпечних умов праці, охорони праці)
Захисна (встановлення високого рівня умов праці, порядок розширення трудових суперечок та відновлення порушених трудових прав)
Виробнича (норми по раціональному використанню трудових ресурсів, стимулювання якісної роботи, норми дисципліни праці)
Виховна (норми про стимулювання високоякісної праці, про дисциплінарну відповідальність за невиконання чи неналежне виконання обов'язків)
Функція розвитку виробничої демократії (норми про право робітників на участь в управлінні підприємством, про права і гарантії діяльності профсоюзів)
Економічна (норми, які визначають контроль за дотриманням трудового законодавства)

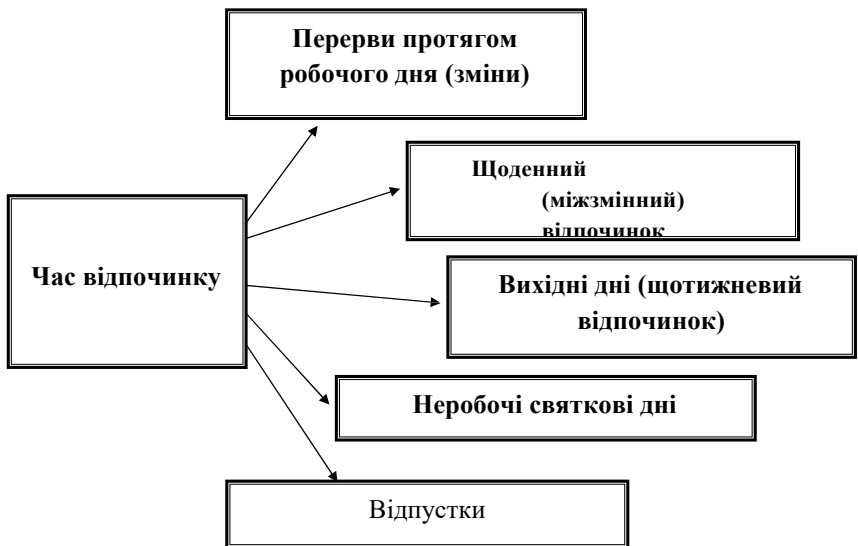

Види трудових договорів:

За строком: -Строкові; - Безстрокові.	За змістом: -Контракт; -Держ. служба.	За способом укладання: -З молодими фахівцями; -Орнабір працівників; -Конкурс.	За формою: -Усні; -Письмовий.	За суб'єктом: -Іноземці; -Фізичні особи; -Державні службовці; -Неповнолітні
---	---	--	-------------------------------------	---

Підстави припинення трудових договорів:

Припинення трудового договору: -За угодою сторін трудового договору; -З ініціативи однієї із сторін трудового договору; -З ініціативи органів, що не є стороною трудового договору; -У зв'язку зі смертю працівника.	Розірвання трудового договору: -З ініціативи однієї із сторін трудового договору; -На вимогу профспілкового органу.	Звільнення з роботи: -Припинення трудового договору щодо працівників.
--	---	--

Основи господарського права України

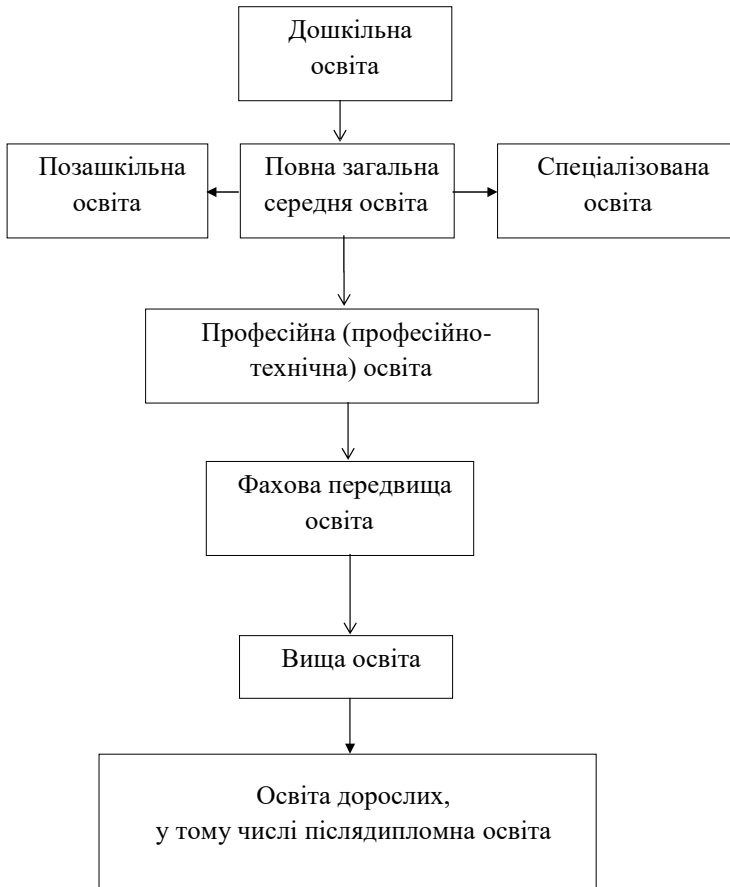
Державне право зарубіжних країн

	ФРН	Франція	Велика Британія
Форма державного правління	парламентська республіка	змішана республіка	конституційна монархія
Форма державного устрою	федеративна держава	Децентралізована унітарна держава	Децентралізована унітарна держава
Конституція	Писана конституція. Конституція 1949 р. (преамбула, 14 розділів, 146 статей)	Писана конституція, що складається з: Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Преамбули до Конституції 1946 р., Конституції 1958 р.	Писаної конституції немає, складається з: Статутного права (Велика Хартія Вільностей 1215 р., Петиція про право 1628 р., Хабеас корпус акт 1679 р., Біль про права 1689 р.), судових прецедентів, конституційних угод, доктрини джерела
Законодавча влада	Двопалатний парламент: Бундесрат (69), Бундестаг (631)	Двопалатний парламент: Сенат (348), Національні збори (577)	Двопалатний парламент: Палата лордів (788), Палата громад (650)
Виконавча влада	Президент і уряд, який очолює канцлер з великими повноваженнями	Президент і уряд	Монарх, Таємна рада, уряд
Судова влада	Федеральна конституційний суд, Загальні суди, Суд з адміністративних справ, Суд з фінансових справ, Суд з трудових справ, Суд з соціальних справ, конституційні суди земель	Конституційна рада, Вища рада магістрату, загальні суди, адміністративні суди	Верховний Суд, Апеляційний суд, Високий суд, Суд Корони, суди магістратів, суди графств
Виборча система	Змішана виборча система	Мажоритарна система абсолютної більшості	Мажоритарна система відносної більшості

Основи освітнього права України

<u>Джерела освітнього права України:</u>
Конституція України
Закон України «Про освіту»
Закони України: «Про загальну середню освіту» «Про професійно-технічну освіту» «Про дошкільну освіту» «Про вищу освіту»
Нормативно-правові акти, видані Президентом України
Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади Кабінет Міністрів України Міністерство освіти та науки України
Міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України.

Система освіти України

Для нотаток

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КАМЕНСЬКИЙ Дмитро Васильович, к.ю.н., доцент,
МИРОШНИЧЕНКО Володимир Олександрович, к.п.н., доцент,
МАКАРЕНКО Тамара Петрівна, к.і.н., доцент,
ФЕДЧИНЯК Артур Олександрович, к.п.н., доцент,
ЛИННИК Григорій Миколайович, к.ю.н., старший викладач,
ДУДОРОВА Катерина Борисівна, к.ю.н., доцент,
ФРОЛОВ Юрій Миколайович, д.ю.н., професор,
ІВАНОВА Наталя Сергіївна, к.політ.н., доцент.

ПРАВознавство

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 07.11.2018 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Arial, Times New Roman.
Ум. друк. арк. 18,0. Тираж 300 прим.

ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23 м. Київ 04176

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.